

НАДІЯ ТУШНІЦКА
МАР'ЯНА ПИЛИП

УКРАЇНСЬКА МОВА

10

УДК 811.161.2(075.3):=162.1

Т 92

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Тушніцка Н.

Т 92 Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для
10 кл. закл. заг. серед. осв. з навч. польською мовою /
Н.М. Тушніцка, М.Б. Пилип. – Львів : Світ, 2018. –
232 с.

ISBN 978-966-914-103-3

УДК 811.161.2(075.3):=162.1

ISBN 978-966-914-103-3

© Тушніцка Н.М., Пилип М.Б., 2018

© Процишин Ю.І., обкладинка, 2018

© Видавництво «Світ», оформлення, 2018

Шановне учнівство!

Основою мовної культури особистості є грамотність, тобто дотримання загальноприйнятих літературних норм у користуванні лексичними, фонетичними, морфологічними, синтаксичними і стилістичними засобами мови. Інноваційна сутність навчання української мови полягає в тому, що тепер ви зможете впливати на освітній процес, використовуючи створені можливості для власного творчого самовираження, самопізнання, саморозвитку, набуваючи відповідних компетентностей.

Під час навчання за цим підручником ви узагальните та систематизуєте знання, здобуті в процесі вивчення основного курсу української мови. Удосконалите навички побудови текстів різних стилів і жанрів, проводитимете дослідницькі пошуки з мовознавства, роботу над проектами, навчитесь добирати лінгвокраїнознавчий матеріал.

Вправи подано різної складності: від репродуктивних до творчих, які вимагають умінь сприймати, розпізнавати, порівнювати, робити висновки. Чимало завдань дібрано для формування культури мовлення, норм мовленнєвої поведінки, навичок спілкування в різних сферах та умовах. Текстовий матеріал до вправ, насичений цікавою пізнавальною інформацією з творчого доробку вчених-лінгвістів, письменників, поетів, мислителів, слугуватиме засвоєнню найважливіших здобутків вітчизняної і світової культур.

Удосконалюючи свої знання з української мови, щоб згодом застосувати їх фахово на обраній стежці суспільного життя, пам'ятайте, що мовлення має бути не тільки правильним, а й лексично багатим, синтаксично різноманітним. Потрібно розвивати своє мовлення: вчитися усно й письмово викладати власні думки, виправляти себе, правильно будувати сказане, шукати найкращі й найдоцільніші варіанти висловлювання. Це буде не дуже важко, адже польська й українська мови мають спільні корені, що полегшує засвоєння обох мов.

Наснаги і нових відкриттів таїни слова й сили його змісту!

ВСТУП

§ 1. Повноцінне функціонування української мови – запорука європейського розвитку держави

1. Прочитайте текст. Поділіть його на мікротеми, дібравши до кожної заголовки. Визначте стиль і тип мовлення. З'ясуйте значення невідомих слів за допомогою тлумачного словника.

Мова – «найважливіша частина нашої особистості, нашої поведінки, нашої думки, вона – тіло цієї думки, визначає ступінь нашої свідомості, є своєрідним її мірилом, – наголошує мовознавиця О. Сербенська. – Мова якнайтісніше пов'язана з духовним світом, сферою почуттєвого, з “розумом серця” – і усвідомлення того, що таке мова, як і за якими ознаками вона живе, що зберігає, а що руйнує її організм, яка її роль у житті людини і народу, виробляє здатність не піддаватися впливам середовища, якщо воно затягує. І насамперед за мовною ознакою людина шукає собі подібних, або, як кажемо, ідентифікує себе».

Вільне опанування всіма громадянами України мови свого громадянства – це, як підтверджує багатовіковий досвід держав світу, запорука міжетнічної злагоди, єдності та стабільності суспільства, ефективного функціонування держави, позитивного її сприйняття як повноцінного і незалежного суб'єкта світової спільноти. «Живемо в країні багатонаціональній, а, отже, й багатомовній. Це зобов'язує нас до високої культури міжнаціонального спілкування. А вона починається з поваги до мови кожного народу, яка, своєю чергою, неможлива без свідомого ставлення до рідної мови. Адже не може поважати інших той, хто не шанує людину в собі», – зазначав Іван Дзюба (*З інтернету*).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

альфа і омега, біла ворона?

2. а) Прочитайте висловлювання. З якою музикою (естрадною, класичною, народною) асоціюється у вас українська мова? На підтвердження своєї думки доберіть і запишіть 2–3 уривки з поетичних та прозових художніх творів чи з фольклору.

1. Українська мова має свою музикальність. Ця незбагненна душа мови, як золотоносна річка, виблискує на хвилях народної пісні, переливається в душі нації, творить почуттєву нерозривність українського серця й української землі (*Із тв. Д. Павличка*). 2. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, мова – це ще й музика, мелодика, барви буття (*Олесь Гончар*).

- б) Дайте власне визначення поняттю «мова».

3. Спишіть, уставте пропущені букви. Поясніть орфограми.

Науковці довели, що європейською країна може стати лише тоді, коли народ усвідомить свою національну та історичну ідентичність, зосереджує на єдиному мовному просторі. Від часу набуття Україною незалежності прийшли сподівання на кардинальні зміни національно-мовної ситуації, на створення сприятливих умов для розвитку й функціонування української мови. Етнічне розмаїття суспільства держава має розглядати як незаперечну цінність і всебічно сприяти розвитку культурної, мовної, релігійної самобутності громадян України всіх національностей. Консолідація українського суспільства має відбуватися на підставі кращих традицій української культури й національних цінностей, збагачених багатомістовими взаєминами з іншими культурами й народами (*Із підручника*).

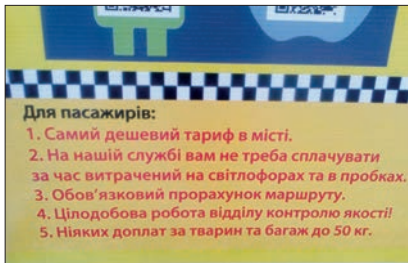
- б) Обговоріть у класі важливість державної мови.

Запам'ятайте! Законодавство України про мови складається з Конституції України, Декларації прав національностей України, Закону Про засади державної мовної політики, законів України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”, “Про національні меншини”, “Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин” та інших законів України, а також міжнародних договорів, що регулюють питання використання мов, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Державна мовна політика України базується на визнанні та всебічному розвитку української мови як державної і гарантуванні вільного розвитку регіональних мов або мов меншин, інших мов, а також права мовного самовизначення і мовних уподобань кожної людини. Загальновизнано, що законодавча база в Україні з цього питання відповідає загальноприйнятій світовій практиці й узгоджується з відповідними міжнародно-правовими актами.

4. Виправте помилки в реченнях та малюнках оголошень та реклам.

1. Авіаквитки до любого міста Америки.
2. Підписуйте і читайте! Підписний індекс.
3. По питанню реалізації товару звертатися по телефону.
4. Навчання у університетах США.
5. Ваші фотографії приймуть участь у розіграші призів.
6. Самі кращі квартири – по собівартості! (Лише на протязі місяця!)
7. Святкування Нового року: Венгрія, Словакія, Англія, Чехія.

5. Згорніть речення до 7–9 слів і запишіть, передавши його зміст.

Хай комусь аж надто елементарним чи навіть смішним може видатись світ, із якого ми вийшли, а для нас він був і буде джерелом роздумів, бо ми жили там, де все, як нам здається, було ближче до самого себе, до природи, до трав, до неба й сонця, може, навіть ближче до речей складних, до витоків гармонії, що їх так нервово й болісно шукає людина сучасна... (За Олесем Гончарем).

6. Замініть одним словом.

Мати намір, дійти згоди, вибиватися з сил, вставати з місця, з легкої руки, пороги оббивати, на ноги поставити, теревені правити, збити з пантелику.

- б) Випишіть вірш із тексту. Складіть речення, у якому всі слова починалися б з літери с.

Так правильно:

черговий, ф́аховий, руко́писний, чарівний, урочи́стий.

7. Складіть і запишіть міні-твір, використовуючи подані слова і словосполучення: *ЄС, європейські стандарти, Українська держава, європейський вибір, країни Європи.*

§ 2. Поняття норми в сучасній українській літературній мові. Нормативне й ненормативне мовлення. Типи норм

8. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися? Яка його основна думка? Яке мовлення називається нормативним?

Суспільство завжди дбає про те, щоб його члени користувалися мовою не лише спонтанно, не тільки як даним від природи даром, а свідомо, як знаряддям найактивнішого розкриття своєї особистості.

Проблема культури мовлення проявляється в таких основних аспектах: нормативність, адекватність, естетичність, поліфункціональність.

Нормативність – це дотримання правил усного і писемного мовлення: правильне наголошування, інтонування, слововживання, будова речень, діалогу, тексту тощо. Нормативність – це, так би мовити, «технічна» сторона мовлення, дотримання загальноприйнятих стандартів. Українська мова багата, їй властива розвинена синоніміка та варіантність на фонетичному, лексичному і граматичному рівнях. Наше завдання – розвинути в собі здатність оптимального вибору мовних засобів відповідно до мовленнєвої ситуації (*З енциклопедії*).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

випити чашу до дна, богема?

9. Перепишіть, добираючи з дужок потрібні слова. Обґрунтуйте свій вибір.
1. Головною героїнею п'єси І. Котляревського (являється, є) Наталка.
 2. Наталка з глибокою пошаною (ставиться, відноситься) до своєї рідної матері.
 3. Поет (змалював, викрив) жахливу картину людських страждань.
 4. Марко Вовчок (зіграла, відіграла) велику роль у становленні української реалістичної прози.

Літературна мова – це загальноприйнята й удосконалена форма загальнонародної мови, якій властиві наддіалектний характер і стабільні норми. **Мовна норма** – це сукупність загальноновизнаних мовних засобів, що вважаються правильними на певному історичному етапі. З дотриманням норм пов'язане поняття **культури мови**, за основу якого взято прагнення вибрати найкращу форму для висловлювання думок. Виділяють норми **орфоепічні, акцентуаційні, лексичні, граматичні й стилістичні**.

Норми	Типові помилки	Приклади
Орфоепічні	неправильна вимова звуків (ненаголошених голосних, сполук приголосних, дзвінких приголосних у кінці слова, приголосного [в] у кінці складу тощо)	<i>весна [вe^oсна], зозуля [зо^o-зул'а], дивишся [д'иви^oс'а], джміль [джм'іл'], сміється [с'м'ійец'а], завдавши [заўдаўши], гриб [гриб] (а не [грп])</i>
Акцентуаційні	ненормативне наголошування слів	<i>вірші, металурґія, симетрія, фартух</i>
Лексичні	використання росіянізмів, уживання слів у невластивому для них значенні тощо	<i>належність, а не приналежність, збіг, а не співпадіння; Америку відкривають, очі розплющують, зошит розгортають, вікна відчиняють</i>
Морфологічні	неправильне вживання відмінкових закінчень іменників, форм ступенів порівняння прикметників тощо	<i>дорогами, а не по дорогам; в Ігоря, а не в Ігора; найцікавіший, а не самий цікавий чи найбільш цікавіший</i>
Синтаксичні	надуживання прийменника <i>по</i> , неправильне утворення словосполучень тощо	<i>не комітет по захисту прав споживачів, а комітет захисту прав споживачів; не завідувач відділом, а завідувач відділу, не старша мене, а старша за (від) мене</i>

Норми	Типові помилки	Приклади
Стилістичні	уживання розмовних слів у офіційно-діловому стилі, емоційно забарвленої лексики в науковому стилі тощо	наказую літучки проводити щодня, початок об 11.00; присудок підкреслюють двома рисочками

10. Відредагуйте речення. Прокоментуйте, яку норму порушено.

1. Обідня перерва з двох до трьох. 2. Маю надію сподіватись, що наша передача принесе вам приємні хвилини часу. 3. Він чекав темноти і коли всі поснуть. 4. Мисливець наскочив на зайця. Він злякався. 5. Це був учень нашого класу, який здобув першість в районі. 6. Мама веде двох маленьких, гарно одягнених і карооких дівчаток.

Запам'ятайте! Експериментально доведено, що грубе слово як негативний подразник діє кілька секунд, але реакція на нього триває декілька годин і навіть днів. Як наслідок – порушення нервової та серцево-судинної діяльності людини, її хвороба, а іноді й смерть.

11. Прочитайте текст. Чи актуально є проблема, порушена в ньому. Яку пораду можна дати особам, що вживають грубі слова?

Якщо за півтори хвилини людина вимовила беззмислове слово більше ніж двічі – це слово-паразит. Напевне, час від часу таку біду помічав за собою кожен: як причепиться якесь слівце, так і кажеш його без потреби. Грубі слова теж стали словами-паразитами. Раніше такі слова виражали афекти, а зараз їх використовують як засіб зв'язку. Існує багато фраз-паразитів, приказок, фразеологізмів – «бабка надвое гадала», «се ля ві», навіть анекдоти уже бувають паразитами. З'являються слова-паразити й в інтернетному спілкуванні. Поширене відоме «ІМНО» (In My Humble Opinion – на мою скромну думку – у перекладі з англійської). Його пишуть і там, де треба, і де не треба. Серед молоді, та й не тільки, стало дуже поширеним також слівце «тіпа»: «Рішила я їхати тіпа в універ не в неділю, а тіпа рано в понеділок. Прийшла на зупинку, а бусик тіпа поїхав, лиш показав мені тіпа хвіст» (За Ю. Голодригою).

Запам'ятайте! Мовні норми – це сукупність загально-прийнятих правил, які діють у мовній системі.

Літературна норма впроваджується в масове користування через систему освіти, культури, засоби масової комунікації.

Поza літературною нормою перебуває просторічне спілкування, інвективи (лайливі слова), жаргонізми (слова, вислови, характерні для певних соціальних груп людей, наприклад, учнівський жаргон), стилістично не виправдані діалектизми, граматично неправильні конструкції. Розрізняють такі **типи мовних норм**:

- *орфоепічні* (регулює усталену вимову звуків, звукосполучень);

- *акцентуаційні* (усталене наголошування);

- *лексичні* та *фразеологічні* (упорядковують вживання слів і стійких словосполучень залежно від їх значення);

- *морфологічні* (правильне вживання морфем та граматичних форм: найперший (а не самий перший); завідувач (а не завідуючий));

- *синтаксичні* (визначають правильну побудову словосполучень і речень (*повідомлення надіслані за призначенням*, а не *за призначенням повідомлення надіслані*, оскільки такий порядок слів не характерний для української мови);

- *орфографічні* (нормативність правопису);

- *пунктуаційні* (вживання розділових знаків);

- *стилістичні* (регулюють вживання мовних засобів відповідно до сфери, ситуації спілкування: (з характеристики: *Він кваліфікований працівник, а не добрий роботяга*)).

12. Гра «Я коректорка/-ка». Знайдіть помилку у виборі слова. Визначте тип помилки. Запишіть правильну відповідь.

1. Терміново подзвонити. 2. Завдати удар. 3. Приймати участь. 4. Вірна відповідь. 5. Перевертати сторінки. 6. Давати запитання. 7. Хворіти ангіною. 8. Дні стали більш коротшими. 9. Йти по вулицям. 10. Зробити по всіх правилах. 11. Жити у Одесі. 12. Пам'ятник Шевченка. 13. Пам'ятний сувенір.

13. Побудуйте словосполучення, використовуючи наведені синоніми. Визначте слухність і правильність їх уживання.

1. Квиток, білет. 2. Відношення, ставлення. 3. Положення, становище. 4. Зараз, сьогодні. 5. Показувати, зображати.

14. Виберіть слово, що відповідає даному контексту. Як називаються такі слова?

1. (Спільна, загальна) праця.
2. (Спільні, загальні) збори.
3. (Основна, головна) робота.
4. (Головний, основний) капітал.
5. (Головна, основна) причина.
6. (Громадське, суспільне) доручення.
7. (Об'єм, обсяг) відра – 10 літрів.
8. Щирі (відношення, стосунки).

15. Відредагуйте речення, визначте вид норми, яку порушено.

1. По технічним причинам майстерня тимчасово не працює.
2. Из-за тебе ми спізнились.
3. Завдання виконане, не дивлячись на несприятливі обставини.
4. Треба враховувати особливості і специфіку газетного стилю.
5. Осягнення вершин професійної майстерності – постійна і щоденна праця.
6. Я рахую, що це питання можна розглянути в слідуючий раз.
7. Мова йшла про нові комп'ютерні технології.
8. Я прийшов до такого висновку.

16. Спишіть текст, поставте розділові знаки, розкрийте дужки. Визначте частини слову належність слів у тексті.

Культура мови це володіння нормами літературної мови у(в)міння користуватися в(у)сіма її засобами залежно від умов спілкування мети і(й)змісту мовлення. Висока культура мови неможлива без високої загальної культури. Можна навчитися говорити без грубих помилок у(в) вимові у(в) наголошенні слів навіть у(в) доборі слів. Але якщо у(в) людини інтелект спить то у(в) неї бідний словник убога уява і(й) примітивне мислення (Із підручника).

Так правильно:

одина́дцять, бу́ла, вимóва, навча́ння, озна́ка.

17. Уявіть, що однокласник чи однокласниця вам дуже допомогли, змоделюйте ситуацію, як би ви їм віддячили. Як це краще зробити?

ЛЕКСИЧНА НОРМА

Це потрібно знати:

лексична норма, лексична помилка.

Цього необхідно навчитися:

використовувати стилістичні можливості вивчених лексичних одиниць у мовленні.

Це треба запам'ятати:

дотримання лексичних норм.

Над цим варто замислитися:

«Уміти правильно говорити – ще не заслуга, а не вміти – вже ганьба, тому що правильне мовлення, по-моєму, не стільки достоїнство вправного оратора, скільки властивість кожного громадянина» (Цицерон).

§ 3. Лексична норма. Лексична помилка. Лексичне значення слів. Слово і контекст, залежність значення слова від контексту

Лексична норма – це норма слововживання, прийнята в сучасній українській літературній мові, що регулює вибір слова відповідно до змісту і мети висловлювання. Наприклад, *можна говорити рятувальник і не можна – рятівник, якщо мовиться про посаду; правильно говорити україніка, а не україністика, якщо йдеться про зібрання творів про Україну. Україністика ж – це українське мовознавство й літературознавство.*

Лексична норма швидше за інші архаїзується, змінюється з часом, відбиває вплив живого говіркового мовлення. Так, останнім часом поширилося слово *лідерка* щодо явищ життя суспільства: *лідерка молоді, лідерка демократів, лідерка опозиції, лідерка змагань*. Неабияку роль у активізації вживання іменника *лідерка* відіграла його висока частотність у спортивному мовленні. Сьогодні слово *лідерка* означає не просто керівника, а здібну організаторку і вмілу працівницю, майстриню своєї справи: *Лідерка громадянського руху «Свідомі» переконана в доцільності використання інтерактивних матеріалів для навчання (з інтернету).*

Дотримання лексичних норм полягає у тому, що слово повинно вживатися із урахуванням:

лексичного значення; стилістичного забарвлення (належності); лексичної сполучуваності.

Ці правила за умови їх старанного дотримання забезпечують точність і правильність мови, як усної, так і письмової.

Якщо не дотримуватися перерахованих вище правил лексичних норм, то будуть виникати **лексичні помилки**.

До лексичних помилок належать:

1. Бідність і одноманітність слів, причиною чого є незнання синонімів або невміння користуватися ними (*Марко все життя присвятив народові. Всі сили і зміння він віддав для народу. І за це народ любив його*).

2. Уживання слова в невласивому йому значенні (*Від імені колективу вручаю вам вітальну адресу. Князь Ігор був дуже честолубивим, честь для нього найважливіше. Ці міста з закону треба відредагувати*).

3. Порушення лексичної сполучуваності: (*Федько виконав справжній подвиг. На свята у нас вдома завжди виготовляють смачну їжу. На змаганнях наша команда одержала друге місце*).

4. Уживання в одному реченні спільнокореневих слів (тавтологія) (*Письменниця створила багато цікавих творів. Тоді була організована молодіжна організація «Вертеп». Кімнату освітло яскраве світло*).

5. Дублювання змісту у двох словах (*Зібрано цілу бібліотечку книжок; Шевченко намалював кілька своїх автопортретів*).

6. Уживання слова, не властивого описуваній епосі (*Солдати князя Ігоря билися відважно. Крім списів і шабель, козаки мали гвинтівки і пістолети*).

7. Уживання слів, не властивих українській літературній мові: (*Найхарактернішою рисою Пузиря є хижацькість. Грицько – протилежник Чіпки*).

8. Уживання слів іншої мови: (*Ми вийшли на слідуючій остановці. Учні переодягалися в шатні*).

18. Прочитайте. З'ясуйте, що засмічує подані речення. Відредагуйте їх і запишіть.

1. У даній брошурі ми розглянули питання, які стоять на порядку денному нашої астрономії. 2. Праця різних працівників розрізняється за її якістю. 3. Я їду, значить, і зустрічаю товариша, а він, значить, і розповідає мені про цю подію. 4. Це, ну, така людина, з якою, ну, цікаво спілкуватися. 5. Твоя основна функція – стежити за дорогою.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

відкрити Америку, буря в склянці води?

19. Прочитайте словосполучення, знайдіть помилки в сполученні слів. Виправте і запишіть. Поясніть причини помилок.

Переводити текст; заказувати обід; доказати теорему; з цього витікає; принести подяку; оставити під питанням; прийнятися до роботи; причиняти зло; шкільні міроприємства; слідує питання; електронні прибори; поїхав на рибалку; вести себе; відноситись до людини; грати роль.

20. Пригадайте, що таке синоніми. Для чого треба знати синонімічні ряди? Доберіть синоніми до поданих слів і запишіть.

Армія, дружити, команда, вітання, славний, старанно, краєвид, безглуздя, змерзнути, клопіт, натхнення, царина, мігрувати, ретельно.

Зверніть увагу! Синоніми поділяють на абсолютні, що мають тотожні значення (*лінгвістика – мовознавство*), відносні, що відрізняються відтінками значення (*безумство – дурість*) та контекстуальні, які набувають близького значення лише в певному контексті: *І що я йому говорила, товкла?* (І. Франко).

21. Прочитайте речення. Знайдіть контекстуальні синоніми. У чому їх особливість?

1. Бій палав недовго, не більше півгодини, але був він жорстокий і кривавий (*О. Довженко*). 2. І вдень і вночі кипіла робота. 3. І ось він стає дорослішим, ні, він уже став дорослим, уродливим, розумним і нараз – комусь там потрібним (*С. Плачинда*). 4. Григорій Тютюнник принципово близький до натури зображення, принципово їй вірний, маючи вроджене чуття на дрібниці, на деталі, на колоритні характерності (*Є. Гуцало*).

22. Виберіть слово, що найточніше відповідає контексту, запишіть утворені сполучення.

1. Зворотна (сторона, бік) дошки.
2. Мати безпосереднє (відношення, ставлення, відносини) до цього конфлікту.
3. (Винятково, виключно) унікальний випадок.
4. Проїзний (білет, квиток).
5. (Засвоїти, освоїти) тему заняття.
6. (Посісти, зайняти) I місце в змаганні.
7. (Освідчена, освічена) людина (що має певну освіту).
8. Міністерство (закордонних, іноземних, зарубіжних) справ.
9. Думки (збігаються, співпадають).
10. (Зустрічаються, трапляються) помилки в роботі.

Стилістична виразність слова виявляється в словесному оточенні, тобто в контексті. Саме контекст (словосполучення, речення, текст) дає змогу точно встановити значення слова, що входить до його складу. Вводячи те чи інше слово в контекст, мовець завжди вживає його в одному значенні, хоч воно може мати їх декілька. Наприклад, слово *літо* означає пору року, що охоплює три місяці – червень, липень, серпень. Коли ж літо холодне, з дощами, то цілком законмірне речення: *Чи буде цього року літо?* – хоча відомо, що літо буває щороку.

Так правильно:

знамєнник, добўток, усередині, терпкий, тонкий.

23. Складіть речення зі словом *горити* в усіх відомих вам значеннях. Поясніть, як значення слова залежить від контексту.

§ 4. Уживання слів відповідно до їхнього лексичного значення, стилю і жанру мовлення. Слововживання і вибір слова, лексична сполучуваність

Слово як одиниця мови характеризується здатністю вступати в смислові зв'язки з іншими словами, що впливає на стиль тексту чи його емоційно-експресивне забарвлення.

Сполучуваність слів – це здатність їх поєднуватися з іншими словами в процесі формування й висловлення думки. Сполучуваність слів залежить від особливостей тих понять, які вони позначають.

Стилістичне забарвлення тексту виникає внаслідок сполучуваності стилістично нейтральних і стилістично маркованих слів.

Сполучуваність слова має цілий ряд обмежень: значення слова, стильова належність, емоційно-експресивне забарвлення, граматичні особливості, норми слововживання. Знання цих відомостей називають даром слова, або мовним чуттям, яке забезпечує правильну побудову висловлювань.

Залежно від обмежень, що регулюють сполучуваність слів, розрізняють три основні її типи: семантичну, граматичну (або синтаксичну) і лексичну.

Семантична сполучуваність порушена, наприклад, у такому випадку: *Вчитель запропонував нам написати контрольну роботу усно*. При порушенні сполучуваності може виникати небажаний додатковий сенс: Наприклад, *Необхідно прискорити врегулювання кровопролиття*. У виступах ораторів часто спостерігається порушення лексичної сполучуваності: *голос цифр невтішний*.

Зверніть увагу! Якщо значення слова вільне, то його сполучуваність визначається логікою: *олівець – довгий, гострий, а не круглий чи паперовий*. Сполучуваність може визначатися мовною традицією: *завдати горя, шкоди, а не завдати радості, щастя*.

Деякі компоненти фразеологізмів вимагають тільки певних лексем: *облизня (піймати), відкоша (дістати)*.

Члени одного синонімічного ряду можуть мати різну сполучуваність: *відкрити (магазин, коробку), відчинити (вікно, двері)*.

24. Доберіть слова за поданими їхніми значеннями. Скористайтеся довідкою.

1. Вигляд місцевості, краєвид, зображення краєвиду на картині. 2. Перелітний птах з довгими ногами і шиєю, пристрій для набирання води з криниці, народний танець. 3. Творча уява, вигадка, музичний твір. 4. Небесне світило, прославлена людина. 5. Навчальний заклад, напрям у галузі. 6. Твердиня, надійний захист.

Довідка: журавель, школа, фантазія, пейзаж, зірка, фортеця.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

вносити лепту, гордіїв вузол?

25. а) Перепишіть текст, вибравши з дужок найбільш доцільне слово.

Світ глобалізується, але неповторне, індивідуальне своєї (вартості, ціни) не (загубило, втратило). Ми теж неповторні зі своєю національною (вдачею, норовом), культурою, мовою, (минулим, минувшиною). Це повинні (осмислити, затамити) всі: від першокласника до держслужбовця. Щоб після (серії, низки) тяжких історичних потрясінь (суспільство, населення) змогло відновити систему (правильних, моральних) координат, потрібна певна «гомеопатія». Найкращим чином вона може бути (здійснена, реалізована) через засвоєння уроків історичної пам'яті (*Із газети*).

б) З'ясуйте значення невідомих слів.

в) Що таке історична пам'ять? Запропонуйте власне тлумачення цього поняття. Зверте його із тлумаченням поданим у словнику. Як ви розумієте проблему, порушену в тексті?

26. Пригадайте, які ви знаєте стилі й жанри мовлення. Що таке стилістична помилка? Наведіть приклад.

Стилі й жанри мовлення

Назви стилів	Жанри, у яких стиль реалізується	Основні ознаки стилів і жанрів мовлення			
		Мета мовлення	Сфера спілкування	Форма реалізації стилю	Мовні особливості стилів
Розмовний	спілкування	обмін інформацією, думками, враженнями; прохання чи надання допомоги, виховний вплив	побутові стосунки з родичами, друзями, знайомими	діалог	широко використовуються побутова лексика, фразеологізми, емоційно забарвлені та просторічні слова, звертання, вставні слова, вигуки, неповні речення тощо

Назви стилів	Жанри, у яких стиль реалізується	Основні ознаки стилів і жанрів мовлення			
		Мета мовлення	Сфера спілкування	Форма реалізації стилю	Мовні особливості стилів
Науковий	дисертація, монографія, стаття, підручник, лекція, відгук, анотація, рецензія	повідомлення про результати наукових досліджень, систематичний виклад певних знань	наука, техніка, освіта	монолог	характерні мовні засоби: терміни, спеціальна фразеологія, складні синтаксичні конструкції; повні речення; логічність, точність, обґрунтованість викладу
Офіційно-діловий	закон, кодекс, статут, наказ, оголошення, доручення, розписка, протокол, акт, інструкція, лист тощо	регулювання офіційно-ділових стосунків	офіційно-ділові стосунки	монолог (діалог)	переважають стилістично нейтральні мовні засоби, стандартна канцелярська лексика, складні речення; відсутні емоційно забарвлені слова; виклад гранично точний
Публіцистичний	виступ, нарис, публіцистична стаття, памфлет, фейлетон, дискусія	обговорення, відстоювання і пропаганда важливих суспільно-політичних ідей, сприяння суспільному розвитку	громадсько-політичне життя	монолог (діалог)	використовуються: суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, риторичні запитання, вигуки, повтори; тон мовлення пристрасний, оцінний (іронія, сарказм, захоплення, гнів)

Назви стилів	Жанри, у яких стиль реалізується	Основні ознаки стилів і жанрів мовлення			
		Мета мовлення	Сфера спілкування	Форма реалізації стилю	Мовні особливості стилів
Художній	трагедія, комедія, драма, водевіль, роман, повість, оповідання, поема, вірш, байка, епіграма	різномісний вплив на думки і почуття людей за допомогою художніх образів	мистецтво слова	монолог	застосовуються всі мовні засоби, особливо широко – слова в переносному значенні

27. Визначте стиль тексту за поданим початком. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Життя – це передусім улюблена робота. Людина може бути щасливою тільки в праці.

2. Зима. Навколо біліють сніги. На шибках дивовижне мереживо: мороз ніби пензлем розмалював вікна. Дереву обсіпані інеем та обліпліні снігом. Як у казці сяють самоцвітами. Глянеш – аж іскриться в очах.

3. Синтаксичні синоніми – це різноструктурні конструкції, що мають спільне граматичне значення, але відрізняються смисловими відтінками, стилістичними особливостями.

4. – Та щоб ото я лізла на оте чорне та їхала! Та ніколи у світі! За що ж я там держатимусь? Біжи, хай батько вертаються та заберуть мене додому (*Остан Вишня*).

5. Мала людина, проте й велика. Бо саме вона – усьому серце і мозок. Багато їй дано. Багато й питається з неї: тож, щоб трималася вона гідно на життєвих верхів'ях, потрібен їй чіткий орієнтир.

28. Знайдіть слова, що надають недоречного книжного відтінку. Відредагуйте речення, щоб вони відповідали розмовному стилю.

1. Сходи в бібліотеку для того, щоб узяти цікаву книжку.
 2. Мої друзі перемогли у змаганнях, тому що вони хороші спортсмени.
 3. Розкажи мені докладніше про те, що ти бачив на екскурсії.

29. Висловіть свою згоду чи незгоду з наведеними твердженнями. Свою думку обґрунтуйте.

1. Вибачатися – значить закладати основу для майбутньої образи.

2. Фанатик – той, хто вперто й рівно відстоює думку, що вам не подобається.

3. Самозакохана людина – це та, яка виглядає кращою від вас.

4. Якщо вам нема чого сказати, нічого й не говоріть.

5. Якщо з вами у всьому погоджуються, перевірте, чи слухають вас.

6. Неприємно, коли про вас багато говорять, та ще гірше, коли про вас зовсім не говорять.

30. Прорецензуйте відповідь одного з ваших однокласників/однокласниць на уроці. До якого стилю і жанру належить? Які помилки ви помітили? Як їх виправити?

31. Гра «Третє зайве». З'ясуйте, чи правильно розумієте значення слів з кожної групи. Яке слово є зайвим?

1. Світанок, сутінки, велика перерва.

2. Імпульс, сила, довжина.

3. Клаустрофобія, апендицит, короткозорість.

4. Вистава, кінопрем'єра, звук.

5. Значний, практичний, багряний.

6. Обід, вечеря, шведський стіл.

7. Опитування, мовлення, писання.

8. Відображення, тінь, луна.

32. Відредагуйте і запишіть речення. Які помилки слововживання виявили? Поясніть.

1. Потрібно більш серйозніше ставитися до свого здоров'я.

2. Спеціально для нашого каналу у вечірньому етері дасть інтерв'ю еспанська мовознавчиня.

3. Сергія Коваленко багато хто поважають, він гарний і в якості учня, і в якості людини.

4. Саме на протязі осені відбувалися самі цікаві міроприємства.

5. Ти зробив вірний вибір: так іти краще.

6. У кінці кінців відмінили закон, згідно якого наказували за багаточисленні дрібні порушення.

Так правильно:

легкий, корисний, підруга, прісний, збірний.

- 33.** Перекладіть українською мовою. Виявіть розбіжності слововживання у власному тексті перекладу й у тексті перекладу, поданому нижче. Зверніть увагу на вибір найдоцільніших слів у перекладених реченнях. Зробіть висновки.

Plaszczynny ukraińskie są stolicą poezji lirycznej. Stąd piosenki nieznanym poetów obiegały często całą Słowiańszczyznę. Kozak, siedząc przy swojej ziemiance albo budzie z trzciny, słucha w milczeniu, jak koń jego pasący się niedaleko żuje trawę; puszcza wzrok po zielonym stepie i дума, marzy o bojach, które się tu odbywały, o zwycięstwach i klęskach, które tu zajądą. Pieśń, jaka mu się z piersi wyrwie, staje się chwyтана z zapалем, idzie z pokoleń do pokoleń (А. Мицкевич).

Українські рівнини – столиця ліричної поезії. Звідси пісні невідомих поетів поширювалися часто на цілу Слов'янщину. Козак, сидючи біля своєї мазанки або очеретяного куреня, мовчки слухає, як жує траву його кінь, що пасеться неподалік; блукає поглядом по зеленому степу і думає, марить про бої, які тут точилися, про перемоги та поразки, які ще будуть. Пісня, що вихоплюється з його грудей, стає виразом народного почуття; повсюди сприймаючись із запалом, переходить вона від покоління до покоління (Перекл. А. Татаренко).

§ 5. Слова власне українські та запозичені

- 34.** а) Пригадайте, що вам відомо про власне українські та запозичені слова. Наведіть приклади. Скористайтеся поданою нижче інформацією.

Слова української мови за походженням поділяють на власне українські та запозичені (іншомовні).

Власне українські слова створені самою мовою на будь-якому етапі її розвитку (*мудрий, гомін, населення*), натомість іншомовні – запозичені з інших мов. Наприклад, з польської – *помешкання, хвороба*; з чеської – *праця, гасло*; з російської – *чиновник, завод*; з балтійських мов – *блазень, шлунок*; з арабських – *кава, шана*; тюркських – *козак, базар*; зі скандинавських – *сауна, пельмені*; з англійської – *мітинг, трамвай*; з італійської – *піца, п'еса*; з німецької – *полк, лихвар*; із французької – *дебати, режим*; із грецької – *ідея, левада*; з латинської – *прокурор, республіка*; з давньогрецької – *паска, субота*.

За дослідженнями вчених, словник сучасної літературної мови містить близько десяти відсотків запозичених слів. Частина з них має українські відповідники (*спікер – промовець, тренінг – вишкіл*), а частина позначає поняття, для яких питомих українських слів немає (*балет, цифра*).

- б) Складіть таблицю «Запозичені слова», проілюструвавши двома-трьома самостійно дібраними прикладами, використавши словник іншомовних слів або інтернет-ресурси. Створіть проект на тему "Використання запозичених слів".

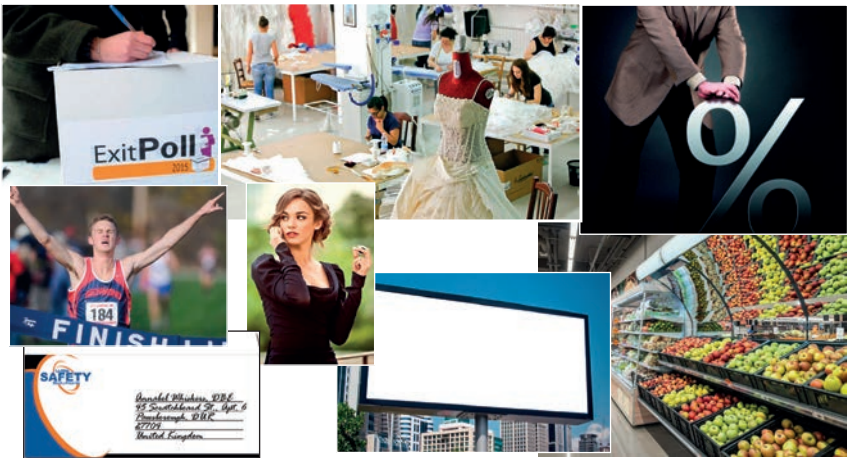
У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

дух часу, лебедина пісня?

35. **Проблемне завдання.** Як довести, що слова *школа, смартфон, бюро* є запозиченими?

Зверніть увагу! Баžано використовувати власне українську лексику. Однак, виважений добір іншомовного слова за певної мовної ситуації є ознакою високої культури мовлення особистості.

36. Що зображено на малюнках? Доберіть до іншомовних назв *екзитпол, ательє, процент, фініш, бігборд, артистка, адреса, супермаркет* українські відповідники.

37. Поясніть, як ви розумієте вислів М. Рильського.

Без іноземних слів у культурній мові не обійтись. Але варто вживати їх тільки тоді, коли вони справді доконче потрібні – і, це вже безумовно, у властивому їм значенні...

38. Доберіть до слів іншомовного походження українські відповідники і запишіть. У яких випадках доречно вживати запозичення?

Директива, еквівалент, економія, імітація, казус, маркетинг, офіс, превентивний, адекватний, фактор, аматор, антракт, комфортний, аванс, імідж, асистент, булла.

39. Складіть речення з поданими словами. До якої сфери використання належать ці слова?

Автентичний, аморфний, аудієнція, банкрут, вердикт, ефемерний, імпічмент, інертний, міграція, еталон, пріоритет, функція.

Зверніть увагу! Кількісне співвідношення іншомовних і власне українських слів у різних стилях мови не однакове: запозичені слова найбільше використовують у науковому та публіцистичному стилі. Вживання запозичених слів надміру в художньому чи розмовному стилях сприймається як неприродне, часто для створення комічного ефекту.

40. Прочитайте тексти. Чи зрозуміли є їхній зміст? Поясніть значення іншомовних слів. Чим вразив вас другий текст?

1. Специфічними ознаками новели є лаконізм, яскравість і влучність тропів. Як правило, героями новел є особистості, які потрапили в незвичайні життєві ситуації. Тут автор зосереджує увагу на психології героя, його переживаннях і настроях. Сюжет простий, динамічний, містить елемент несподіванки (*Із довідника*).

2. – Гадаеш, піпл буде без бонусу й пресингу толерувати інвазію брендів у прайс-листах наших маркетів і на біг-бордах? – зі смайлом на фейсі проартикулював бой-френд офіс-менеджерці за бізнес-ланчем з пепсі та чикен-кйів у снєкбарі фітнес-центру, коли диск-жокей міняв рімейк синглу модерної суперстар на коктейль з хітів попси, мікс арт-готику і репу для фанів брейк-дансу (*За В. Радчуком*).

Зверніть увагу! Не засвоєні українською літературною мовою, а отже, не входять до її лексичної системи *варваризми*: *finite la komedia* (виставу закінчено), *herri end* (щасливий кінець), *terra incognita* (невідома земля), *no comments* (без коментарів), *о'кей* (добре), *портфоліо* (збір матеріалів), *онлайн* (у стані підключення). Найчастіше їх використовують як фразеологізми (*У цій темі вони tabula rasa, тобто вони не обізнані*), деякі з них ще не мають усталеного правила написання кирилицею: *смс-*, *есемес-*, *SMS-*повідомлення.

41. Доберіть із преси або електронних джерел 6–7 варваризмів та їх тлумачення українською мовою і запишіть.
42. Що ви знаєте про запозичення в польській мові? Поміркуйте і поясніть, чи можливий переклад українською мовою слів *футбол*, *баскетбол*, *волейбол*?

Власне українські слова виражають специфіку української мови, тобто те, чим вона на лексичному рівні відрізняється від інших мов. Переважна більшість власне українських слів виникла на основі лексичного складу староукраїнської (XI–XIV ст.) і спільнослов'янської мов. Ці слова за будовою нерідко є похідними (*вітатися*, *батьківщина*, *заздальєгідь*, *карбованець*, *півень*, *панувати*, *самотність*, *щодня*, *чемність*).

Власне українські слова мають різні значення і вживаються для називання предметів, явищ природи, життя і побуту людей, виробничої діяльності тощо, мають значення модальності чи є вигуками: *гай*, *смуга*, *тато*, *жовтень*, *галушка*, *багаття*, *мрія*, *відродження*, *незалежність*, *щоденник*, *зупинка*, *наступний*, *хурделиця*, *сівба*, *бандура*, *вареники*, *вихователь*, *хвіртка*, *горище*, *дровітня*, *капусняк*, *змагання*, *хтозна-який*, *мабуть*, *звичайно*, *овва*, *цур*, *лишенько*.

43. Виконайте тестові завдання.

1. Укажіть слово, яке є власне українським.

А футбол; Б алея; В театр; Г літак.

2. Укажіть слово, яке є запозиченим.

А сузір'я; Б міркувати; В пломбір; Г віхола.

3. Укажіть, яке запозичене слово має таке значення: «Службовець, який розносить ділові папери».

А поштар; **Б** кур'єр; **В** аспірант; **Г** водій.
4. Укажіть власне українське слово, яке є синонімом до іншомовного слова **бібліотека**.

А книгарня; **Б** книга; **В** книгозбірня; **Г** книжки.
5. Укажіть іншомовне слово, яке є синонімом до власне українського слова **доказ**.

А теорема; **Б** формула; **В** ін'єкція; **Г** аргумент.
6. Укажіть рядок, у якому правильно наведені синоніми.

А фонтан, струмок; **Б** вершина, підніжжя;
В площа, вулиця; **Г** аплодисменти, оплески.
7. Укажіть слово, яке є синонімом до слів **зустріч, побачення**.

А прийом; **Б** тріумф; **В** аншлаг; **Г** рандеву.
8. Укажіть, у якому рядку всі слова є власне українськими:

А суцвіття, рід, крайнебо, попітр;
Б слов'янофіл, краєвид, футбол, плем'я;
В вареники, лелека, сузір'я, веселий, овес;
Г співавтор, ковбаса, благодать, бульба;
Д кришталь, мірошник, соната, фламінго.

Так правильно:

чайник, засвітла, дешево, випадок, разом.

44. До поданих слів доберіть синоніми – власне українські та запозичені слова і запишіть. Охарактеризуйте ними однокласників у грі «Відгадайте, хто це».
- Ошатний, чемний, ввічливий, справжній, відважний, печальний.

§ 6. Лексичні та фразеологічні синоніми, антоніми, пароніми

45. Пригадайте, які слова називаються синонімами, антонімами, паронімами, омонімами. Наведіть приклади цих груп слів у поданих текстах.
1. Думи мої, думи мої, квіти мої діти.
 Виростав вас, доглядав вас.
 Де ж мені вас діти? (Т. Шевченко)

2. У графа профіль – як у грифа... (Л. Костенко)
3. Прощай, прощай, чужа мені людино!
Ще не було ріднішого, як ти... (Л. Костенко)
4. Що діяти серцю, коли заболить?
Як серце застогне і гірко заплаче,
Як дуже без щастя воно защемить? (Народна творчість).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

акули пера, езопівська мова?

Синоніми як тотожні або близькі за значенням слова засвідчують лексичне багатство мови. Два або кілька синонімів утворюють синонімічні ряди, які починаються словом, найбільш нейтральним за змістом і експресивністю: *говорити – мовити, ректи, балакати, плести*. Синоніми використовують з метою посилення емоційності, щоб наголосити на певних нюансах, для урізноманітнення викладу, іноді для створення комічного ефекту.

46. Перепишіть подані синонімічні ряди так, щоб слова розташувалися після слова, яке відбиває найзагальніше значення, а далі – за посиленням цих ознак.
 1. Насуплений, надутий, злий, сердитий, набурмосений.
 2. Користь, зиск, вигода, хосен, набуток, прибуток.
 3. Посередній, середній, такий собі, не хтозна-який.
 4. Трішки, трішечки, трохи, крапельку, крапельюсечку.
 5. Цінний, дорогий, дорожезний, неоціненний, дорогоцінний.
47. Прочитайте текст. Що нового дізналися? Випишіть ключові слова – контекстуальні синоніми. З'ясуйте, прикладом якого стилю є текст?

Олена Пчілка. Це ім'я здебільшого прийнято згадувати у зв'язку з її геніальною дочкою Лесею Українкою. На жаль, у літературній науці постать цієї громадської діячки, першої жінки-журналістки, етнографістки, фольклористки й досі мало вивчена, незаслужено забута.

Письменниця жила і творила в складних умовах царських указів і заборон на все, що звалося українським. Сумлінно і цілеспря-

мовано готувала ґрунт, на якому зросли і забуяли таланти її дітей.

На думку Лесі, мати була найкращою, найрозумнішою, найталановитішою жінкою світового рівня (*За І. Денисюком*).

48. Групова робота. Складіть речення з синонімами кожної групи.

1. Старий. Давній. Древній. Предковичний.
2. Вік. Епоха. Період. Пора.
3. Швидко. Миттєво. Поспіхом. Нашвидкуруч.

49. Прочитайте прислів'я й приказки. Як називають виділені слова і яку роль вони відіграють у цих висловах?

1. *Швидко* йди – ти доженеш лихо, йди *тихо* – тебе дожене лихо. 2. *Дрібна* справа, *великий* клопіт. 3. *Слабий* з *дужим* не борись, *голий* з *багатим* не дружись.

Антоніми як протилежні за значенням слова належать до однієї частини мови, найчастіше – різнокореневі (*білий – чорний*), рідше спільнокореневі (*склеїти – розклеїти*). Основні стилістичні функції антонімів – контрастність і підсилення емоційності. Антоніми використовують у всіх стилях мови, окрім офіційно-ділового. Розрізняють *загальномовні* та *контекстуальні антоніми* або *антитези* (*далеко – близько, вовк і ягня*).

50. Визначте в тексті групи слів, за допомогою яких побудована антитеза.

Усе в цьому світі відоме: за щастям – біль, за початком – кінець поеми... І планета виконує свій колобіг по давно вже награній схемі. Є народження й смерть – два стовпи на межі. А між ними – події одвічні: комбінації стріч, і розлук, і жоржин, й варіанти падінь і величчя (*Б. Олійник*).

51. Проблемне завдання. Поміркуйте, чи є антонімами слова, вжиті з часткою *не*? Наведіть 2–3 приклади таких пар слів українською й польською мовами.

52. Складіть і запишіть речення, щоб подані антонімічні пари вживалися як антитези.

Учений – неук, скупий – щедрий, веселощі – смуток, йти – стояти, темниця – світлиця.

Омоніми – це слова, що мають однаковий звуковий склад, але відрізняються значенням: *коса, бокс, лава*. Виділяють і так звані міжмовні омоніми: *дума – дита* (з польської – *гордість*). Основна стилістична роль омонімів – досягнення комічного ефекту (*Сьогодні футболісти покинули поле без голів. На екрані телевізора ви бачите Андрія Шевченка в гарній комбінації*), зокрема через каламбури: *Якщо зійшов на берег ти, то треба землю берегти. Учи теля, не вчи теля, – йому не треба вчителя*.

53. Поясніть значення міжмовних омонімів. Складіть з ними речення (усно).

Вариво – warzywo
Характерний – charakterny
Держава – dzierżawa
Байка – bajka
Селянка – sielanka
Диван – dywan
Погріб – pogrzeb

54. Гра «Муки творчості». Складіть власні веселі каламбури.

Пароніми – слова, близькі за звучанням, але різні за значенням: *музичний – музикальний, напрям – напрямок*. Використання паронімів дає можливість посилити виразність тексту, привернути увагу до його змісту, створює комічний ефект: *Магнат, як магніт, кожен добре знає: сей залізо, а той золото притягає (І. Величковський)*.

55. Прочитайте тексти. Яку стилістичну роль у них відіграють слова-пароніми?

1. Зненацька зліва нависла злива, повіяв буйний вітер. Неначе віник, що раптом виник, дорогу вимів, а дощ вимив, відігнав пил і все кругом стало чистим, як піл.

2. Загримів грім. Темна завіса над лісом зависла. Небо чорніло, як чорний грім, як чорнило. Багато полів рясний дощ полив. Так багато, що хоч граблями їх греби (*В. Зуй*).

56. Складіть речення з поданими паронімами і запишіть.

Духовний – духовий, виборний – виборчий, індієць – індіанець, ефектний – ефективний, компанія – кампанія, особовий – особистий.

Фразеологізми – це стійкі сполуки слів, які в процесі мовлення відтворюються як готова словесна формула: *бити байдики, не за горами*.

Фразеологізми, зазвичай, не перекладаються. В іншій мові вони мають семантичні відповідники, бо фразеологізми мови – це її національне надбання (*ускочити в халепу, теревені правити*), хоча є і запозичені, наприклад, з античної, біблійної літератури: *ахіллесова п'ята, терновий вінок*.

До фразеології, крім стійких сполук слів, зараховують прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми: *вийти на фінішну пряму – наблизитися до завершення чогось*.

Фразеологізми вступають у синонімічні та антонімічні відношення: *рота не розкривати – не випускати пари з вуст, третій калач – жовтороте пташеня*.

Саме багатство синонімічне й антонімічне дає підстави використовувати фразеологізми як стилістичний засіб.

57. Поясніть значення фразеологізмів, дібравши слова-синоніми.

З легкої руки, злий на язик, п'яте колесо до воза, від серця одлягло, влучати в яблуко, на ноги поставити, сісти на міліну, терпець урвався, збити з пантелику, ні за холодну воду не братися, облизня піймати, пороги оббивати.

58. Доберіть до поданих фразеологізмів синонімічний та антонімічний відповідник-фразеологізм.

Пекти раки, як дві краплі води, прикусити язика, аж іскри летять, стати на рушничок, дати прочухана, витрішки продавати, побити горщики.

Так правильно:

бóрошно, за́гадка, видáння, по́душка, перéпустка.

59. Запам'ятайте значення і походження наведених фразеологізмів. Із 3–4 з них складіть речення і запишіть. Підкресліть усі фразеологізми як члени речення.

Гомеричний сміх – невтримний, громоподібний, подібних до сміху старогрецьких богів, описаного Гомером в його «Іліаді» й «Одісеї».

Лебедина пісня – останній прояв якої-небудь діяльності (від повір'я, що ніби лебідь співає один раз у житті – перед смертю).

Проходить червоною ниткою – про яку-небудь думку, ідею, що чітко виділяється, панує (в англійському флоті, щоб запобігти крадіжкам, в середині канатів вліталась червона нитка).

Аріаднина нитка – дороговказівна нитка, спосіб вийти зі скрутного становища (за ім'ям Аріадни, яка згідно з грецьким міфом, дала Тезею клубок ниток і цим допомогла йому вийти з лабіринту).

Сізіфова праця – безкінечна і безплідна робота (по імені старогрецького міфічного царя Сізіфа, покараного за зневагу до богів тим, що повинен був викочувати на гору великий камінь, який зараз же скочувався вниз).

60. Продовжте прислів'я за їх початком.

1. Яка хата, такий тин
2. Як вовка не годуй,
3. Краще з розумним загубити,
4. Вік живи –
5. Що на думці,
6. Хочеш багато знати,

61. Доберіть українські відповідники до польських фразеологізмів і запишіть. Із двома парами фразеологізмів складіть речення польською та українською мовами. Зробіть висновок про роль фразеологізмів у мові.

Chwytać za serce, iść po rozum do głowy, rzucać się w oczy, zadać bobu, iść, gdzie oczy poniosą, zaczynać od pieca, wyrosnąć z pieluszek, rzucać kłody pod nogi.

§ 7. Словники й довідкова література.

Електронні словники.

Особливості та складнощі перекладу

62. Поясніть вислів А. Франса «Словник – це Всесвіт, розташований за алфавітом. Усі інші книжки містяться в ньому, треба їх тільки звідти витягти».

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

вовк у овечій шкурі, загублене покоління?

63. Прочитайте текст. Сформулюйте визначення понять *лексикографія, словник*. З якою метою укладають словники? Якими словниками користуєтеся під час навчання?

Лексикографія – це мовознавча наука, яка займається укладанням словників. Поряд із розв’язанням важливих теоретичних проблем словникової роботи вона покликана задовольняти передусім практичні потреби суспільства на словники різного типу й різноманітного призначення. За будь-якою довідкою завжди звертаються насамперед до словників і знаходять у них відповідь чи принаймні допомогу або пораду для дальших пошуків.

Словники – це зібрання слів, розташованих в алфавітному, гніздовому, тематичному чи іншому порядку, з обумовленою типом словника інформацією про кожну одиницю, залучену до його реестру. Словники використовуються як довідники, призначені для з’ясування значень описуваних одиниць чи їх перекладу на іншу мову, для наукового чи науково-популярного викладу відомостей про предмети, явища, події.

Словники бувають *лінгвістичні* (пояснюють слово) та *енциклопедичні* (пояснюють поняття). Лінгвістичні словники бувають перекладними й одномовними. Залежно від аспекту з’ясування слова і призначення розрізняють одномовні словники таких типів: тлумачні, історичні, орфоепічні, орфографічні, етимологічні, термінологічні, словники іншомовних слів.

64. З’ясуйте, які словники наявні у вашій шкільній бібліотеці чи навчальному кабінеті. Уявіть себе в ролі лексикографа й розкажіть про призначення різних типів словників.
65. Випишіть по одній словниковій статті з тлумачного, орфографічного, словника іншомовних слів, фразеологічного, етимологічного, термінологічного словника та із енциклопедії. Складіть речення з цими словами. Можете скористатися електронними словниками.
66. **Робота в групах.** Розгляньте словникову статтю будь-якого словника. Перепишіть її і прокоментуйте. За таким зразком укладіть одну власну словникову статтю.

Довідкова література – це видання, які допомагають нам про щось дізнатися, уточнити, розтлумачити певне поняття. Їхня мета – у доступній і зручній формі викласти теоретичний матеріал, пояснити найважливіші поняття і терміни. Довідники бувають із різних галузей знань. Потрібний матеріал знаходять за змістом або алфавітом.

- 67.** Складіть список довідників, які допоможуть вам якнайкраще підготуватися до ЗНО.
- 68.** Чи користуєтеся ви електронними словниками? Які труднощі виникали під час використання? Із чим ви їх пов'язуєте? Поясніть.
- 69.** а) Прочитайте і перекажіть стисло текст.

Електронний словник – комп'ютерна база даних, що містить особливим чином закодовані словникові статті, які дозволяють здійснювати швидкий пошук потрібних слів, часто з урахуванням морфологічних форм і з можливістю пошуку поєднань слів (прикладів уживання), а також зі зміною напряму перекладу (наприклад, українсько-польський, або польсько-український).

Не викликає сумніву, що електронні словники надають користувачеві додаткові можливості порівняно з друкованими аналогами: зберігають великий обсяг інформації за рахунок використання гіперпосилань, мають ефективну систему пошуку, мультимедійні засоби, наявні в локальній та глобальній мережах, економлять час і ресурси. Найвідомішою є лексикографічна система «Словники України». У роздрукованому вигляді її обсяг мав би більше 40 тис. сторінок формату А-4 (*З інтернету*).

б) Як ви думаєте, чи можливо в майбутньому повністю відмовитися від друкованих словників? Доведіть свою думку.

- 70. Пошукова робота.** Що ви знаєте про таку науку, як комп'ютерна лінгвістика? Яка її історія та перспективи?
- 71. Проектна робота.** Розкажіть про освітні сайти, яким віддаєте перевагу. Сформулюйте позитивні й негативні аспекти в роботі з мережею інтернет.

Польська мова віддалена за звучанням від української, тому не завжди речення польською мовою можна дослівно передати мовою перекладу.

Перекладач/ка мусить вдаватися до певної видозміни, використовувати техніку недослівного перекладу з мінімальними граматичними коригуваннями родових та відмінкових закінчень. Адже він/вона опиняється в ситуації, коли об'єктом перекладу є не мовна система, а конкретний мовний твір (тобто текст оригіналу), на основі якого створюється інший мовний твір – текст перекладу.

Створення перекладного тексту має бути виконане на такому рівні, щоб усі міжмовні, граматичні, стилістичні та будь-які інші перетворення не викликали змістового дисонансу, порушення логіки викладу або помилковості сприйняття та якнайповніше, якнайправильніше передавали авторську думку, ідею.

Поради для перекладання польськомовного тексту:

- не калькувати полонізми, які нерідко звучать подібно до українських слів, але насправді не належать до запасу української літературної мови;
- стежити за омонімами, перевіряти зміст слів, що викликають сумнів, не довіряючи їх звучанню, яке нерідко є подібним до українського;
- знати правила формування емоційно-забарвленої лексики в польській мові, особливо слів зі зменшено-пестливим та збільшено-згрубілим значенням, які нерідко є омонімами до українських слів;
- стежити за внутрішніми змістовими зв'язками висловлювань, особливо за використанням займенників та їх прив'язкою до конкретного слова та змісту загалом;
- за потреби перебудовувати речення і рядок так, щоб якнайдокладніше передати зміст висловлювання, і не прив'язуватися до його форми.

Так правильно:

вітчим, рівніна, громадський, могб, мабуть.

72. Перекладіть текст українською мовою, дотримуючись поданих вище порад.

Tegorocznego laureata Nagrody “Rzeczpospolitej” im. Jerzego Giedroycia poznamy już 4 grudnia. Jedną z nominowanych do tego wyróżnienia jest prof. Aleksandra Hnatiuk – ukrainistka, tłumaczka i literaturoznawczyni.

Urodzona w 1961 roku prof. Hnatiuk jest absolwentką Uniwersytetu Warszawskiego. Jako wykładowca Studium Europy Wschodniej UW poświęca się wychowaniu pokoleń tłumaczy literatury polskiej i ukraińskiej. Współpracuje także z Instytutem Sławistyki PAN. W swojej pracy badawczej zajmuje się głównie

relacjami literackimi między Polską a Ukrainą oraz problematyką ukraińskiej tożsamości kulturowej i narodowej.

Jest autorką książki “Pożegnanie z imperium” poświęconej ukraińskiej literaturze przełomu lat 80. i 90. ubiegłego stulecia. Za tę publikację została uhonorowana Nagrodą Przeglądu Wschodniego. W 2015 roku wydała również pracę zatytułowaną “Odwaga i strach”.

Od lat angażuje się w promowanie literatury ukraińskiej w Polsce i polskiej na Ukrainie, czym przyczynia się do rozwoju dialogu pomiędzy oboma krajami. W 2012 roku została odznaczona Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (*К. Плахта*).

ПАМ'ЯТКА

Як запобігти лексичним помилкам

1. Пам'ятайте, що повтори, вжиті без стилістичної потреби, виявляють бідність словникового запасу.
2. Із синонімічного ряду вибирайте таке слово, яке найкраще розкриває думку відповідно до стилю роботи.
3. Уживайте лише ті слова, лексичне значення яких вам відоме.
4. Виробіть добру звичку з'ясовувати значення невідомих слів.
5. Часте вживання тих самих словосполучень чи слів знебарвлює мову, робить її нецікавою, сухою.
6. Також запам'ятайте!

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які знаєте норми сучасної української мови?
2. Що таке лексична норма?
3. Як не припускати лексичних помилок?

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО «ЛЕКСИЧНА НОРМА»

73. Виконайте рівневі завдання

I рівень

- Укажіть речення, у якому наявне порушення лексичної сполучуваності слів.
 - А Мовна культура – це надійна опора у вираженні думки та розвиненості людських почуттів... (*В. Руснівський*).
 - Б Марійка одержала вищу освіту в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (*З газети*).
 - В Духовний Чорнобиль – це страхітливий полігон, який не має аналогів у світовій історії (*Р. Лубківський*).
 - Г Текст – зв'язне висловлювання, що складається з речень, об'єднаних за змістом і граматично (*З довідника*).
 - Д Художньо-белетристичний стиль широко використовує можливості омонімії (*О. Пономарів*).
- Укажіть рядок, де всі подані слова можуть мати омонімічну пару.
 - А лайка, гайка, справа, страва;
 - Б ключ, коса, лава, замок;
 - В склад, світло, лютий, чайка;
 - Г протягом, дуло, фразеологія, світило.
- У прислів'ї *Краще погано їхати, ніж гарно йти* вжито
 - А синоніми Б пароніми В омоніми Г антоніми

II рівень

- Установіть відповідність між стилем мовлення та жанровою належністю.

1 Офіційно-діловий;	А балада;
2 науковий;	Б памфлет;
3 публіцистичний;	В монографія;
4 епістолярний;	Г псалми;
5 художній.	Г щоденник;
	Д автобіографія.

5. Виберіть з дужок потрібне слово. Поясніть свій вибір.

1. Хворий поставився до слів лікаря з цілковитою Лікар зрозумів, що той перебуває у стані глибокої ... (апатія, байдужість).
2. Якщо хочеш, ми можемо ... нашу домовленість. У 1753 році Франція ... торговельний договір з Англією (анулювати, скасувати).
3. Всі критикували ... в роботі редактора. Електрик виявив ... в роботі мотора (недоліки, дефекти).
4. Ці дві фотокартки є цілком Зробити ... переклад поетичного твору Міцкевича дуже важко (точний, ідентичний).
5. Робота вчених була Це було ... видовище (ефективне, ефектне).

III рівень

6. Відредагуйте речення. Поясніть, у чому полягають лексичні помилки.

1. У мові він уживав місцеві слова і діалектизми. 2. Шевченко подружився з друзями. 3. Він почав займатися малюванням і намалював багато картин. 4. Він – людина передових і прогресивних поглядів. 5. У січні місяці багато релігійних свят. 6. На вулиці було чути крик дитячих голосів. 7. Народний фольклор – криниця душі народної. 8. Це дуже здібний і перспективний на майбутнє спортсмен. 9. Від самого народження, із самого дитинства, із самого малечку людина має певне покликання. 10. На протязі двох років він добивався до своєї мети.

7. Доберіть український відповідник.

Публіка, анфас, нога бене, пост-скрипtum, репрезентувати, преамбула, постулат, феномен, куратор, концепція, дисгармонія.

IV рівень

8. Укладіть словничок рідковживаних слів (20–25 слів).

ОРФОЕПІЧНА НОРМА

Це потрібно знати:

орфоепічна норма, орфоепічна помилка

Цього необхідно навчитися:

правильно вимовляти і наголошувати слова

Це треба запам'ятати:

важливість дотримання орфоепічної норми для сучасного компетентного мовця

Над цим варто замислитися:

«Виразність артикуляції, як і розбірливість почерку, є однією з найперших вимог культури й етикетності мовлення» (Я. Радевич-Винницький).

§ 8. Орфоепічна помилка. Орфоепічний словник. Поняття милозвучності

74. а) Пригадайте, що вивчає орфоепія. Чому важливо розвивати усне мовлення? Розкажіть, як ви ставитесь до твердження «Хіба не все одно, як говорити»? Поясніть, чи впливає воно на мовленнєву культуру людини?

Опанування усної мовленнєвої культури залежить від техніки усного мовлення, складовими частинами якої є володіння диханням, керування голосом, вироблення навичок чіткої артикуляції звуків, засвоєння та оперування орфоепічними нормами.

- б) Прочитайте вірш, узгоджуючи дихання з довготою фрази, кінець якої позначений однією і двома вертикальними лініями: одна вказує на коротку, дві – на довгу паузу. На короткій паузі не робіть вдиху.

Здається, часу і не гаю, |
 А не встигаю, не встигаю, | |
 Щодня себе перемагаю, | |
 Від суєти застерігаю, | |
 І знов до стрічки добігаю, |
 І знов себе перемагаю, |
 І не встигати не встигаю, | |
 І ні хвилиночки ж не гаю (Л. Костенко).

в) Поділіться власним досвідом економного використання часу. Чи є у вас план на щодень, тиждень, місяць? Розкажіть двома реченнями, чого ви прагнете досягти протягом навчання в 10 класі?

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

пуп землі, суєта суєт?

Зверніть увагу! Голос – інструмент усного мовлення. Керувати голосом – значить формувати тональне забарвлення, інтонацію, за допомогою якої розрізняють різні види речень, смисли слів. Корисним буде читання вголос різних видів текстів, скоромовок.

75. Робота в парах. Прочитайте таким чином загадки, щоб легко було усвідомити їхні відгадки. Поясніть, як ви досягли цього ефекту. Чому загадки треба читати виразно, з інтонацією?

1. Не стукне, не грюкне, а в вікно увійде.
2. Через воду всіх проводить, а сам з місяця вік не сходить.
3. Що літає, крил не має, але крила підіймає?
4. Солона, а не сіль, біжить, а не річка, блищить, а не золото.

Коли б угадати, та менш її знати.

76. Гра «Скоромовки». Прочитайте без помилки скоромовки.

1. У сіренької горлички туркотливе горлечко.
2. Був собі цебер та переполуцебрився на полуцебрентя.
3. Наша верба найрозлогуватіша, найкорчоломакуватіша.
4. Невеличка перепеличка під полукіпком розпідпадьом-калась.
5. Серед корчів корч найкорчакуватіший.
6. Туман в траві стеріг отару, не дасть отару на поталу.
7. У нас надворі погода розмокروطогодилася.
8. На полиці в коробці півкороваю і паляниця.

77. Доповніть поданий діалог репліками-стимулами, репліками-реакціями. Запишіть та озвучте діалог. Зверніть увагу на інтонацію, силу голосу під час його розігрування.

- Чому мову вважають візитною карткою людини?
- Та тому, що по тому, як людина говорить, ми пізнаємо, з ким маємо справу.

– Можемо визначити ступінь інтелігентності, – сказав би вчений.

– ...

– Ступінь її психологічної урівноваженості, ступінь її можливої закомплексованості...

– ...

Розвивати і вдосконалювати своє мовлення.

– ...

– Тому, що мова – втілення думки, що багатша думка, то багатша мова.

– ...

– Ні, не я.

– ...

– Максим Рильський.

Культура усного мовлення передбачає знання системи загальноприйнятих правил, що визначають норми літературної вимови.

Орфоепічні норми – це норми вимови. Літературній вимові притаманні деякі стилістичні особливості. Своєрідність їх залежить від змісту мовлення, його призначення та умов. Є стилі вимови в монолозі й діалозі, у мовленні ораторському й побутовому, поетичному і прозовому. Від дотримання орфоепічних норм залежить ефективність спілкування.

Орфоепічна помилка виникає через порушення орфоепічних норм.

Випадки порушення орфоепічних норм

1. Послаблення вимови ненаголошених голосних. Головною ж особливістю вимови українських голосних є їх повне творення в усіх позиціях, збереження тієї самої якості звуків: [д^уб], [дуб^ок].

2. Зубна вимова звуків [т^ʲ], [д^ʲ]. Під час такої артикуляції кінчик язика притискається щільно до нижніх зубів, звуки [т^ʲ] і [д^ʲ] мають призвук [с^ʲ], [з^ʲ]. Така вимова не є нормативною.

3. Грубим порушенням літературної норми є м'яка вимова [л] перед [e]: [ел'ектри^ека], [л'еки'йя], [р] у кінці слова: [л'ікар^ʲ], [ігор^ʲ].

4. М'яка вимова звуків [ж'], [ш'], [ч'], [дж']. Ці звуки можуть бути лише напівм'якими.

Напівм'яка вимова характеризується незначним розтягуванням куточків губ (щось середнє між артикуляцією звука [i] й звука [u]), середня спинка язика піднята вгору, але не напружена.

5. Вимова звука [z] замість [r] у словах *танок, гава, гудзик, гурлика, гедзь, гніт, грати* та ін.

6. Асиміляція приголосних щодо участі носового резонатора. Вона полягає в тому, що попередній губний [б], [в] та передньоязиковий [д] уподібнюються наступному [н]: *рі[мн]ий* замість *рівний*, *да[мн]о* замість *давно*, *бі[н:]ий* замість *бідний*, *срі[мн]ий* замість *срібний*.

7. Неправильне наголошування слів: *навчання, завдання, пізнання, запитання, читання* і т. д. **Треба:** *навча́ння, завда́ння, пізна́ння, запита́ння, чита́ння, визна́ння, вида́ння, вигна́ння*, але: *зобов'язання*.

8. Прискорений або сповільнений темп мовлення регулюється ситуацією мовлення, змістом висловлюваного, станом мовця тощо. Говорити дуже швидко вважається некультурним. Тягуча, повільна мова відволікає слухача від основної думки, послаблює його увагу.

9. Гучна мова може бути зумовлена ситуацією. Безпричинно голосно говорити не потрібно. Вадою є також і тиха мова, не зумовлена ситуацією мовлення.

10. Інтонація мовця, яка не відповідає нормам інтонування, робить висловлювання багатозначним, а то й незрозумілим. Бажано уникати різких коротких інтонацій.

Отже, орфоепічні помилки поділяють на три групи:

- *фонетичні* (один звук замінено на інший, що спотворює звучання слова);
- *акцентуаційні* (помилки в наголошуванні слова);
- *інтонаційні* (неправильне інтонування речення або тексту).

Щоб уникати орфоепічних помилок, варто користуватися орфоепічним словником, у якому зафіксовано нормативну вимову слова.

Характерною ознакою української мови є милозвучність, або евфонічність, яка полягає в униканні складного для вимови нагромадження звуків.

Милозвучності української мови досягають багатьма мовними засобами, вона потребує належної фонетичної організації, гармонійного поєднання голосних і приголосних звуків, серед яких виділяють:

- позиційне чергування голосних і приголосних у прийменниках **у-в**, **з-із-зі-зо**, сполучниках **і-й**, часток **би-б**, **ся-сь**, префіксах **роз-рози-**, **від-віді-**, **під-піді-**, **над-наді-** (*у вас – в озері, відмити – відірвати*);
- чергування голосних і приголосних звуків (*вітер – вітру, ріг – на розі, читач – читацький*);
- спрощення в групах приголосних **стн**, **ждн**, **здн**, **стл**, **рдц**, **лнц**, **рнч** (*вісник, тижневий, в'їзний, серце, гончар, масло*).

81. а) Випишіть сполучення слів, що повністю відповідають правилам милозвучності української мови.

Запропонувати допомогу, зачитатись книжкою, розім'яти пластилін, захоплюватися творчістю, ознайомитись із твором, гарний і розумний, вчора і завжди, спинись ж, пересвідчитись в слушності, написали би, поспішають у бібліотеку, поїхати у Америку, троянди і орхідеї, біле й чорне, знов спізнився, попереду всіх.

б) Відредагуйте і запишіть сполучення слів, у яких порушено правила милозвучності.

82. Виберіть словосполучення, де треба вставити **у** (правильна відповідь одна):

бити себе .. груди; стоїть .. одному ряду; скоріше ..сього; знов.. озирнувся; гуляти .. дворі.

83. Проблемне завдання. а) Дослідіть, у текстах яких стилів доречно вживання слів *ймення, врочистий, Україна, огненний, пішіте, звідкіль*. Складіть словосполучення або речення з поданими словами.

б) Поміркуйте, чи є фонетичними синонімами слова *вдача-удача, вдар-удар, вправа-управа*.

84. а) Поясніть суть порушення милозвучності речення і відредагуйте його.

У силу суперечності світогляду співавтори не створили з статті спільної структури.

б) Прокоментуйте орфограми в поданих словах. Як вони пов'язані з милозвучністю?

Приїжджі, жовчу, убозтво, духмяний, скнара, пруський, джентльмен, коаліція, зштовхнути, пенітенціарний, реструктуризація.

85. Прочитайте, знайдіть порушення милозвучності. Відредагуйте і переписіть текст.

У листопаді 1917 року в Києві було сформовано Галицько-Буковинський курінь січових стрільців. Ця українська гвардія увійшла у світову історію як найінтелігентніша армія. Більшість старшин й чимало рядових стрільців здобули вищу і середню освіту, дехто із них мав вчений ступінь. У місцях постою стрілецьких частин велась культурно-освітня робота, організовували читальні, ставили вистави. Стрілецькі пісні і традиції залишились в народній пам'яті (За О. Козулею).

Так правильно:

нестї́, по́мїлка, ба́йду́же, протстї́й, весня́ний.

86. Використавши знання про засоби милозвучності української мови, доберіть 3–4 зразки невдалих рекламних слоганів.

87. Доберіть українські відповідники до поданих слів і запишіть.

Spółgłoski, samogłoski, asymilacja, ćwiczenie, akcent, pisownia, dwusylabowy, dźwięczne, upodobnienie, akcentowanie.

§ 9. Основні правила вимови голосних і приголосних звуків

Основні правила української вимови такі:

1. Усі голосні звуки української мови під наголосом вимовляються чітко: [в'єч'ір], [г'блос], [т'їхо].

2. Повнозвучно і ясно (відповідно до написання) вимовляються [а], [у], [і] в різних позиціях: [грам'ати'єка], [в'їс'т'ї], [кучу'гура].

3. Звук **о** в усіх складах однаковий. Під наголосом він тільки довший від ненаголошених, напр.: [д'б'орого], [бол'б'ото], [мол'окоб].

4. Ненаголошений [e] наближається до [и]. Голосний [и] в ненаголошених позиціях має вимову, наближену до [e]: [се^нло́], [кри^ело́]. Ненаголошені [e] та [и] у вимові часто зовсім не розрізняють. Але виразно вимовляють їх у таких випадках:

а) коли виступають закінченнями іменників, прикметників, дієслів тощо, напр.: [са́ни], [па́ле];

б) коли [e] та [и] виступають сполучними звуками у складних словах: *п'ятири́ччя*, *полезахисний*;

в) на початку слів іншомовного походження: [ета́лон].

5. У корені українських слів перед складом із ненаголошеним [у] або [і] ненаголошений звук [о] вимовляємо як [o^у]: [го^улу́бка], [по^ур'і́г].

6. Збереження дзвінкості – одна з характерних ознак мови. Тому оглушення приголосних для української мови не характерне. Звичайно, усе залежить від темпу мовлення. Якщо темп повільний, то всі слова вимовляються чітко, а якщо пришвидшений, швидкий, то дзвінкі приголосні всередині слова або в кінці ледь помітно оглушуються, напр.: [ка́зка], [са́д], [моро́з], [блі́з'ко], [зга́дка]. Повне оглушення спостерігається лише у словах: нігті [н'і́хт'і́], кігті [к'і́хт'і́], легко [ле́хко].

6. Губні приголосні **[б], [п], [в], [м], [ф]** вимовляють твердо майже в усіх випадках: [сте́п], [с'і́м].

7. Твердо вимовляють в українській мові й шиплячі приголосні **[ж], [ч], [ш], [дж]**: [че^нка́ти], [же́ре^нб], а в позиції перед [і] вони напівм'які: [ж'і́нка], [ш'і́с'т'і́], [шч'і́лно].

8. Приголосний **[р]** вимовляють послідовно твердо в кінці складів і слів: [коса́р], [г'і́рко]; якщо після [р] стоять **і, я, ю, є, ъ**, то [р] вимовляють м'яко: [р'а́сно], [р'і́дко], [тр'о́х].

9. Два однакових приголосних звуки на межі префікса і кореня або кореня і суфікса вимовляють як один довгий звук: віддя́чити [в'і́д:а́чити], туманний [тума́н:ий].

10. Буквосполучення **ст, нт** перед суфіксами **-ськ, -ств** і перед **ц** у давальному й місцевому відмінках однини іменників жіночого роду спрощують у вимові: аспірантський [асп'іра́н'с'кі́], студентство [студе́нство], артистці [арті́с'ці́].

11. В українській мові звук *г* вимовляють у невеликій частині звуконаслідувальних слів та в запозиченнях з інших мов. Це слова: *гава, газда, ганок, гвалтівник, гелготати, гедзатися, гедзь, геґзаметр, гелґати, гигнути, гирлига, глей, гніт, гоголь-моголь, ґрати (тюремні), гречний, джигун, дзиґлик, ґудзик, ґуля, аґрус*.

12. Українській мові характерне явище **уподібнення приголосних звуків**:

а) за глухістю.

Це стосується лише звука *г* перед глухими, бо дзвінких не оглушують: *легко* [лехко], *вогко, кігті, нігті, дьогтю*.

б) за дзвінкістю.

Глухі приголосні [т], [к], [с], [ч] перед дзвінкими одзвінчують: *боротьба* – [бород'ба́].

в) за м'якістю.

Попередній твердий приголосний стає м'яким під впливом наступного м'якого або напівм'якого.

Наприклад: *кузня* [кúз'н'а]. Це стосується лише приголосних [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [дз], [р].

г) за місцем і способом творення.

Вимова близьких звуків зливається або дуже наближається. Наприклад: *безжурно* – бе[ж:]урно, *принісиш* – прині[ш:]и.

Особливості вимови деяких груп приголосних треба запам'ятати:

-шся [с'а]	<i>робишся</i> [р'оби'с'а]
-ться [ц'а]	<i>молиться</i> [м'оли'ц'а]
-жся [з'с'а]	<i>намажся</i> [нама'з'с'а]
-чся [ц'с'а]	<i>скалічя</i> [скалі'ц'с'а]
-шці [с'ц'і]	<i>комашці</i> [кома'с'ц'і]
-жці [з'ц'і]	<i>мережці</i> [ме'рез'ц'і]
-зж [ж:]	<i>розжився</i> [рож:у'ж'с'а]
-зч [шч]	<i>зчистиш</i> [шчі'стити]
-дж [дж]	<i>з джурою</i> [жджурою]
-зш, -сш [ш:]	<i>зарісиш</i> [зар'іш:и]
-тч, -тш [ч:]	<i>братчик</i> [бра'ч:ик]

88. Виконайте тестові завдання.

1. Ненаголошені [е], [и] вимовляються
 А як [і] Б як [е^и] В як [и^е] Г як [е^и] і [и^е]
2. Перед яким голосним усі приголосні вимовляються твердо?
 А [о] Б [у] В [а] Г [е]
3. Приголосні [ж], [ч], [ш], [дж]
 А завжди м'які
 Б завжди тверді
 В завжди напівм'які
 Г передаються однією буквою
4. Яке з тверджень правильне?
 А усі приголосні в українській мові перед глухими та в кінці слів вимовляють дзвінко
 Б дзвінкі приголосні перед глухими вимовляють дзвінко, а в кінці слів – оглушують
 В дзвінкі приголосні перед глухими та в кінці слів вимовляють дзвінко, глухо вимовляють лише приголосний [г]
 Г дзвінкі приголосні перед глухими та в кінці слів оглушують, дзвінко вимовляють лише приголосний [г]

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

драконівські закони, корінь зла?

- 89.** Правильно вимовте наведені слова. Запишіть їх у транскрипції, враховуючи уподібнення.

Шістсот, просьба, зіцлити, розказати, одягаешся, всіхаються, ягідка, отже, нігтик, Вітчизна, рекрутчина, намажся, контрастний, безшумно.

- 90.** Пригадайте, чи трапляється в польській мові уподібнення приголосних звуків. Наведіть по 2 приклади на всі можливі випадки. Перекладіть ці слова українською мовою.

- 91.** Запишіть транскрипцію поданих слів. Визначте кількість букв і звуків.

Інтуїція, єгипетський, об'єднуються, солдатчина, розповідь, шістнадцять, самодіяльність, селянський, ясність, бюджет.

- 92.** а) Перекажіть текст з дотриманням правил вимови голосних і приголосних звуків.

Відтоді, як 1892 року Марія Склодовська вирушила до Парижа й вступила до Сорбонни на факультет природничих наук, вона викреслила з планів свого життя розваги і дружні вечірki, вела життя саmітницi. Вона вчилася: крок за кроком накопичувала

знання в галузі математики, фізики, хімії. Одного разу Марія зустріла однодумця – П'єра Кюрі, – і надалі вони не розлучалися. Звичайно, у світі чоловіків не могли не ширитися чутки, що в спільній роботі чоловіка і жінки в галузі радіоактивності Марії належала роль лише технічного помічника. Вона довела протилежне, продовживши свою діяльність і здобувши другу Нобелівську премію вже після смерті П'єра (*Із журналу*).

- б) Що ви знаєте про права жінок на здобуття освіти в минулому і тепер. Напишіть невелике есе на цю тему, прочитайте його, дотримуючись правил української орфоepії.

- 93.** Прочитайте прислів'я і запам'ятайте три з них, які є, на вашу думку, найбільш повчальними. Запишіть їх з пам'яті. Назвіть у них слова, які пишуть і вимовляють по-різному.

1. З ким поведешся, того й наберешся. 2. Як старається, так і мається. 3. Якби не нещастя, не було б і щастя. 4. Як гукнеш, так і відгукнеться. 5. Не так швидко мовиться, як робиться. 6. Щастя – не підкова, під ногами не валяється.

- 94.** Доберіть синоніми до поданих фразеологізмів. Визначте слова, у вимові яких відбувається уподібнення звуків. Складіть і запишіть речення з двома фразеологізмами.

Сідати на легкий хліб, тримати в кігтях, триматися на ниточці, народитися в сорочці, підносити на тарілочці, тримати на мушці, втопити в ложці води, і снігу серед зими не напросишся.

95. Чи знаєте ви, хто повинен неухильно дотримуватися орфоепічних норм відповідно до професійних вимог? Укладіть пам'ятку «Як працювати над унормуванням своєї вимови» і поділіться власним досвідом з однокласниками та однокласницями.

Так правильно:

за́голівко́к, везе́мо́, дошкі́льний, чо́рнбозе́м, чо́рнбосли́в.

96. Перекладіть українською мовою. Порівняйте запис та вимову шиплячих звуків польської та української мов. Поясніть, що в них спільне і відмінне.
 Bliższy, wyższy, bukszpan, pszczoła, pożyczycy, także, gulasz, szczupak, jakże, no cóż, jeszcze, uczęszczać.

§ 10. Наголос. Основні правила наголошування слів в українській мові

97. Запишіть слова. Позначте в них наголоси. Зверте правильність наголошування за словником.

Випадок, вітчим, каталог, кропива, листопад, обіцянка, перепустка, подруга, дочка, донька, одинадцять, олень, рукопис, начинка, дрова, курятина, дрова, помилки, разом, довідник.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

робити з мухи слона, яблуко незгоди?

98. Поясніть, чи ви розумієте висловлювання мовознавиці А. Коваль: «Ніщо так не зриває завіси з таємниць нашого рівня мовної культури (і загальної також), як наголоси».

Наголос в українській мові, на відміну від польської, *вільний* (наголошенням може бути в різних словах різний склад) і *рухомий* (тобто наголос може переміщуватися з однієї частини слова на іншу при зміні його форми): *де́рево – дере́ва*.

Наголос входить до поняття акцентуаційної норми, з огляду на це виділяють наголоси:

- *нормативний* (*була́, пере́йде́мо*);
- *подвійний* (*алфа́віт, весня́ний*);
- *словорозрізнювальний* (*му́ка – мука́, бра́ти – брати́*);

- *форморозрізнявальний* (стіни – стіні, квітки – квіткі);
- *діалектний* (варю, піщу).

Основні правила наголошення

іменників:

- на **-ання**: *завдання, читання*, але *зобов'язання*;
- на **-ін(а)**: *височина, новина*, але *горбидина*;
- на закінченні іменників жіночого роду множини з суфіксами **-к-, -ечк-, -очк-**: *кніжка – книжкі*;
- на префіксах **ви-, за-, пере-, при-, роз-** та под.: *вітража, перепад*;

односкладові іменники, сполучаючись із числівниками два, три, чотири, зберігають місце наголосу початкових форм: *два го́ли, три шля́хи*;

на **-метр**: *сантиме́тр, дециме́тр*, але *бароме́тр, термоме́тр*;

на **-лог**: *катало́г, моноло́г*;

на **-онім**: *анто́нім, сино́нім*, але *псевдо́нім*;

на **-атія**: *демокра́тія, партokráтія*;

прикметників:

на закінченні непохідних прикметників: *легкі́й, тонкі́й, нові́й*;

на корені або суфіксі, зрідка на префіксі похідних прикметників: *догові́рний, ка́вовий, католи́цький, кори́сний, не́навісний, пека́рський*;

на суфіксі **-ів**: *багаторазо́вий, домо́вий, контра́ктовий, порядко́вий, опто́вий, ясе́новий*;

на закінченні: *пільго́вий, роздрі́бний, доповідні́й, віршо́вий, дробо́вий, факто́вий, дійо́вий*;

на суфіксі присвійних прикметників ч. р.: *куми́н, се́стри́н, доччи́н*, але *ку́мина, дб́чина*;

числівників:

на **-на́дцять**: *одина́дцять, чотирна́дцять*;

на останньому складі відмінкових форм числівника один: *одно́го, одно́му*, але *оди́н до одно́го*;

займенників:

на останньому складі відмінкових форм займенників: *мо́го, тво́го*, але *до мо́го*;

на частці **-не́будь**: *хто-не́будь*;

дієслів:

на закінченні форм 1 особи одн., 1 і 2 особи мн. теп. часу безпрефіксних дієслів: *ходжу́, роблю́, пишу́, ідемо́, сміємо́ся, берете́, але візьмеш, візьмете;*

на корені: *ненáвидіти, зні́титися, всі́діти;*

на закінченні форм минулого часу: *була́, взяли́;*

на корені дієприкметників: *ва́рений, пе́чений;*

на останньому складі дієприслівників: *лежа́чі, стоя́чі, сидя́чі;*

прислівників:

на префіксі: *бу́дь-де, на́взнак;*

на корені: *ві́дто́ді, на́по́каз;*

на суфіксі: *завча́су, поблизу́;*

на корені прислівників, утворених суфіксальним способом: *ві́соко, ші́роко, де́шево;*

на сполучному голосному складних прикметників: *водно́час, наса́мкінець.*

- 99.** Поділіть слова на склади й поставте наголос у них. Випишіть поспіль у три стовпчики слова: 1) з наголосом на першому складі; 2) на другому складі; 3) на третьому складі. З перших букв прочитайте початок прислів'я: «..., а лінь марнує».

Прізвище, генерал, черемха, очіпок, регіт, люб'язний, охолоджувати, ошадний, айсберг, водіння, дощовий, учорашній, ірис, циган, кавказький, Євпаторія, якір, акорд.

- 100. Робота в парах.** Користуючись орфоепічним словником української мови, поставте наголос у словах.

Абажур, абонемент, абетка, абрикос, автограф, адажіо, акростих, алюр, альбінос, апостроф, артикль, амфітеатр, базальт, байкар, балдахін, баобаб, бархат, бархан, батист, ваговий, вакансія, важіль, ванілін, вантаж, галантерея, ґатунок, гастролер, декламація, дельта, депортація, диверсія, екіпірований, екземпляр, експедиція, екранізація, женьшень, жердина, жереб, заздрощі, задуха, імператив, індиго, кабала, кандидат, канвовий, каучуковий, лепет, лощина, майстерня, мальок, начність, норматив, окисник, перловий, рахунок, раунд, ставок.

Зверніть увагу! Нормативний наголос у іменниках: *куліна́рія, коля́дник, гурто́житок, мере́жа, симетрія, добу́ток, дові́дник, ста́туя.*

- 101.** З'ясуйте значення слів за допомогою словорозрізнявального наголосу. Складіть словосполучення із тими парами слів.

Терен, колос, орган, вигода, сім'я, тріска.

- 102.** Утворіть форми називного відмінка множини від поданих слів. Поставте наголоси. Визначте роль наголосу в розрізненні граматичних форм.

Земля, коса, село, стіна, ціна, поле, озеро, вода, право, біда, голова, дочка, борода, море, рука, вікно.

- 103.** Випишіть із орфоепічного словника української мови 10 слів із подвійним наголосом.

Зверніть увагу! Часто в мовній практиці порушують наголошування іменників *кропива́* (вживають діалектний наголос *кропи́ва*), *слина́*, *слино́ю* (замість нормативного *сли́на*, *сли́ною*), *часу́* (замість *ча́су*). Трапляється діалектний наголос у дієсловах *знайде́*, *пиде́*, *прийде́*, *зійде́*, *буде́*. Префіксальні дієслова у літературній мові відтягають наголос на початок слова: *зна́йде*, *пиде*, *зійде*, *при́йде*. Наголос на закінченні *мовчу́*, *стою́*, *лежю́* нормативний, але коли з'являється в цих дієсловах префікс, наголос переміщується – *помовчу́*, *постю́*, *полéжу*. Подібне відбувається і в неозначеній формі тих самих дієслів: *стоя́ти*, *мовча́ти*, *лежа́ти*, але *постбя́ти*, *помовчати́*, *полéжати*. Перенесення наголосу із закінчення на корінь префіксального дієслова – це питома властивість української акцентної системи.

- 104.** Гра «Хто найшвидше». Поставте наголос у поданих словах. Перевірте за орфографічним словником. Значення незрозумілих слів з'ясуйте за тлумачним словником.

Черствий, драматургія, видання, байдуже, аналог, агрономія, завжди, ознака, веземо, баржа, чарівний, здобуток, металургія, цегляний, корисний, дробовий, порядковий, кроїти, всередині, ідемо, текстовий, ветеринарія, зібрання, ринковий, каталог, фаховий, вичерпний, договірний, житловий, завдання, завершити, перепустка, загальнокорисний, заняття, визнання, вилучення, розрахунковий, аналог, безпристрасний, біржовий, ваги, використання, урочистий, виправдання, відсотковий, зізнання, черговий, зубожіння, надбання, пільговий, феномен, центнер.

- 105. Гра «Маєстро наголошування».** У поданих словах поставте наголос. У сумнівних чи складних випадках звертайтеся до довідкових видань. Складіть речення з тими словами, у яких припустилися помилок. Запам'ятайте наголошення цих слів.

Інженерія, завдання, одинадцять, чотирнадцять, запитання, виразний, приятель, приєднання, випадок, вимога, визнання, відповіді, новина, індустрія, громадянин, оптовий, котрий, помилка, урочистий, наклеп, квартал, експерт.

Кілометр, несемо, спина, рукопис, водопровід, медикаменти, показник, маркетинг, витрати, грошей, текстовий, відцентровий, семестровий, лектори, стовідсотковий, короткостроковий, кухарський, іконопис, курятина, вітчим, вимога.

Зверніть увагу! Іншомовні слова зберігають місце наголосу власної мови: *бюлетень, догмат, експерт, жалюзі, кварта́л, марке́р, тиранія, фобзац, це́нтнер, фобльга.*

- 106.** Поясніть значення поданих вище слів, записуючи їх як визначення за зразком: *Бюлетень – це...* Прочитайте вголос складені речення, правильно наголошуючи подані слова.
- 107.** Перекладіть слова українською мовою і поставте наголос.
Absurd, apetyt, dawno, egzemplarz, horyzont, краса, kremowy, młody, patent, student, zrzeczny, nowy.
- 108.** а) Прочитайте діалог і поясніть комізм описаної ситуації.
– Оплачуємо за проїзд, – звернувся водій до пасажирки, що зайшла в автобус.
– Зараз заплачу, – відповіла.
– Плакати не треба, достатньо тільки оплатити проїзд, – усміхнувся водій.
- б) Складіть усну розповідь за малюнками на тему «Кумедні тваринки – антибіотик від туги і стресу», дотримуючись акцентуаційних правил.

Так правильно:

болотистий, борбдавка, верба, веретено, видання.

ПАМ'ЯТКА

Як запобігти орфоепічним помилкам

1. Потрібно вдосконалювати свою артикуляційну базу (довести до автоматизму механізм вимови як окремих звуків, так і слів відповідно до особливостей мови).
2. Працювати над дикцією, щоб чітко та виразно вимовляти звуки, склади, слова.
3. Виробити інтонацію.
4. Дотримуватись орфоепічних та акцентуаційних норм української мови.
5. Заучувати правильне наголошування слів.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які фонетичні явища потрібно враховувати у вимові слів?
2. Що таке транскрипція?
3. Як не припускатися орфоепічних та акцентуаційних помилок?

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО «ОРФОЕПІЧНА НОРМА»

109. Виконайте рівневі завдання.

I рівень

1. Як називають розділ мовознавства, який вивчає і встановлює систему загальноприйнятих правил літературної вимови відповідно до норм національної мови?
а) фонетика; б) фонологія; в) орфоепія.
2. Орфоепічні норми регулюють:
А правильний запис слів;
Б правильне творення слів за словотвірними моделями;
В правильну вимову звуків і звукосполучень та наголос у словах.

3. Основною особливістю фонетичної системи української мови є:
 А чітка вимова голосних і приголосних звуків;
 Б чітка вимова приголосних звуків;
 В чітка вимова голосних звуків.
4. Дзвінки приголосні в кінці слова та перед глухими приголосними вимовляють:
 А глухо; Б дзвінко.
5. Приголосний [в] у позиції після голосного перед приголосним вимовляють як:
 А [ф]; Б [у].
6. Сполука приголосних [дз] і [з] у слові *задзичжати* вимовляють як:
 А два звуки; Б один звук.

II рівень

7. Позначте рядок, у якому наголос у словах падає на третій склад.
 А український, маляр, несемо, спина, перепис;
 Б правий, факсів, фаховий, феномен, перепустка;
 В перехідний, пільговий, прибутковий, дробовий, нульовий;
 Г ненавидіти, нескінченний, нескінчений, обхідний, одинадцять.
8. Знайдіть випадки порушення законів милозвучності:
 А прозорі і іскристі;
 Б затиш увесь клас;
 В очистити речовину.

III рівень

9. У словах *обличчя, безмежжя, затишшя* шиплячі вимовляють як:
 А тверді; Б напівпом'якшені; В м'які.
10. Український літературний наголос є:
 А вільний і рухомий; Б вільний; В рухомий.
11. Визначте, у якому слові неправильно визначено наголошений склад:
 А каталог; Б український; В агрономія; Г нелегкий.
12. Виділіть правильно наголошене слово:
 А завдання; Б навчання; В довідник; Г нести.

IV рівень

13. Напишіть есе «Наголос – душа слова».

ОРФОГРАФІЧНА НОРМА

Це потрібно знати:

орфографічна норма, орфографічна помилка

Цього необхідно навчитися:

правильно писати слова

Це треба запам'ятати:

важливість дотримання орфографічної норми для сучасного компетентного мовця

Над цим варто замислитися:

«Безграмотне писання читати важко, ніби їдеш у таратайці мерзлою дорогою» (Л. Щерба).

§ 11. Орфограма. Орфографічна помилка. Орфографічний словник. Принципи української орфографії. Ненаголошені *е, и* в корені слова

110. Пригадайте, що вивчає орфографія. Перевірте знання з орфографії, виконавши тестові завдання.

1. У якій із груп слів не допущено помилок?
 - А кістлявий, проїздний, шістнадцять;
 - Б хворостняк, контрастний, компостний;
 - В пестливий, хвастливий, контрастний.
2. У якій із груп слів не допущено помилок?
 - А женьшень, вирізбити, потьмянів;
 - Б тмянний, різьбяр, женьшень;
 - В різьбярство, тмянніє, женьшень.
3. У якому рядку всі ненаголошені голосні можна перевірити наголосом?
 - А березень, бриніти, тривога, вітер, великий, криве;
 - Б темніти, земля, кривенька, держу, клетотіти, несу;
 - В ожеледь, берег, дерево, дрижати, тривалий, дизель;
 - Г вимоги, широкий, зелень, шелест, динамо, семеро.

4. У якому рядку всі слова написано правильно?

- А Харків, тонший, радість, різкий, скриньці, голці;
- Б інший, ляльчин, кавказький, вишень, женьшень, донецький;
- В мазь, доньчин, баский, тьмяний, матінці, менший;
- Г їдальня, різьбяр, станьте, ніжність, ненчин, плаский.

5. Знайдіть рядок, у словах якого допущено помилки.

- А аванпостний, зап'ястний, кістлявий, проїзний, баластний, піаністці;
- Б щасливий, компосний, пестливий, брязкнути, масний, оптимістці;
- В чесний, контрастний, студентський, хворостняк, шістнадцять, блиснути;
- Г ремісник, частці, хвастливий, туристський, шістнадцять, сонце.

6. Знайдіть речення, у якому немає орфографічної помилки.

- А Любов до природи, дбайливе ставлення до неї тісно пов'язане з поняттям «батьківщина».
- Б У нашому маленькому мальовничому місті протікає річка Борозенка.
- В За народним повір'ям, після завершення будівництва хати обов'язково роблять вінок і ставлять на даху.
- Г У свідомості людини їжа завжди постає як першочергова потреба її життя.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

паршива вівця, квінтесенція?

Орфограма – це правильне (таке, що відповідає правилам або традиціям) написання, яке потрібно вибрати з кількох можливих варіантів.

Отже, **орфограми** – це **насамперед букви**, для написання яких треба застосувати певне правило (наприклад, буква **и** у слові *зимá*, бо *зі́мно*; префікс **при-** у слові *приїхати*, бо вказує на наближеність).

Види орфограм

1. Буквені:

- а) Ненаголошені [е], [и] в корені слова: *весна, життя*.
- б) Велика чи мала буква: *Земля (планета), земля (трунт)*.
- в) Правопис прізвищ, географічних назв.
- г) Написання сумнівного приголосного: *легкий (бо легенький), просьба (бо просити)*.
- ґ) Подовження та подвоєння приголосних: *навчання, возз'єднання, лимонний*.
- д) Наявність чи відсутність літери: *сторіччя – сторіч, баский – баскський, біль – білль*.
- е) Правопис складних слів.
- є) Правопис префіксів, суфіксів.
- ж) Вживання м'якого знака й апострофа.
- з) Правопис відмінкових закінчень.
- и) Правопис особових форм дієслів.
- і) Правопис числівників і зв'язок їх з іменниками.
- ї) Правопис прислівників.
- й) Правопис часток.

2. Небуквені:

- а) Дефіс: *по-польськи, з-посеред, темно-зелений, віч-на-віч, хто-небудь, пів-України*.
- б) Апостроф: *м'ята, роз'їзд, пів'яблука, сузір'я*.
- в) Перенос слова: *хо-джу, три-ста, мі-сто і міс-то*.
- г) Пропуск між словами (роздільне написання): *будь ласка, все одно, тільки що, на жаль, ні до кого, день у день*.
- ґ) Разом: *улітку, поміж, деякий, піввікна*.

Правильне написання слів перевіряємо за орфографічним словником.

Існує чотири принципи орфографії: *фонетичний, морфологічний, історичний* (традиційний) та *смысловий*.

В українській мові переважає *фонетичний* принцип, згідно з яким слова пишуть так, як їх вимовляють у літературній мові (за вимогами графіки): *ніс, рука, долина*. За найновішими даними встановлено, що на 76,7 % правописні форми українських слів збігаються з власною транскрипцією.

За морфологічним принципом зберігають однакове написання значущих частин слова, не зважаючи на їх позицію в слові й на вимову: *розумний*, хоча у вимові кореневий [о] наближається до [у], при написанні зберігають [о], бо *розум*; *сміється*, хоча у вимові *-ться* це як – [ц'а], але записуємо так само, як і тоді, коли зберігається у вимові – *сміятися*; *багатство*, хоча за правилами орфоепії звучить як [багацтво], а на письмі кореневий [т] зберігається, бо є він у прикметнику *багатий*.

Історичний (або традиційний) принцип застосовують, коли слова на письмі передають за традицією, як вони писалися раніше, а в сучасній мові такий правопис не пояснити ні вимовою, ні граматичною структурою: *кишеня*, *леміш*, *левада*.

Смисловий (або семантико-диференційний) принцип полягає в тому, що різні написання слів та їх сполучень, які звучать однаково, залежать від різного лексичного значення: *віра* і *Віра* (мала і велика літери), *на зустріч* і *назустріч* (прийменник з іменником і прислівник).

- 111.** Визначте, за якими принципами української орфографії пишуть подані слова.

Шелесткий, гелгіт, розжувати, розчесати, дошці, людство, вагаються, глядачі, приїжджати, вчення, молодості, книжка, сорочці, лев – Лев, гончар – Гончар, панна, мотто, жалісливий, контрастний, тріснути, декадентство, ткацький, волоський, торішній, сердечний, сердешний, вищий, віджимання, юннат, надзелень, передзвін, стерегти, Наталці, возз'єднання, осінній, манна, Чикаго, по українському – по-українському, до купи – докупи, раджу, ньюфаундленд (порода собак) – Ньюфаундленд (острів).

- 112.** Погрупуйте слова за орфограмами і запишіть. Поясніть їх написання.

Андріївська церква, безпечність, будь-що-будь, Ватт, ват, вибирати, презентація, суспільно корисний, галуззю, гіллячка, Гордіїв, гордіїв вузол, дев'ятеро, велетенський, страшенний, здешевлення, з-посеред, ненавидячи, ще не підписаний, Ілля, кістлявий, навиворіт, отожд-то, неначебто, що-небудь.

113. а) Прочитайте текст. Спишіть, підкресліть орфограми і поясніть їх.

ВПРАВИ ДЛЯ ВИРОБЛЕННЯ ПРАВИЛЬНОЇ ПОСТАВИ

1. Основна позиція – біля стіни в позиції правильної постави. Зробивши крок уперед, збережіть позу протягом 2–3 с. Поверніться у вихідну позицію. Виконуйте вправу 8–10 разів.

2. Основна позиція. На кожний рахунок піднімайте й опускайте плечі. Повторіть 8–10 разів.

3. Сидячи на краю стільця, руками зіпріться на сидіння, лікті відведіть назад. Сильно прогніться в грудній частині хребта, голову нахиліть назад. Поверніться у вихідну позицію. Повторіть вправу 8–10 разів.

4. Основна позиція. Покладіть на голову книжку й ходіть повільно, виконуючи рухи руками. Кілька разів присядьте.

б) Скористайтеся порадами під час фізкультхвилини на уроці та вдома.

114. Прочитайте подані слова. Згорніть підручник і запишіть їх з пам'яті. Перевірте написання.

Випередити, велетенський, живиця, кришити, освячений, криниця, призвичаєний, середньостатистичний.

Написання е та и в коренях слів

1. Перевіряють переважно за допомогою наголосу: *непримирéнний*, бо *мір*, *хибува́ти*, бо *хіба*, *зупиня́тися*, бо *зупи́нка*, *кленóвий*, бо *клéн*, *естетичні*, бо *естéт*, *зверта́ється*, бо *звéрнення*. Як виняток, за допомогою наголосу перевіряється написання **е**, **и** в суфіксах: *далеч*, бо *далекий*, *велич*, бо *великий*.

2. Пишуть **е**, якщо сумнівний звук випадає: *півде́нь*, бо *півд́ня*, *темні́ти*, бо *тьма*, *праведний*, бо *пра́вда*, *вінце́носець*, бо *вінценоси́ця*, *молебень*, бо *молебню*, *стержень*, бо *стержня*, **але** в кількох дієслівних коренях випадає **[и]**: *проривати* – *прорву*, *обпінати* – *обі́пну*, *відти́нати* – *віді́тну*, *починати* – *почну*, *засинати* – *засну*, *згинати* – *зігну*, *переминати* – *перемну*, *вмикати* – *уві́мкну*, *зажинати* – *зажну*.

3. Пишуть **е**, якщо він чергується з [і] або [о]: *нести, бо ніс, носити, везти, бо віз, возити, гребенястий, бо гребінь, женитися, бо жонатий, кременя, бо кремінь, лебединий, бо лебідь, але* в деяких словах [и] чергується з [і]: *дитина – діти, сидіти – сідати, звисати – звісити, зліпатися – зліпитися.*

4. У сполученнях **-ере-, -еле-**, що повністю входять до однієї частини слова – префікса, кореня чи суфікса (це правило застосовується лише для власне українських слів, пор.: *периметр*): *перед'ювілейний, передгір'я, передчасний, перекидати, перелічувати, пересічний, пересічний, перехід; очерет, шелест, мережити, ожеледь, пелена, джерело; довжелезний, товстелезний, але перина, меливо, великий* на межі кореня та суфікса.

5. У відкритих складах **-ри-, -ли-** у власне українських словах пишеться **и**: *кришити, бриніти (хоч бренькати), гриміти, дрижати, кривавий, криниця, стриміти, тривати, тривога, триножний, блищати, глитати.*

6. У деяких словах (переважно іншомовних) написання **е** та **и** потрібно запам'ятати або перевіряти за орфографічним словником: *фенóмен, менталітет, арсенал, атрибут, ритуал, алегорія, секретар, грейдер, дозиметр, ідентифікація, каземат, кишенья, лимон, минулий, пиріг, шинель, левада, леміш, легенда.*

115. а) Запишіть словосполучення, вставляючи пропущені букви **е** чи **и**.

З...л...ні л...вади, пр...емна м...лодія, т...ндітні ст...б...льця, пр...т...хле слово, поз...тивні р...зультати, ц...нтральна н...рво-ва с...стема, д...ржавний пріор...тет, д...мографічна с...туація, т...хнічний с...кр...тар, справ...дливе ріш...ння, пр...швидш...ний темп, пр...п...нити кр...т...кувати.

б) З трьома словосполученнями складіть речення і запишіть.

116. Запишіть десять слів польською мовою, у яких написання ненаголошених **е** та **и** регулюється правилами. Чи подібні вони до правил української мови? Перекладіть ці слова українською мовою.

117. Випишіть із орфографічного словника 10 слів з орфограмою «Написання **е** та **и** в коренях слів».

Так правильно:

то́впитися, товсті́й, тонкі́й, трудні́й, тряські́й.

- 118.** Складіть таблицю «Написання **е** та **и** в коренях слів», ілюструючи кожне правило самостійно дібраними прикладами. Розмістіть її на шкільному сайті.

§ 12. Апостроф. Позначення м'якості приголосних

- 119.** Спишіть словосполучення, вставте, де потрібно, апостроф і м'який знак. Перевірте правильність написання за орфографічним словником.

Натал..чина нен..ка, Лук..яненко Св..ятослав, комп..терна грамотніс..т., моркв..яний сік, дев..ят..сот гривен.., мал..овниче над..яр..я, духм..яне різнограв..я, волин..с..кі озера, нові дит..ясла, роз..ятрити душу.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

кидати бісер свиням, книга життя?

Апостроф – це небуквена орфограма. Його вживають для позначення роздільної вимови твердих приголосних перед наступними **я, ю, є, ї** у таких випадках:

1. Після букв **б, п, в, м, ф**, що позначають губні приголосні звуки: *риб'ячий, сап'янци, зів'ялий, крем'яний, мереш'янський.*

Зверніть увагу! Апостроф не пишуть, коли перед буквою, що позначає губний звук, є приголосний (крім **р, л, й**), який належить до кореня: *цвях, свято, але: комп'ютер* (бо запозичене слово).

Якщо ж перед буквою на позначення губного звука вживається **р**, рідко **л, й**, то апостроф пишуть: *черв'як, сурм'яний, полб'яний* (полба – різновид пшениці).

Пишуть апостроф і тоді, коли приголосний перед губним належить до префікса: *підв'язати, розм'яклий, зв'язок.*

2. Після літери **р**, якщо вона позначає твердий приголосний у кінці складу: *подвір'я, матір'ю, на узгір'ї, Кир'ян.*

Зверніть увагу! Апостроф не пишуть, коли букви **я, ю, є**, що означають звуки [a], [y], [e], позначають м'якість попереднього приголосного [p']: *буряний, рюмсати, крикати, рябий, ряд, крюк, порятунок, гарячий*.

3. Після **к** перед **я** у слові *Лук'ян* і похідних від нього: *Лук'янівка, лук'янівський, Лук'янець*.

4. Після префіксів та після першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *роз'яснити, під'юдити, між'ярусний, з'єднати, пів'ящика, напів'ява, пан'європейський, Мін'юст, Під'яркив*. **Але** з власними назвами **пів-** пишуть через дефіс: *пів-Киева, пів-Одеси, пів-Євпаторії*.

5. У складних словах, перша частина яких закінчується на приголосний: *двох'ядерний, трьох'ярусний*.

120. Серед поданих нижче слів знайдіть ті, у яких допущені помилки.

а) 1. Вячеслав. 2. Святослав. 3. Рязань. 4. Вятка. 5. Герасим'юк. 6. Безп'ятюк.

б) 1. Пів'ящика. 2. Дитясла. 3. Панєвропейський. 4. Дво'ярусний. 5. Під'юджувати. 6. Півідальні.

в) 1. Різдв'яний. 2. Горохв'яний. 3. Інтерв'юер. 4. Медв'яний. 5. Розв'юнитися. 6. Стервятник.

121. Перепишіть слова, замість крапок поставте, де потрібно, апостроф. Обґрунтуйте написання.

Від..ємний, духм..яний, п..едестал, межигір..я, рум..янець, сузір..я, в..юнитись, нап..ясти, Валер..ян, кур..ер, возз..єднання, бур..як, б..юро, мавп..ячий, під..яремний, роз..яснення, б..юджет, скіф..янка, суб..єктивний, рутв..яний, слов..яни, без..ядерний, об..ємний, Прокоп..юк, вп..ятьох, фарб..яр, лижв..яр, розп..ясти, Ужв..юк, Карп..юк, передз..їздівський, кур..йозний, підв..язати, подзв..якувати, гав..ячий, транс..європейський.

122. Перепишіть речення, вставляючи на місці крапок, де це потрібно, апостроф, і в такій послідовності: а) апостроф після префіксів, що закінчуються приголосним; б) апостроф після **р** у кінці складу; в) апостроф після **б, п, в, м, ф**; г) без апострофа.

1. Почуття самотності й туги за Батьківщиною знов охопило поета, його тугу роз..ятрювала жагуча відраза до муштри (З. Тулуб). 2. Пшениці пахнуть, аж п..янять, і створюють

урочистий настрої (*Олесь Гончар*). 3. Майбутнє автодвигунів зв'язане з найдавнішими матеріалами – склом і керамікою (*Із журналу*). 4. Духм'яніше пахтить свіжа зелень (*В. Козаченко*). 5. У всякому подвір'ї – своє повір'я (*Народна творчість*). 6. Сприймати світ всер'йоз – твоя повинність (*І. Драч*). 7. Андрій майже весь час мовчить, і, краєм ока ловлячи його профіль, помічаю в міжбрів'ї ледь-ледь означену складку, що свідчить про якусь вперту, невідв'язну думку... (*Є. Гуцало*).

123. Випишіть слова у дві колонки: у ліву – з апострофом, у праву – без нього. З передостанніх букв у словах прочитайте назву одного з творів Лесі Українки.

Дит'ясла, ін'екція, в'яжеться, Р'єпін, св'ятописи, п'ятсот, кров'ю, міль'йони, В'єтнам, мавп'я, бур'як.

124. Складіть речення зі словами *wić się, rozejm, zaufanie, zwiędły, piedestał*. Перекладіть українською мовою і запишіть.

125. Напишіть есе на тему «Відповідальність за кожне написане слово».

М'якість приголосних на письмі позначають літерами **і, я, ю, є та ь** (*літо, сяяти, клювати, життєпис, стат'я*).

М'який знак пишуть

1. Після літер **д, т, з, с, ц, л, н** (*де ти з'їси ці лини*), що позначають м'які приголосні, у кінці слів, у середині слів перед **о** та перед твердими нешиплячими приголосними: *вождь, дьоготь, паморозь, гаманець, карамель, мішень*.

2. У словах на **-зький, -ський, -цький, -зькість, -ськість, -цькість, -зько, -сько, -цько, -зьки, -ськи, -цьки, -енька, -енько, -онька, -онько, -енький, -есенький, -ісінький, -усінький, -юсінький**: *слизький, сусідський, читацький, близькість, громадськість, хвацькість, низько, картоплисько, чудернацько, смаглявенький*.

Винятки. Якщо сполучення **-зк-, -ск-** не є одним суфіксом, то м'якого знака не пишуть: *баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, жаский, ковзкий, плаский (плоский), порський, різкий*.

3. Після літери **л** перед наступними м'якими, напівм'якими, шиплячими приголосними, якщо звук [л'] вимовляється м'яко: *їдальня, гуральня, пальці, мільйон, Тернопільщина*.

Після **л** завжди пишуть м'який знак перед суфіксами **-ськ(ий)**, **-ств(о)**, навіть якщо його не було у твірному слові: *консул – консульський, консульство*.

Винятки. Після **л** у іменникових суфіксах **-алн(о)**, **-илн(о)** м'який знак не пишуть: *пужално, держално, ціпилно, сапилно, кочержилно*, але в зменшених формах м'який знак пишуть: *пужальце, держальце*.

4. У дієслівних закінченнях на **-ться**, **-ть** третьої особи однини та множини теперішнього й майбутнього часу дійсного способу, у дієсловах наказового способу після літер, що позначають м'які приголосні; причому в дієсловах наказового способу перед постфіксом **-ся (-сь)** м'який знак зберігається: *намагається, рипить, сядь, станьмо, киньте, піднось – підносься* (наказовий сп.), але *підніс – піднісся* (мін. час дійсн.сп.).

5. У буквособолученнях **-льц-, -льч-, -нць-, -нчч-, -сьц-, -сьчч-**, якщо вони походять від **-льк-, -нък-, -ськ-**. Коли ж сполучення **-лиц-, -лч-, -ниц-, -нчч-, -сьц-, -сьчч-** утворені від **-лк-, -нк-, -ск-**, то м'який знак не пишуть: *приятельці, приятельчин, бо приятелька; вихованці, вихованчин, бо вихованка*.

М'якого знака не пишуть:

1. Після **р** у кінці складу чи слова: *секретар, утихомирте, тюрма, Харків, бур* (від *буря*).

Виняток: *Горький*.

Але перед **о** при м'якій вимові звука [р] на початку та в середині складу м'який знак пишуть: *забрьоханий, згорьований*.

2. Після літер, що позначають тверді губні та шиплячі приголосні звуки **[б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, дж]**: *дріб, настіж*.

3. Після букв на позначення м'яких приголосних, крім **л**, перед іншими м'якими чи напівм'якими: *колодязні* (хоч *колодязь*), *майбутнє, світ, сміх*.

Винятки: *різбяр, тьмянний*.

4. Після **н, д, т** перед наступними шиплячими та перед суфіксами **-ськ(ий)**, **-ств(о)**: *інший, менший, тонший, інжир, цвірінчати* (хоч *цвірінькати*), *уманський* (хоч *Умань*).

Винятки: *няньчити, бриньчати, женьшень, Маньчжурія, Покиньчереда* (українське прізвище).

5. Між двома однаковими літерами на позначення м'якого подовженого звука: *каміння, мицьцю, лляний* (хоч *льняний*).

Але: *підносься* (бо *піднось*), *кицьці, цяцьці* (бо *кицька, цяцька*).

6. Після **ц** у кінці слів – іменників чоловічого роду іншомовного походження, а також у деяких вигуках: *шприц, палац, бац*.

7. В українських власних назвах (іменах та деяких прізвищах) перед **я**: *Уляна, Омелян, Касян* (ім'я, але прізвище *Касьян*), *Севастян, Третьак*.

126. а) Спишіть, поставивши замість крапок, де треба, м'який знак.

Пот..мянін..ня, куз..ня, ц..вірін..чати, міл..йонер, дуд..ці, гіл..ці, віз..му, колодяз..ні, в'яз..кіс..т.., мен..ший, гір..кий, у долин..ці, тан..ці, низ..ко, шіст..сот, п'ят..десят, кут.. ній, Мирон..чук, Ман..чжурія, *віз..мут..ся*, Кол..с..кий, плат..ня, кіл..кіс..т.., майбут..не, вітал..ня, ц..огоріч..ний, стіл..ці, л..ляний, рибал..ці, одмір..те, Уман..щина, близ..нята, *нен..чин*, галуз..ці, Гуцул..щина, Волин..с..кий (прізвище), Хар..ків, не морщ..те, *віднос..те, розніс..ся*.

б) Розберіть за будовою виділені слова.

127. Від іменників утворіть прикметники, за допомогою суфікса **-ськ-**. В одну колонку випишіть слова, у яких перед цим суфіксом пишуть м'який знак, у другу – ті, у яких м'який знак у цій позиції не пишуть.

Селянин, Чукотка, завод, маршал, різьбяр, Урал, Ковель, Курили, любитель, Чигирин, Умань, Польща, Ірпінь, Сімферополь, рибалка, Прип'ять, Ізмаїл, чудь, велетень, Чорнобиль, Хорол, спілка, Познань, Коростень, Азербайджан, Кубань, Ніжин, Константинополь.

128. Гра «Хто швидше». Серед поданих нижче слів відшукайте ті, у яких допущені помилки.

а) 1. Жменці. 2. Грядці. 3. Господинці. 4. Авосьці. 5. Мисьці. 6. Кульці.

б) 1. Уляна. 2. Касьян (прізвище). 3. Омелян (ім'я). 4. Третьяков. 5. Паньчук. 6. Михальченко.

в) 1. Дзеленьчання. 2. Бриньчання. 3. Пустуньчик. 4. Льяний. 5. Піднісься. 6. Женьшень.

129. а) Перепишіть речення, вставляючи, де це потрібно, м'який знак.

1. Усе залежит..від люд..с..ких зіниц..: в широких відіб'ет..ся вся епоха, у звужених – збіговис..ко дрібниц.. (Л. Костенко).
 2. Відгодована зліс..т.., і хитріс..т.., і закута в броню брехня атакуют.. добро і щиріс..т.. серед ночі й білого дня (В. Симоненко).
 3. Сам Орфей не був корифей. Він навіт.. не бував у Спл..ці. Сидів собі і грав на сопіл..ці (Л. Костенко).
 4. Велетен..с..кі бачу цілі я на обрях с..вітів (М. Рильський).
 5. Отак і сходят..ся піс..ня і життя, присмерк давнини і світанок с..годення (В. Сосюра).

б) Зробіть синтаксичний розбір першого речення. Поясніть його зміст.

130. Як передаються по-українськи польські літери **c, ć, z, ź, s, ś, dź**? Наведіть по 2–3 приклади слів на кожну літеру з польської та української мов.

Так правильно:

тяжкі́й, урòдженець, усідіти, фарту́х, хва́лений.

§ 13. Чергування голосних і приголосних звуків в українській мові. Зміни приголосних при їх збігові

В українській мові відбувається чергування голосних, а саме:

[e] – [o]: *вести – водити, нести – носити;*

[e] – [i]: *летіти – літати, текти – витікати;*

[i] – [a]: *лізти – лазити, гінкий – ганяти;*

[o] – [a]: *ломити – ламати, скочити – скакати;*

[и] – [і]: *ліпити – липнути, сито – сіяти;*

[и] – [Ø]: *дожидати – ждати.*

Зміну звуків під час таких чергувань не можна пояснити законами сучасної української мови, тому їх потрібно запам'ятати.

Чергування [o], [e] з [i] – одна з найхарактерніших рис української мови, тому що властиве тільки цій мові й не відбувається в жодній іншій слов'янській: *шостий – шестірка – шість, Київ – Києва.*

Зверніть увагу! Часто сплутують назви населених пунктів з другою частиною **-піль**, утворених від слова *поле*, та на

-поль, що походять від грецького слова поліс – місто. У перших у кінцевій частині **-піль** відбувається чергування [і] в закритому складі з [о] у відкритому: *Тернопіль – Тернополья*. У географічних назвах на **-поль** зазначене чергування не відбувається: *Сімферополь – Сімферополя*.

Чергування [о] з [е] після [ж], [ч], [ш], [дж] та [й] у сучасній українській мові фіксують в небагатьох словах: *чотири – четвертий, вечори – вечеряти*.

Чергування [о], [е] з нулем звука частіше відбувається при словозміні, ніж при словотворенні: *сосен (сосон) – сосна, овес – вівса*.

Зверніть увагу! Є слова, у яких чергування [о] чи [е] з нулем звука одночасно відбувається в корені та суфіксі: *жрець – жерця, мрець – мерця, жнець – женця, швець – шевця, чернець – ченця*, але в омонімічних прізвищах чергування з нулем звука не фіксується: *Жнець – Жнеця, Швець – Швеця, Чернець – Чернеця*. Подібне явище характерне й для інших тотожних загальних та власних назв: *перець – перцю, шершень – шершня, щиголь – щигля, але Перець – Переця, Шершень – Шершеня, Щиголь – Щиголя*. У загальній назві *лев* чергування з нулем звука не відбувається, а для власного імені Лев можливі варіанти: Льва й Лева.

Чергування [ри], [ли] та [ро], [ло] трапляється дуже рідко: *кривавий – кров, глитати – глотка, чорнобривий – брова*.

- 131.** Змініть подані слова чи доберіть однокореневі так, щоб відбувалося чергування голосних. З'ясуйте умови та причини чергування. Поясніть випадки, коли чергування не відбувається.

Дзвенять, летіти, дорога, установа, камінь, борона, чернець, жнець, копійок, шматок, ліечка, джерело, прихід, шестеро, четвертий, лініечка, бджоляр, щєбінь, почепити, відомість, ступінь, кривавий, глотка, добові, боятися, підборіддя, вечорниці, наректи, очікування, земельний, смуток, винести, войовничий, змагатися, качатися, трясти, узгир'я, велетень, віконце, сотня, смуток, бранець, дружка.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

крокодилячі сльози, колесо фортуни?

- 132.** Запишіть подані слова та сполучення слів у формі родового відмінка однини, поясніть чергування голосних.

Нікополь, Горностайпіль, Жашків, Львів, Миколаїв, Могилів-Подільський, Григоріїв вірш, Матвіїв гість, Юріїв день, Мефодіїв двір, Аркадіїв черпак, Лев Швець, Тиміш Шершень, Яків Щиголь, Федір Перець, гордіїв вузол, дамоклів меч.

Серед чергувань у системі приголосних найголовнішими є такі:

1. [г] – [з'] – [ж]: *нога – нозі – ніжка;*
[к] – [ц'] – [ч]: *рука – руці – ручка;*
[х] – [с'] – [ш]: *вухо – у вусі – вушко;*
2. [т] – [ч]: *летіти – лечу, платити – плачу;*
3. [д] – [дж]: *водити – воджу, кадити – каджу;*
4. [зд] – [дж]: *їздити – їджу;*
5. [ст] – [шт] (буква щ): *мастити – мащу;*
6. [ск] – [шт] (буква щ): *віск – воцаний;*
7. [б] – [бл']: *голубити – голублю;*
[п] – [пл']: *укріпити – укріплю;*
[в] – [вл']: *відправити – відправлю;*
[м] – [мл']: *усвідомити – усвідомлю;*
[ф] – [фл']: *розграфити – розграфлю.*

Чергування приголосних звуків дуже давні, вони обов'язкові, бо це – фонетична особливість української мови.

- 133.** Доберіть і запишіть спільнокореневі слова чи інші форми слів, у яких можливі чергування приголосних, поясніть їх.

Уособити, схрестити, оформити, заморозити, ростити, виврядити, привносити, переколошматити, зіставити, наладити, пропустити, знекровити, хотіти, омолодити, випрямити, розтрусити, занастити, постригти, розщепити, підсолодити, загрузити, косити, виїздити, остудити, сікти.

- 134. Робота в групах.** Напишіть по два приклади дієслів, що ілюструють правила чергування приголосних в українській мові: *г – ж, к – ч, х – ш, з – ж, с – ш, т – ч, ск – щ, д – дж, ст – щ, зд – дж, п – пл, м – мл.*

- 135.** Поставте слова у формі кличного відмінка. Складіть із ними речення, поясніть правила чергування.

Чоловік, хлопець, юнак, друг, Олег, Явтух, Сварог, Бог, жнець, молодець.

136. Робота в парах. Від поданих іменників утворіть присвійні прикметники і запишіть. Зробіть взаємоперевірку написаного.

Ольга, свекруха, ненька, дочка, донька, мачуха, Параска, Мелашка, Хвеська, ведмідь, заєць, вовк, лисичка.

Зверніть увагу! Зміни приголосних перед **-ськ(ий)**, **-ств(о)**

Перед суфіксами **-ськ(ий)**, **-ств(о)** деякі приголосні при словотворенні змінюються, змінюючи й самі суфікси.

а) **к, ц, ч + -ськ(ий), -ств(о)** дають **-цьк(ий), -цтв(о)**: гірник – гірницький, молодець – молодецький, молодецтво, ткач – ткацький, ткацтво;

б) **г, ж, з + -ськ(ий), -ств(о)** дають **-зьк(ий), -зтв(о)**: боягуз – боягузький – боягузтво, Запоріжжя – запорізький;

в) **х, ш, с + -ськ(ий), -ств(о)** дають **-ськ(ий), -ств(о)**: залісся – заліський, птах – птаство, товариш – товариський, товариство.

Винятки: баскський, тюркський, меккський, казахський, ламаніський, нью-йоркський, кембриджський, цюрихський, ацтекський, герцогський, шахський, яський, прусський.

Інші приголосні перед суфіксами **-ськ(ий)**, **-ств(о)** на письмі зберігаються: багатий – багатство, брат – братський – братство, завод – заводський, інтелігент – інтелігентський, люд – людський – людство, пропагандист – пропагандистський, студент – студентський – студентство.

Щоб від прикметника з суфіксом **-ськ-, -цьк-, -зьк-** утворити іменник з суфіксом **-ин-**, треба скористатися такими «формулами»:

-ськ- + -ин- = иц: луганський – Луганицина;

-цьк- + -ин- = чч: донецький – Донеччина;

-зьк- + -ин- = жч: збаразький – Збаражчина.

Зверніть увагу, що також можливим є варіант **-ськ- + -ин- = тч**, якщо літера **т** була в прикметнику: рекрутський – рекрутчина.

Виняток: галицький – Галичина.

Щоб від іменника з кінцевим приголосним **к, ц** утворити прикметник із суфіксом **-н-**, треба скористатися «формулою»:

к, ц + -н- = чн: яйце – яєчний, вік – вічний;

Винятки: рушник, рушниця, мірошник, соняшник, торішний, сердешний (бідолашний).

137. Від поданих іменників утворіть прикметники за допомогою суфікса **-ськ-**, враховуючи зміни приголосних при словотворенні.

Бучач, Острог, Запоріжжя, Рига, Ніцца, узбек, Гринвіч, тюрки, чуваш, Чикаго, Хмельницьк, Гамбург, Люксембург, Париж, Цюрих, Прилуки, таджик, Лодзь, Овруч, Ясси, Лейпциг, Дамаск, Санкт-Петербург, Черемош, Дрогобич, Прага, Черкаси, Золотоноша, Кременчук, Кривий Ріг, Полісся, латиш, інтелігент, Иртіш, Чехія, Галич, Ростов-на-Дону, Рава-Руська.

138. Серед поданих слів визначте ті, у яких допущені помилки, поясніть орфограми.

а) 1. Пісчаний. 2. Дорожчий. 3. Вишчий. 4. Вущати. 5. Вищати. 6. Полегшення.

б) 1. Дрогобиччина. 2. Донецьчина. 3. Тернопільщина. 4. Трісчина. 5. Онижченко. 6. Кужчук.

в) 1. Сердешний. 2. Сердечний. 3. Смачний. 4. Яешня. 5. Молошний. 6. Сонячно.

г) 1. Казахський. 2. Латишський. 3. Малаккський. 4. Солдацький. 5. Гонконгський. 6. Дамаський.

139. Утворіть слова за допомогою суфікса **-ин-**. Поясніть їх правопис.

Кіровоградський, турецький, вінницький, черкаський, київський, херсонський, одеський, словацький, івано-франківський, чернівецький, львівський, кріпацький, козацький, галицький, батьківський.

140. Прочитайте байку Г. Сковороди. Запишіть речення, у яких є слова, утворені за допомогою суфікса **-ств-**. Поясніть правопис цих слів.

СОБАКИ ТА ВОВК

В одного пастуха жили дві собаки. Були вони справжніми друзями. Про них говорили не тільки селяни – про їхню дружбу дізналися і звірі в лісі. Якось Вовк, почувши про двох друзяк, вирішив запропонувати їм своє товариство.

– Дуже прошу, шановне панство, взяти мене за третього вашого товариша. Обіцяю вас поважати, того ж чекатиму і від вас.

Після цього Вовк розповів друзям про своїх предків, про їхній славний рід, про їхнє братство.

– Я дуже подібний до вас, – говорив Вовк, – адже і голосом, і волосом я такий, як ви. Лише хвіст у мене лисячий та зір вовчий. А головне, нікому з нас не відомо, що таке боягузтво.

Усе, що говорив Вовк, було справжнім дивацтвом. Тому один пес сказав таке:

– Авжеж, і голосом, і волосом ти такий, як ми, та й справді, не боїмося ми нічого. Але серце твоє від наших дуже відрізняється. Ми стережемо отари овець за скибочку хліба та мисочку молока, а ти шкуру з тварин дереш, і лише це тебе тішить. По-різному ми розуміємо, що таке справжнє багатство.

- 141.** Пригадайте, чи властиве чергування приголосних польській мові. Наведіть 8–10 прикладів, перекладіть слова з чергуванням українською мовою. Зробіть висновок.

Так правильно:

хваткий, хльбстати, худенький, чайник, чадний.

- 142.** а) Утворіть слова за допомогою суфікса **-ськ(ий)** і запишіть у три колонки із суфіксами: 1) **-цький**; 2) **-зький**; 3) **-ський**.

Смотрич, Волга, Здвиж, Одеса, Онега, Кавказ, Кагарлик, Губаха, Умань, Случ, Сканнерборг, Кореїз, Скалат, Сирець, Свитязь, Муреш, Сураж.

- б) У кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте пропущені слова у вислові французького філософа М. Монтеня: «Ніколи не буває, щоб дві людини ... про ту саму річ».

§ 14. Чергування у/в, і/й як засіб милозвучності. Спрощення приголосних. Подвоєння букв

В українській мові чергуються як прийменники **у, в**, так і префікси **у-, в-** чи початкові звуки кореня.

1. **У**живають для того, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:

а) між приголосними: *Там у розлуці з тобою кохання моє...* (Леся Українка);

б) на початку речення перед приголосними: *У Києві говорять інакше, ніж у Львові, – і чорногуз, і бусол, лелека і боцян...* (Д. Білоус);

в) незалежно від закінчення попереднього слова перед наступними **в, ф**, а також перед сполученнями літер **льв, св, тв, хв, зв, дв, гв, сф**: *Як гарно: калиновий вітер у світі, вітер добра, краси, надій* (М. Стельмах).

г) після паузи, що на письмі позначається будь-яким розділовим знаком, перед приголосним: *Це був твір, у якому автори порушили проблему сьогодення* (З інтернету).

Зверніть увагу! Іноді прийменник **у** має форм **ув, уві, вві**: *бачив уві сні; бачила вві сні.*

2. **В** уживається для того, щоб уникнути збігу голосних:

а) між голосними: *навчатися в університеті;*

б) на початку речення перед голосними: *В орфоенічному словнику подано транскрипцію слів, яка відображає їх правильну вимову.*

в) після голосного перед більшістю приголосних, крім **в, ф, хв, льв, св, тв, хв, зв, дв, гв, сф**: *Мене водило в безвісті життя* (Д. Павличко).

3. **У – В** не чергуються:

а) у словах, що вживаються тільки з **в** або тільки з **у**: *вдача, вклад, вправа, вступ, увага, утопія, установа, уява,*

б) у власних назвах і словах іншомовного походження: *Владислава, Умань*, але чергування **у – в** можливе на початку чоловічого імені *Улас – Влас*.

Сполучник **і** та початковий ненаголошений **[і]** в низці випадків чергуються з **й** у тих же позиціях, що й **у – в**.

4. **І** вживають, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:

а) між приголосними: *О музико безповоротних літ, Надій і марень тіньові алеї...* (М. Бажан);

б) на початку речення перед приголосним: *І раптом чуєш злато слово* (Р. Лубківський).

в) після паузи, що позначають будь-яким розділовим знаком, перед словами з початковим приголосним звуком: *І хочеться, і прагнеться без тями до цього слова припадатъ устами...* (Р. Лубківський).

5. **Й** уживається, щоб уникнути збігу голосних:

а) між голосними: *Полтава й Одеса*;

б) після голосного перед приголосним: *Усе було: асфальти й спориші* (Л. Костенко).

Так само чергується початковий ненаголошений [i] з [й] у словах: *імення – ймення, імовірний – ймовірний*.

6. Чергування **І – Й** не буває:

а) при зіставленні понять: *Переплелись, як мамине шиття, Мої сумні і радісні дороги* (Д. Павличко).

б) перед словом, що починається на **й, е, ї, ю, я**: *ряжанка і йогурт*;

в) після паузи: *І тільки в роті присмак гіркоти...* (О. Забужко).

143. Перепишіть словосполучення, розкриваючи дужки й добираючи потрібний варіант відповідно до правил милозвучності української мови.

Відгук (у,в) пресі; працюючи (у,в)дарно (і,й) дружно; (у,в) (роз,розі)квіті сили (і,й) (у,в)роди; (у,в) едності; світло (і,й) морок; пісня, (у,в) якій туга (і,й) печаль; (і,й)мовірний варіант; зимостійкість (і,й) (у,в)рожайність озимини; Микола (і,й) Оксана; слухати (у,в) звукозапису.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

краще – ворог хорошого, мета виправдовує засоби?

144. а) Перепишіть речення, вибираючи з дужок найбільш оптимальний з погляду законів милозвучності варіант.

1. Мова – це невичерпна духовна скарбниця, (в,у) яку народ безперервно (в,у)носить свій досвід, (в,у)сю гаму свого розуму (і,й) почуття (М. Гуць). 2. (В,у)дар – (і,й) сяйво знайденого слова Заблисне над(і) мною (в,у)горі! (Л. Костенко). 3. Шість

місяців від нього не було чути (і,й) слова, потім написав, що (в,у)лаштувався як слід (*І. Сенченко*). 4. Батьки (і,й) діти! Діти (і,й) батьки! Нерозділиме (і,й) одвічне коло. Ми засіваємо життєве поле, (І,й) не на день минуций – на віки (*Б. Олійник*). 5. Парадні двері були (в,у)же замкнені. (І,й) вони, щоб не будити (в,у)сіх, зайшли (в,у) будинок через двір (*В. Канівець*).

б) Визначте частиномовну належність слів у реченнях.

145. Прочитайте текст, вибираючи з дужок найвдаліший з точки зору милозвучності варіант. Визначте його стиль і тип. Назвіть аналоги богині Лади в античній міфології.

Про щасливу сім'ю кажуть: «Живуть ладно». «Ладо мое!» – так кликала-плакала князя Ігоря Ярославна. «Ладканками» називають весільні пісні лемків. «Ладки» – дитяча гра сплескування долонями. Оце (і/й) все, що залишилося нам на згадку про давню слов'янську Ладу – богиню подружжя, любові (і/й) щастя. Ще (у/в) XVII ст. хлопець (і/й) дівчина, що збирались одружитися, приносили жертви богині, співали про неї пісні, сподіваючись на щасливе подружнє життя. (*За Г. Бондаренко*).

146. Роздивіться репродукції картин українських пейзажистів. Чи можна говорити про особливості українського краєвиду? Напишіть есе на тему «Життя в гармонії з природою». Використовуйте засоби милозвучності мови.

У процесі словотворення й при словозміні в українській мові виникають групи приголосних, які важко вимовляти. Тому часто один або два звуки випадають у мовленні, іспрощується написання. *Спрощення* відбувається у вимові та фіксується орфографічно в таких групах приголосних:

[ждн] – [жн]: *тиждень* – *тижня*;

[здн] – [зн]: *бороздити* – *борозна*;

[слн] – [сн]: *ремесло – ремісник*;
 [стл] – [сл]: *щастя – щасливий*,
 [стц] – [сц]: *містити – місце*;
 [рдц] – [рц]: *серденько – серце*;
 [стс'к] – [с'к]: *місто – міський*;
 [рнч] – [нч]: *горно – гончар*;
 [ртк] – [рк]: *скатерть – скатерка*;
 [рнц'] – [нц']: *чернець – ченця*;
 [шчк] – [шк]: *горщок – горшка*.

Винятки: *кістлявий, пестливий, хвастливий; хвастнути, зап'ястний, хворостняк; аванпостний, баластний, контрастний, компостний, форпостний; випускний, пропускний, рискнути, вискнути, тоскно, скнара, скніти. У словах шістнадцять, шістдесят, шістсот – спрощення відбувається у вимові, але це явище не фіксується орфографічно: [ш'існ'адз'ц'ат'].*

147. Перепишіть, уставте на місці крапок, де потрібно, пропущені букви. Поясніть правопис слів.

Улес...ливий, тиж...невий, на пелюс...ці, віс...ник, кількіс...ний, капус...няк, ціліс...ний, проіз...ний, паспортис...чин, захис...ний, учас...ник, капус...ниця, корис...ний, інтеліген...ський, у хімчис...ці, безвіс...ний, перехрес...ний, курсан...ський, мас...ний, пес...ливий, волейболіс...чин, декаден...ство, колективіс...ський, студен...ський, ях...смен, віце-президен...ський, фемініс...ці, шіс...надцять, повіс...ці, очис...ний, емігран...чин, ус...ний, хрус...нути, у кіс...ці, у хус...ці, провіс...ник, гус...нути, пристрас...ний, об'їж...чик, гітарис...чин, дебютан...ці.

148. Від поданих у дужках іменників утворіть прикметники і запишіть словосполучення. Обґрунтуйте орфограми.

(Контраст) душ, (протест) акція, (журналіст) розслідування, (президент) вибори, (парламент) слухання, (депутат) запит, (студент) мітинг, (Голландія) тюльпани.

149. Робота в групах. Поясніть значення фразеологізмів. Складіть з ними речення. Визначте слова з орфограмою «Спрощення в групах приголосних».

Народитися під щасливою зіркою, місце під сонцем, ходяча чеснота, ужалити в серце, сім п'ятниць на тижні, триматися на чесному слові.

150. Запишіть слова, погруппувавши їх у два стовпчики із спрощенням і без спрощення. Поясніть свій вибір.

1. Праця корис..ніша за будь-які ліки. 2. Запас..ливий вартий багатого. 3. Без сокири по дрова іти – один хворос..няк принести. 4. З кіс..лявої рибки несмачна юшка. 5. Чес..на праця щастя приносить. 6. Нате й мою сироватку, щоб моя була мас..ниця (*Народна творчість*).

Подвоєння букв відбувається

1. На межі морфем: *возз'єднання, наддністрянський, баклажанний, письменник, розрісся*.

Увага! Слова *священик, підносся* пишуть без подвоєння.

2. На межі частин складного слова: *юнат* (юний натураліст), *міськком* (міський комітет).

3. У формах іменників I відміни чоловічого та жіночого роду (за винятком форми родового множини іменника *стаття, статей*) *суддя, рілля*.

Не подовжують приголосних у словах: *кутя, попада, свиня*.

4. У формах іменників середнього роду II відміни із закінченням *-я* (крім форм родового множини з нульовим закінченням типу *знарядь, піддаш, облич*): *міжряддя, узбережжя*.

5. У формі орудного відмінка однини іменників жіночого роду III відміни: *ожеледдю, сповіддю*.

Проте при збігові двох різних приголосних подовження не відбувається: *нехвороцю, матір'ю, жовцю, честю*.

6. Перед *я, ю* в прислівниках: *зрання, навмання, спрощення, похідтинню, похідвіконню*.

7. У формах теперішнього часу дієслова *лити* (*литися*): *ллю, лється*.

8. У наголошених прикметникових суфіксах *-єнн(ий), -аєнн(ий)*: *силєнний, невблагєнний*.

9. У прикметниках на *-єнн(ий), -єнн(ий)* старослов'янського походження: *благословєнний, окаяєнний*.

Зверніть увагу! З однією літерою *н* завжди пишуть такі слова: *печений, варений, завчений, бережений, товчений, точений, копчений, буквений, даний, бажаний, негаданий, довгожданий, клятвений, студений, скажений, царствений, шалений*.

10. Подвоєння зберігають у словах: *бовваніти, ссавці, Ганна, Геннадій, лляний, овва*.

11. Подвоюють букву **ч** у іменниках жіночого роду І відміни із суфіксом **-ин(а)**: *гайдамацький – гайдамаччина, вінницький – Вінниччина (виняток: Галичина), Марієчка – Марієччин, ненечка – ненеччин*.

151. Запишіть, погрупувавши словосполучення з подвоєнням і без подвоєння. Із п'ятьма словосполученнями (на вибір) складіть речення.

Спонта(н,нн)е випромінюва(н,нн)я, розкри(т,тт)я глиби(н,нн)их законів природи, використа(н,нн)я наукових досягне(н,нн)ь, небаче(н,нн)е відкри(т,тт)я, автоматизова(н,нн)е проектува(н,нн)я та планува(н,нн)я, щоде(н,нн)а ві(д,дд)ача, весня(н,нн)е рівноде(н, нн)я, оволоді(н,нн)я спеціальніс(т,тт)ю, погоди(н,нн)а оплата, о(б,бб)ігти (з,зз)аду, обговоре(н,нн)я ста(т,тт)ей, су(д,дд)івське ріше(н,нн)я, притама(н,нн)ий нашій ментальності, стодвадцятип'ятирі(ч,чч)я з дня народже(н,нн)я, ми(т,тт)ю підні(с,сс)я, обе(з,зз)араже(н,нн)я угі(д,дд)ь, сокро-ве(н,нн)ий жи(т,тт)єпис.

152. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис слів, у яких відбувається подвоєння літер. Зробіть синтаксичний розбір одного речення (на вибір).

1. Зустріч з вели(ч,чч)ю робить нас скромнішими (*Григір Тютюнник*). 2. Вслухайся лиш: мати, мама, ньєнка – неповторне милозву(ч,чч)я слів! Ра(н,нн)ій жайвір голосом тоненьким шле віта(н,нн)я з росяних полів (*В. Григоренко*). 3. Приір-пі(н,нн)я – створе(н,нн)а природою яскрава перлина в короні зеленої зони київського кільця здоров'я (*З газети*). 4. Велика, свяще(н,нн)а і прекрасна любов до Батьківщини жила, живе й житиме в усіх чесних і щирих серцях (*В. Симоненко*). 5. Чи нам судились пошуки натхне(н,нн)ї, зна(н,нн)я якісь нові і нестеме(н,нн)ї? Чи тільки смуток золотої згадки з неміря(н,нн)ого обширу загадки? (*Л. Костенко*).

153. Прокоментуйте слова Л. Костенко й розкажіть, як навчитися уникати конфліктів у житті.

«...І в житті, як на полі мінному,
я просила в цьому сторіччі,
хоч би той магазинний мінімум:
– Люди, будьте взаємно ввічливі!..»

- 154.** Прочитайте текст. Яким книжкам надаєте перевагу? На основі порушеної проблеми запишіть аргументи на користь однієї з форм існування книжки, використовуючи слова з подвоєнням букв.

ЕЛЕКТРОННА ЧИ ПАПЕРОВА КНИЖКА

Ні для кого не секрет, що читання – це добре. Але ще краще, якщо ви будете читати не електронні, а справжні книжки.

Усього шість хвилин читання в день достатньо, щоб знизити рівень стресу на 68 %. Численні дослідження показують, що читання – ефективний спосіб уповільнити старіння мозку. Але не всі способи читати в сучасному світі однаково корисні.

Відтоді, як з'явилися «читалки», не вщухають дебати з приводу того, які книги читати – електронні або паперові. Прихильники перших

напирають на практичність і зручність, другі – на сентименти. Тепер у любителів паперової літератури з'явилися нові аргументи: вчені довели, що «справжні» книги кращі за віртуальні.

Вся справа в тому, що наш мозок чомусь запам'ятовує не саму фактуру, а скоріше її розташування на сторінці. Тому коли текст знаходиться на певній сторінці, у певному її місці, то запам'ятовується краще в силу того, що так нашому мозку простіше структурувати інформацію.

Плюс до всього, якщо ви починаєте читати важку книгу, то шансів, що ви прочитаєте її, набагато більше, ніж у випадку з «читалкою». Вся справа в тому, що нам, людям, чомусь важливо відчувати вагу книжки в руках і простіше стежити за прогресом у читанні, якщо ми відчуваємо його фізично – у співвідношенні прочитаних і непрочитаних сторінок. І з цим нічого не поробиш: усі ці процеси відбуваються на рівні підсвідомості (*З довідника*).

Так правильно:

черпа́ти, черстві́й, чисте́нький, чі́льний, чіткі́й.

155. Перекладіть українською мовою. Поясніть орфограми у словах польської та української мов.

Ranny, zaangażowany, konno, codzienny, rozżłościć, lekki, miękki, dzwonnica, panna, zakonnica, terroryzm, motto, netto, getto, najjaśniejszy, poddasze, poddany.

§ 15. Правопис префіксів і суфіксів. Уживання великої літери

156. Розгляньте таблиці. Пригадайте правила написання префіксів, виконайте завдання до кожного правила.

Правопис префіксів с-, з-

Правило	Приклади, вправи
1. Перед к, п, т, ф, х (кафетках) пишуть префікс с- :	<i>сказати, схопити.</i> Вставте пропущені префікси (з чи с): <i>..палахнути, ..тверджувати, ..кочити, ..фотографувати, ..писати, ..питати.</i>
2. В усіх інших випадках пишеться префікс з- :	<i>зжитися, зчепити.</i> Вставте пропущені префікси (з чи с): <i>..ціпити, ..бавити, ..вести, ..житися, ..ніяковіти, ..садити, ..чепити, ..бігати.</i>
3. Зі пишеться, коли корінь слова починається сполученням приголосних:	<i>зіставити, зібгати,</i> але: <i>зігрівати – зогрівати, зітлівати – зотлівати.</i> Правильно напишіть слова (з, с чи зі): <i>..знаватися, ..гнути, ..ставляти, ..грати, ..драти, ..п'ястися, ..в'ялий, ..млівати, ..прівати, ..дирати, ..казати, ..тягти.</i>

Правопис префіксів пре-, при-, прі-

Правило	Приклади, вправи
Префікс пре- вживають:	
1. Для вираження найвищого ступеня ознаки прикметників, прислівників:	<i>гарний – прегарний, добре – предобре.</i> Утворіть вищий ступінь ознаки: <i>високий, сильний, мудрий, великий, слизько, погано, завзятий, красний, щедро, дорого.</i>
2. У словах:	<i>преосвященний, преподобний, престол, презирливий, презирство.</i>

Правило	Приклади, вправи
Префікс <i>при-</i> вживають:	
1. У дієсловах для вираження приєднання, наближення, частковості дії:	<i>йти – прийти, крити – прикрити.</i> Утворіть слова з префіксом при- : <i>..іхати, ..крутити, ..вабити, ..буття, ..брати, ..ступ, ..будувати, ..єднання, ..мара, ..голомшити, ..боркати.</i>
2. У словах:	пригірок, приярок, прикордонник, прибережний тощо.
Префікс <i>прі-</i> вживають:	
У словах:	прізвище, прізвисько, прірва.

157. Користуючись таблицею, повторіть правопис суфіксів.

Умови	Суфікси	Правило	Приклади
Загальні правила правопису, зокрема і суфіксів	-аль-, -тель-, -ість-, -ець	М'який знак пишуть після м'яких приголосних у кінці слів	<i>скрипаль;</i> <i>мислитель;</i> <i>ніжність;</i> <i>молодець</i>
Правопис суфіксів іменників	-альник-, -ильник-, -івальник-, -иськ-, -іськ-	М'який знак пишуть після м'яких приголосних перед твердими	<i>начальник;</i> <i>прихильник;</i> <i>уболівальник;</i> <i>хлопчисько</i>
Правопис суфіксів прикметників	-ськ-, -зьк-, -цьк-, -оньк-, -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-	М'який знак пишуть	<i>український;</i> <i>запорізький;</i> <i>вінницький;</i> <i>рідненький;</i> <i>яснесенький;</i> <i>гарнісінський;</i> <i>малюсінський</i>
Суфікси іменників	-ичок-	Від іменників із суфіксом -ик- ;	<i>вогник – вогни-чок</i>
	-ичк-,	Із суфіксом -иц- ;	<i>травця – травичка</i>
	-ячк-	Від іменників середнього роду на -я з пестливим значенням;	<i>пір'я – пір'ячко</i>
	-очок-, -ечок- (-ечок-) -ечк- (-ечк-)	Від інших іменників;	<i>садочок; верше-чок; краєчок; річечка; ліечка</i>
	-ив-	Зі значенням продукту праці	<i>печиво, пря-диво</i>

Умови	Суфікси	Правило	Приклади
Суфікси прикметників	-ев- (-ев-), -ов-	Після твердих та м'яких приголосних; -ов- також після шиплячих, якщо наголос на закінченні, та після й ;	<i>казковий;</i> <i>малиновий;</i> <i>дощовий;</i> <i>крайовий;</i> <i>квітневий;</i> <i>грушевий;</i> <i>життєвий</i>
	-уват-, -юват-,	Для вияву неповної ознаки;	<i>довгуватий;</i> <i>синюватий</i>
	-оват-	Під наголосом;	<i>плисковатий</i>
	-овит-	Вказує на високий ступінь ознаки;	<i>гордовитий;</i> <i>талановитий</i>
Дієслівні суфікси	-ова-	Коли наголос на першому голосному в суфіксі;	<i>надрукований;</i> <i>сформований</i>
	-ува- (-юва-)	Коли наголос на іншому голосному в слові	<i>вивершувати – вивершуваний;</i> <i>копіювати</i>
Дієприкметникові суфікси	-ен- (-єн-)	Пишуть з одним н	<i>побілений;</i> <i>присвоєний</i>

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

умивати руки, немає пророка у своїй вітчизні?

158. Уставте пропущені префікси **з-, с-, зі-** і запишіть подані слова.

..палахнути, ..фотографувати, ..питати, ..ціпити, ..бавити; ..житися, ..садити, ..чепити; ..знаватися, ..грати, ..млівати, тихнути, ..бгати.

159. Утворіть слова з префіксами **пре-, при-, прі-**. Утворіть з поданими словами словосполучення і запишіть.

..мара, ..боркати, ..голомшити, ..гірок, ..кордонний, ..звище, ..рва, ..освященний, ..подобний, ..зирливий; ..іхати, ..буття, ..брати, ..високий, .. мудрий, ..великий, ..погано, ..щедро, ..дорого.

160. Утворіть зменшувальну форму іменників, позначте суфікси в словах.

Вузлик, вулиця, полиця, вогник, мішок, місто, доріжка, слово, книга, вершок, вікно, стежка, стрічка, Марія, Матвій, борщ, хлопець, стілець, стіл, вінок, колос, млин, кінь.

161. Утворіть іменники – назви осіб чоловічої і жіночої статі, що означають належність до місця, нації і запишіть.

Харків, Вінниця, Молдова, хутір, Київ, Канада, Львів, Крим, Данія, Корея, Фінляндія, Швеція, Франція, Черкаси, Феодосія, Запоріжжя, Ірак.

162. Утворіть присвійні прикметники. Поясніть правопис.

Наталка, тітка, баба, Віта, Іванна, Злата, Надія, Валерія, Ольга, донька, сваха, Мелашка, Олексій, Ігор, Віктор, Анастасія, майстер, капітан, Коваленко, скрипаль, шахтар, Юрій, Василь, Ілля, сторож, товариш.

163. Утворіть іменники та дієприкметники від поданих слів. Складіть з ними 3 речення (на вибір).

Закреслити, здійснити, підсилити, завершити, розповсюдити, здивувати, малювати, скуповувати, спростовувати.

164. Пригадайте правопис слів з великою літерою. Перевірте свої знання за поданою нижче інформацією. Знайдіть слова з неправильним уживанням великої літери.

- а) Данило Галицький, Карл Сміливий, Ахіллесова П'ята, Олександр Невський, Нестор Літописець, Ярослав Мудрий;
- б) Сніжинка, Сірко, Красень, Бульдог, Гнідий, Сивий, Рябко;
- в) Козеріг, Марс, Чумацький Шлях, Сузір'я Великого пса, Са-турн, Близнюки;
- г) Далекий Схід, Південне Полісся, Північна Буковина, Країни Заходу;
- д) Біла Церква, Біловезька Пуща, Булонський Ліс, Жовті води, Затока Святого Лаврентія;
- е) Перше Травня, Міжнародний Жіночий день, День Незалежності України, День Радіо;
- е) Великий Піст, Спасівка, Великдень, Івана купала, Петра і Павла, Різдва.

З великої літери пишуть:

1) імена, по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми: *Лідія, Зиновій-Богдан, Олесь Терентійович Гончар, Марко Вовчок (Марія Олександрівна Вілінська);*

2) власні назви, вжиті в загальному значенні (але в підкреслено позитивному плані): *ми вирощуємо майбутніх Мічуріних і Симиренків;* якщо ж прізвища (імена) вживаються зневажливо, їх пишуть з малої літери: *квіслінги (зрадники), наполеони (завойовники);*

3) власні назви міфологічних істот, персонажів: *Перун, Венера, Лисиця, Еней*;

4) власні назви свійських тварин: *Ряба* (корова), *Мурчик* (кіт); *Гнідий* (кінь); *Джуля* (собака);

5) астрономічні назви: *Чумацький Шлях, Велика Ведмедича*;

6) географічні назви: *Середнє Полісся, Чорне море, Великі Луки, Полтавщина*;

7) назви вулиць, площ, парків, гаїв, шляхів, залізниць, каналів, вокзалів, станцій, портів, пристаней: *вулиця Ярославів Вал, Голосіївська площа, Ботанічний сад, Київський залізничний вокзал, Південно-Західна залізниця, пристань Ржищів (на Дніпрі)*;

8) перше слово у назвах державних установ, партій, навчальних і наукових закладів, театрів, музеїв: *Національний аграрний університет, Будинок творчості, Демократична партія, Міністерство культури України, Інститут української мови, Книжкова палата, Парк культури ім. М. Рильського*;

9) назви найвищих вітчизняних і міжнародних організацій та деяких найвищих посад, почесних звань: *Президент України, Голова Верховної Ради України, Посол Республіки Польща, Президент Академії наук України, Прем'єр-міністр Канади, Організація Об'єднаних Націй*;

10) назви найважливіших релігійних понять: *Ісус Христос, Бог, Мати Божя, Біблія, Євангеліє, Коран, Тора*;

11) у назвах історичних подій, державних, міжнародних та релігійних свят: *Гетьманщина, Семирічна війна, День знань, Великдень, Різдво, Великий піст, Спасівка*.

165. Поясніть написання великої літери.

Леся Українка, село Щербані, сумські поля, місто Лубни, фірма «Взуття», Херсонщина, річка Інгул, київські експерти, собака Рекс, Франкфурт-на-Майні, Шкуратяні (прізвисько), Координаційна Рада Міжурядового фельд'єгерського зв'язку, фестиваль «Стожари», Щедра кутя, Коран, майдан Незалежності, орден Володимира, фігура Марії-Оранти, Золоті ворота, церква Благовіщення, Збройні сили України.

166. Запишіть текст, розкривши дужки. На місці крапок вставте потрібні літери. Поясніть орфограми.

(Н,н)АЦІОНАЛЬНИЙ (У,у)НІВЕРСИТЕТ
(Б,б)ІОРЕСУРСІВ І (П,п)РИРОДОКОРИСТУВАННЯ
(У,у)КРАЇНИ І (Г,г)ОЛОСІЄВЕ

Одним (з,із) найулюбленіших місц.. киян та гостей столиці є (Г,г)олосієве, де розкинулис.. привабливий парк ім. М.Т. Рильського, розкішний ліс з могутніми химерними дубами, що затаїли в собі пам(ь,')ять півторатисячолітн..ої сивої давнини, (Б,б)отанічний сад університету, каскад блакитних озер і ставків (Д,д)ніпрової саги із гамором пташиного переспіву, свіже повітря, настояне на пахощах різного зела.

Тут збереглися монастирські приміщення (К,к)ієво-(П,п)ечерської лаври, де монахи віками розводили рибу та бджіл, не покинули і (не)сплюндрували люди могили святих отців, відбудовует..ся стара церква.

А за світлими і привітними вікнами біло-блакитних корпусів, панує мудре слово, опановуються навички плідної праці.

Нині тут знаходиться (Н,н)аціональний (У,у)ніверситет (Б,б)іоресурсів і (П,п)риродокористування (У,у)країни. І (Г,г)олосієве відтепер стало університетс..ким *(Із довідника)*.

Зверніть увагу! У чоловічих іменах по батькові пишуть суфікс **-ович**, якщо ім'я відмінюється за зразком твердої чи мішаної групи або закінчується на **р**, і орфографічно **-ьович** (**-йович**), коли ім'я належить до м'якої групи: *Вікторович, Васильович, Юрійович*

Жіночі імена по батькові створюються додаванням до основи власних імен суфікса **-івн(а)**: *Петрівна, Сергіївна*.

Як виняток, при творенні імені по батькові від *Григорій* відпадає **-ій** – *Григорович, Григорівна*.

Дублетні форми по батькові із суфіксом **-ич** створюються також від імен на **-а (-я)**:

Кузьма – Кузьмич і Кузьмович, Кузьмівна; Лука – Лукич, Луківна і (рідше) Лукович; Сава – Савич і Савович; Хома – Хомич і Хомович.

Від імені *Ілля* форми по батькові – *Ілліч, Іллівна*; від *Микола* – *Миколайович, Миколаївна*.

- 167.** Від поданих власних імен утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові, укажіть можливі варіанти.

Артур, Антон, Аркадій, Богдан, Богуслав, Валерій, Геннадій, Георгій, Григорій, Еміль, Євген, Ілько, Ігор, Лазар, Леонтій, Леонід, Лев, Лука, Марко, Мар'ян, Микола, Михайло, Остап, Олег, Роман, Сидір, Сила, Сава, Тихін, Хома, Юлій, Яків, Ярема.

- 168.** Провідмініайте власне прізвище, ім'я та ім'я по батькові.

Так правильно:

чúдно, чуткій, йогúрт, шíроко, шовкóвий.

- 169.** Запишіть по-українськи наведені по-польськи імена та прізвища.

Marek Bryl, Bogumił Tomasiak, Bolesław Pietrzyk, Grzegorz Dąbkowski, Mirosław Janowicz, Janina Softysiak, Halina Krzyżanowska, Barbara Puzynina, Jana Dąbrowska, Zofia Wróbel.

§ 16. Правила переносу слів. Написання складних слів. Написання слів іншомовного походження

Орфографічні правила переносу, на відміну від фонетичних правил складоподілу, більш послідовно враховують морфемну будову слова. Порушення правил переносу вважають орфографічною помилкою.

Орфографічні правила переносу

1. Слова з одного рядка в другий переносять за складами: *мо-лодий, моло-дий; пе-рехід, пере-хід; мо-ре*. Однієї букви не залишають й не переносять. Тому слова *оля, моя, аля, мю, юний* переносити не можна.

Дві букви на позначення голосних звуків переносити можна: *ае-родром, іо-нізувати*. Подібно переносять слова *мо-єю, мрі-єю*.

2. Не розривають при переносі буквосполучення *дж, дз*, що позначають один звук: *кукуру-дза, хо-джу*.

Якщо ж літера *д* належить до префікса, а *з* чи *ж* до кореня, тобто ці букви позначають два різні звуки, то при переносі вони розриваються: *під-земний, під-живити*.

3. М'який знак і апостроф при переносі залишають на попередньому рядку (не відокремлюють від попередньої літери), якщо на цій межі можливий перенос: *гайдамаць-кий, молоть-ба, дит'-ясла*.

4. При переносі складних слів не залишають у попередньому рядку початок другої частини слова, якщо він не становить складу: *західно-слов'янський* (а не *західно-нос-лов'янський*), *багато-звучний* (а не *багатоз-вучний*).

5. Не розривають сполучення *йо,ьо* при перенесенні: *ра-йон, цьо-го*.

6. Не можна розривати ініціальні абревіатури чи відокремлювати від них цифри: *ЛАЗ-105, ООН, НАТО, ЮНЕСКО, ЗЛЛ-111*.

Технічні правила переносу

1. Не можна відривати від прізвища при переносі ініціали або інші умовні скорочення: *Л.І. Глібов* (а не *Л.І.// Глібов*), *акад. Іваненко* (а не *акад.// Іваненко*).

Якщо імена, по батькові, звання, шанобливі звертання подаються повністю, то можна переносити: *Тарас // Григорович Шевченко*.

2. Не відривають різного роду скорочень від цифр, до яких вони належать: *1998 р.* (а не *1998 // р.*), *300 га* (а не *300 // га*). Назви мір, подані повністю, переносити можна: *25 // кілограмів, 50 // хвилин*.

3. У наступний рядок не можна переносити граматичні закінчення, з'єднані з числами через дефіс: на *10-му поверсі* (а не *10- // му поверсі*).

4. Не можна розривати умовні графічні скорочення типу *і т. д.*

5. Не можна в наступний рядок переносити розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку чи відкриті лапки.

170. Позначте всі можливі варіанти переносу поданих слів, скориставшись зразком.

Зразок: Су-ддівство, суд-дівство, судді-вство, суддів-ство, суд-дівс-тво, суддівст-во.

Корінний, аудитор, затримати, беззастережний, підзолистий, нововведення, високоавторитетний, ячня, Вінниччина, перейти, східнояпонський, розірваний, зустрічний, подзвонити, підземелля, зображення, відділення, В. К. Винниченко, проф. Гнатюк, Лариса Петрівна Косач, на 10-му поверсі, 40 кубічних сантиметрів, учні 10-Б кл., 1999 р., 35 га.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

перейти рубікон, кинути якір?

171. Поділіть подані слова на склади, зробіть фонетичний та морфемний аналізи виділених слів. Виконайте всі можливі варіанти переносу слів із рядка в рядок.

В'ється, поздоровлення, під'яремний, **освітлюються**, дво-класний, відгрімів, **цілинний**, сповіщаючи, **вистуджувалися**, виссаний, **переймається**, **півстоліття**, перев'язь, підігну, несплачений, ілюзія, **запліччя**, заокруглила.

172. Розгляньте таблиці. До кожного правила доберіть 1–2 власні приклади.

Правопис складних слів

Разом	Через дефіс
Складні слова, утворені від підрядних словосполучень (у яких одне слово головне, а друге залежне): <i>життя дати – життєдайний, сільське господарство – сільсько-господарський, сам ходить – самохід, десять поверхів – десятиповерховий, Північний Крим – північнокримський.</i>	Складні слова, утворені від сурядних словосполучень, у яких слова рівноправні й між ними можна поставити сполучник і: <i>фізичний і математичний – фізико-математичний, гіркий і солоний – гірко-солоний, темний і синій – темно-синій; але: жовтогарячий, червоногарячий, золотогарячий.</i>
Складні слова, перша частина яких є числівниками, записаними словами: <i>десятиповерховий, століття.</i> Складні слова з частками аби-, де-, ані-, -сь, що- : <i>абихто, щороку.</i>	Складні слова, утворені повторенням тих самих, синонімічних або антонімічних слів: <i>рано-вранці, тишком-нишком, більш – менш, вряди-годи.</i>
Пів-, напів- із загальними назвами: <i>півнеба, пів'яблука, піввідра, піваркуша.</i>	Пів-, напів- із власними назвами: <i>пів-Києва, напів-Європа.</i>
Складноскорочені слова: НАУ, Укрнацбанк, ООН, військкомат.	Складні слова з частками: будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -бо, -но, -то, -от, -таки: <i>будь-хто, що-небудь, де-небудь, казна-який, хтозна-що, будь-коли, так-то, хтозна-як.</i>
Слова <i>глухонімий, сліпоглухонімий, військовополонений, військовозобов'язаний, хитромудрий, зловорожий.</i>	Прислівник на-гора ; якщо перша частина є числівником, що передають цифрою: <i>8-річний</i> ; прикладки – видові назви, що стоять перед пояснювальним словом: <i>Дніпро-ріка, Львів-місто, красуня-дівчина.</i>

Разом	Через дефіс
Якщо перша частина авто-, авіа-, аеро-, гідро-, електро-, кіно-, мікро-, радіо-, стерео-, теле-, фото-, мега-, супер-, макро- : авіабаза, аероклуб, мікроскоп.	Якщо перша частина віце-, екс-, лейб-, максі-, міні-, міді-, обер-, унтер-, прем'єр-, контр-, штабс-, віце- : контр-адмірал, прем'єр-міністр; назви проміжних сторін світу: <i>норд-ост, зюйд-вест, північно-східний</i> .
Прислівники, утворені сполученням прийменника (чи двох) з іменником, що втратив своє лексичне значення, прислівником або прикметником: <i>вгору, донині, позавчора, спідлоба, сповна</i> .	Прислівники, утворені від прикметника за допомогою префікса по- і суфікса -ому, -єму, и : <i>по-своєму, по-вовчи, по-молодецьки</i> .

173. У наведених нижче реченнях запишіть разом, окремо або через дефіс слова, розділені рискою. Свій вибір обґрунтуйте.

1. Микола скинув плащ/накидку, почепив на вішак, блиснули ордени й медалі. (*М. Вінграновський*). 2. Ми не зірвали переліт/траву, розрив/траву ми також не зірвали, без ключ/трави на світі я живу... (*Є. Гуцало*). 3. Рай/дерево бузковий сипле пух (*М. Доленго*). 4. Сніг ледь/ледь покритв землю, але ставки були сковані кригою... 5. Серед безпорадної, похмурої голизни акацій, тополь та густих терновників червоно/медяні дуби навіть у/зимку виглядають по/гетьманськи зверхньо (*М. Руденко*).

174. Складіть тести за правилами у таблицях вправи 177. Проведіть взаємоперевірку на знання правил.

175. Перепишіть прислів'я, на місці крапок уставивши дібрані з довідки слова з **пів-, напів-**.

1. Зранку за діло – вже 2. З людьми біда – 3. Знає кума – знає 4. Всяке ... – гірше від невігластва. 5. Знайко розуміє з 6. ... коропів цінніше за пуд сподівань. 7. Там публіка – сім душ на 8. У ледаря закон свій: півзміни сиди, а ... стій.

Довідка. Півбублика. Напівзнання. Півпуда. Півділа. Півбіди. Півслова. Півзміни. Півсела.

176. а) Розберіть слова за будовою. Із двома з них складіть і запишіть речення.

Антивірус, контрудар, мегамаркет, ультрамодний, суперзірка, макроекономіка.

б) Поясніть, якого лексичного значення надає слову кожен із іншомовних префіксів.

Зверніть увагу! Окремо пишуть складні слова в таких випадках:

якщо слово повторюється в різних відмінкових формах: *кінець кінцем, рік до року, раз у раз, сам на сам;*

слова: *суспільно корисний, суспільно необхідний, діаметрально протилежний, хімічно зв'язаний;*

якщо між частками, що пишуть разом чи через дефіс, та займенником є прийменник: *казна з ким, будь до кого;*

якщо прислівник утворений сполученням прийменника з іменником, що не втратив свого лексичного значення: *на жаль, до речі;*

прислівники: *в цілому, в основному, в загальному.*

177. Пошукова робота. Дайте відповіді на запитання.

1. Чому слово *білосніжний* пишуть разом, а *сніжно-білий* – через дефіс?
2. Чому слово *всесвітньовідомий* (кінорежисер) пишуть разом, а *всесвітньо-історичне* (значення) – через дефіс?
3. Чому слово *трудодень* пишемо разом, а *людино-день* – через дефіс?
4. Чому слово *вічнозелений* (ліс) пишемо разом, а *вічно юний* (поет) – окремо?
5. Чому слово *суспільно-політичний* пишемо через дефіс, а *суспільно корисний* – окремо?

178. а) Запишіть прислівники у три стовпчики: 1) які пишуть окремо; 2) які пишуть через дефіс; 3) які пишуть разом.

Над\мір, на\певне, в\продовж, на\біс, на\вскоси, в\голос, що\дня, казна\де, на\захват, на\вкучачки, у\чотирьох, у\стократ, насам\перед, над\мір, з\гарячу, у\низ, у\ночі, стрім\голов.

б) Підкресліть у кожному слові останню букву – прочитаєте першу частину прислів'я «... які люблять твоїх ворогів».

У словах іншомовного походження виділяють такі орфограми: букви *и, і, ї*; м'який знак; апостроф; подвоєння.

Написання *и, і, ї* в іншомовних словах

1. В основах загальних іншомовних назв після дев'яти букв **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р** («*де ти з'їси цю чашу жиру*») перед наступними приголосними, крім [*й*], пишуть **и** («правило дев'ятки»): *динаміт, джип, директор, цирк, шифер*.

Після всіх інших букв, тобто тих, що не входять до «правила дев'ятки» перед наступними приголосними пишемо **і**: *кіно, архів, бізнес*;

2. Усупереч правилу «дев'ятки» **и** пишуть після приголосних (найчастіше після **г, х, п, к, л, м, в, н, б**) перед наступними приголосними в словах:

а) у найдавніше запозичених із тюркських мов, що починаються на **баш-** (голова) та **ки-**: *башлик, башкир, кишлак, кисет, кинджал, килим*;

б) у церковних назвах: *диякон, єпископ, схима, митрополит, католик*;

в) у таких словах: *жасмин, лимон, гиря, мигдаль, канитель, графін, спирт*.

3. На початку слів уживається **і**: *ідея, ізолюваний*.

4. У кінці невідмінюваних слів пишуть **і**: *ралі, колібри*.

5. У сполуках **іа, іо, іу, іє, ія, ій** пишуть **і**: *фіалка, радіус*.

6. Букву **ї** пишемо:

а) після літер та позначення голосних: *інтуїція, Каїр, еліпсоїд*;

б) у словах, що закінчуються на **-їзм**: *героїзм, атеїзм*.

179. Доберіть українські відповідники до слів іншомовного походження, поясніть написання **і** та **и**.

Горизонт, аплодисменти, турист, гігантський, орфографія, вакцина, дефіцит, дискусія, абітурієнт, симпатія, апатичний.

180. Запишіть слова, розподіливши їх на три колонки: 1) у яких пишемо букву **и**; 2) у яких пишемо букву **і**; 3) у яких пишемо букву **ї**.

Ауд..енц..я, бенеф..с, Т..бет, Гаїт.., р..тор..ка, л..брето, вест..бюль, бадм..нтон, Чил.., грац..озний, к..парис, пенальт.., коэф..ц..ент, его..ст, еп..скоп, моза..ка, ф..н..ш, жур.. .

181. Укажіть рядок, у якому в усіх словах на місці пропусків пишемо букву **и**.

- а) Д..алект..ка, тр..умф, п..ан..с..мо, Сев..лья, Корс..ка.
- б) К..пр, Т..бет, ауд..енція, ст..мул, тр..умф, покур.., ..нст..тут.
- в) Ц..стерна, ж..рандоль, реж..м, ц..фра, ш..рма, з..гзаг.
- г) Кр..т, Австр..я, С..р..я, Л..сабон, Сан-Франц..ско, Д..зель.
- г) Алж..р, Сард..н..я, С..ц..л..я, с..луєт, ав..ац..я.

182. Проблемне завдання. Поясніть, чому в словах іншомовного походження *динаміт* і *діаграма* в одному слові після **д** пишемо **и**, а в іншому – **і**.

М'який знак пишемо

після м'яких **д, т, з, с, л, н** перед **ї, йо, я, ю, е**: *адье, пасьянс, мільярд, батальйон, бутоньерка, каньйон, Севі-лья, В'єнтьян, Ньяса*.

М'якого знака не пишуть

коли буквами **я, ю** позначають звуки **а, у** після м'якого приголосного: *дюна, ілюзія, малярія, нюанс*.

183. Визначте, у якому рядку всі слова пишуть з м'яким знаком.

- а) асфал..т, кегел.., н..юанс, дос..є;
- б) сен..йор, пас..янс, кан..йон, кондот..єр;
- в) барел..єф, порт..єра, мад..яр, шансон..є;
- г) капел..динер, Ал..яска, бракон..єр, гондол..єр.

Апостроф ставимо

1. Після **б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, г, к, х**: *комп'ютер, н'єде-стал, к'янті, Б'юкенен, П'ємонт, Монтеск'є*.
2. Після **р** у кінці складу: *кур'єр, Фур'є, Лур'є*.
3. Після префіксів, що закінчуються на приголосний: *ад'юнкт, суб'єкт*.

Апостроф не ставимо

1. Після **б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, г, к, х** та **р**, коли **я, ю, е** позначають м'якість попереднього приголосного: *кювет, рюкзак, Гюго, Мюллер, Барбюс*.
2. Після **б, п, в, м, ф** та **р** перед **йо**: *Бйонсон, серйозний*.

184. У якому рядку всі слова треба писати з апострофом?

- а) бар..єр, прем..єра, п..єса, інтерв..ю, п..юре;
- б) П..ємонт, Б..юкенен, Рив..єра, В..юртемберг;
- в) Г..ята, Лонг..їр, К..юрі, Фур..є;
- г) об..єкт, ад..ютант, кон..юнктура, ін..єкція.

- 185.** Поставте, де потрібно, м'який знак чи апостроф у словах іншомовного походження. Слова випишіть у три колонки: у першу – з м'яким знаком, у другу – з апострофом, у третю – без м'якого знака і апострофа. З'ясуйте значення невідомих слів.

Х..юстон, авен..ю, автопавіл..йон, батал..йон, бл..юз, б..юро, вал..юта, ін..екція, вар..ете, дез..інформація, дос..е, дубл..яж, п..юпітр, ател..е, б..язь, ф..юзеляж, верф..ю, порт..е, ад..ю, монпанс..е., д..юшес, конферанс..е, Мін..юст, ал..янс, кур..йоз, л..юкс, барел..еф, мезал..янс, модел..ер, Мол..ер, м..юзик-хол, н..юанс, Н..юфаундленд, порт..ера, прес-пап..е, б..юджет, грав..юра, деб..ют, інтер..ер, ком..юніке, кон..юктивіт.

Подвоєння відбувається у випадку збігу однакових приголосних префікса й кореня: *іrrаціоnально, інновація, імміграція (але еміграція), імобілізація, сюрреалізм.*

У загальних назвах іншомовного походження приголосні не подвоюються: *апеляція, бароко, антена, белетристика, бравісимо, інтелект, інтермецо, піца, балада, спагеті, новела, лібрето, фін (фіни), шасі.*

Винятки: *алло, брутто, ванна, донна, дурра, еллін, канна, мадонна, мокко, мулла, нетто, осанна, тонна, вілла, бонна, манна.*

Подвоєння відбувається в географічних, особових та ін. власних назвах: *Апенніни,>Addис-Абеба, Андорра, Аттика, Брюссель, Бонн, Голландія, Еллада, Канни, Марокко, Міссісіпі, Ніцца, Оттава, Таллінн, Філіппіни, Яффа, Авіценна, Аллах, Будда, Руссо, Гіппократ, Діккенс, Одіссей.*

Зверніть увагу! Подвоєння зберігається в усіх похідних від початкової форми словах, напр.: *ассирієць, бессарабський, буддист, даккський, еллінська, одіссея, прусський, тоннаж, філіппінець.*

- 186.** а) Запишіть подані слова у два стовпчики: 1) з подвоєними буквами; 2) без подвоєних букв.

Ма(н)а, но(т)а, анте(н)а, Оді(с)ей, Жа(н)а, Ні(ц)а, су(м)а, ва(т), андо(р)ський, інтерме(ц)о, ва(н)а, сю(р)еалізм, тра(с)а, і(п)одром, Е(д)інгтон.

- б) Якщо ви правильно виконали завдання, із перших букв записаних слів складіть початок вислову В. Симоненка: «... вибирати, сину. Вибрати не можна тільки Батьківщину».

Зверніть увагу! Потрібно розрізняти: *Ватт* (прізвище) – *ват* (одиниця виміру); *Максвелл* (прізвище) – *максвел* (одиниця виміру); *Жаккард* (прізвище) – *жакард* (тканина); *Торрічеллі* (прізвище) – *торічелієва порожнеча* (термін); *біль* (страждання) – *біль* (законопроект); *була* (ж. р. від дієслова *бути*) – *булла* (папська грамота, послання, скріплене печаткою); *мана* (привід, ілюзія) – *манна* (істівні лишайники); *миро* (запашна олія) – *мирра* (тропічне дерево, смола з нього); *мото* (частина складного слова «моторний») – *мотто* (епіграф); *пені* (родовий відмінок від іменника «пеня») – *пенні* (розмінна монета).

187. а) Прочитайте текст. Укажіть слова іншомовного походження, поясніть їхнє значення та правопис.

Чи знаєте ви, чому найкращим у світі місцем розведення тюльпанів вважають Голландію? Чому в давнину кораблі, а потім пароплави щорічно розвозили в усі країни світу цибулини голландських тюльпанів?

У 1634 році хтось завіз у Голландію цибулинку тюльпанів, можливо, з Персії. Виявилось, що на сухому і бідному ґрунті тюльпани давали нові різновиди зі строкатими та плямистими квітами.

На удобреному ґрунті виростали тюльпани ніжного одноколірного забарвлення. Садівники почали вирощувати гібриди квітів та продавати їх колекціонерам.

Історії відоме велике святкування, що відбулося 1673 року з нагоди виведення тюльпана чорного кольору.

Письменник Александр Дюма присвятив цій події свій роман «Чорний тюльпан» (*Із енциклопедії*).

б) Укажіть речення, ускладнені вставним словом і однорідними членами, поясніть у них розділові знаки. Зробіть синтаксичний розбір складного речення.

Так правильно:

щіголь, щіпці, юродівий, яблуневий, ясенівий.

188. Напишіть по 10 слів з польської мови, у яких в українських словах-відповідниках пишуть м'який знак, апостроф, подвоєння.

ПАМ'ЯТКА

Як запобігти орфографічним помилкам

1. Зорова пам'ять фіксуватиме правопис складних слів, мовних зворотів, і згодом ви зможете легко згадати, як правильно писати те чи інше слово.
2. Вивчайте правила. Закріплюйте отримані знання, виконуючи вправи, наведені після кожного правила.
3. Пишіть диктанти.
4. Вчіть напам'ять тексти. Такий спосіб допоможе не тільки підвищити рівень грамотності, а й поліпшить пам'ять. А вимовлена в потрібний час і в потрібному місці цитата класика піднесе вас в очах друзів, знайомих. Після того як ви прочитаєте напам'ять вивчений уривок, напишіть його вручну на папері – так ви зможете зміцнити ще й зорову пам'ять.
5. Не бійтеся заглядати у словник!
6. Придбайте блокнот і записуйте в нього слова, правопис яких ви постійно забуваєте, складні для запам'ятовування орфографічні правила регулярно переглядайте;
7. Критично і вдумливо аналізуйте орфографічні помилки у письмових роботах.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які орфографічні правила регулюють написання слів?
2. Що таке спрощення? Наведіть приклади.
3. Як не припускатися орфографічних помилок?

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ОРФОГРАФІЧНА НОРМА»

189. Виконайте рівневі завдання.

I рівень

1. Подовження не відбувається в усіх словах рядка:

- А узвиш..я, обличч.., підніж..я, роздоріж..
- Б запитан..ь, суцвіт..ям, перехрест..я, марен..ь
- В зіл..ям, гречніст..ю, безсмерт..я, кут..я
- Г ніжніст..ю, безсмерт..я, колос..ь, попад..я

I рівень

1. Подовження не відбувається в усіх словах рядка:

- А узвиш..я, обличч.., підніж..я, роздоріж..
- Б запитан..ь, суцвіт..ям, перехрест..я, марен..ь
- В зіл..ям, гречніст..ю, безсмерт..я, кут..я
- Г ніжніст..ю, безсмерт..я, колос..ь, попад..я

2. Спрощення приголосних позначають на письмі в усіх словах рядка:

- А піс..надцять, мас..ний, піс..ний, сер..цевина
- Б щотиж..невик, невиіз..ний, безчес..ний, учас..ниця
- В доблес..ний, пристрас..ний, пес..ливий, улес..ливий
- Г захис..ник, піс..десять, тис..нути, кількіс..ний

3. Неправильно записано всі слова рядка:

- А туриський, аванпосний, студенський, фашиський
- Б щотижневе, пізно, масний, зависний
- В щасливий, хвастливий, пестливий, корисний
- Г ковзкий, близький, баский, баскський

4. Правильно записано всі слова рядка:

- А Міссурі, Одеса, Калькутта, Таллінн
- Б Ліссабонн, Мальта, Ніцца, Бонн
- В піца, інтермецо, брутто, сюрреалізм
- Г еміграція, лібрето, ірреальність, голландець

5. У якому рядку всі слова пишуть з апострофом?

- А фельд..егер, п..еса, кеш..ю, диз..юнкція
- Б Лур..е, к..ювет, кар..ера, Рейк..явік
- В ад..ютант, н..юанс, к..ювет, В..етнам
- Г ф..ючерсний, ф..юрер, рев..ю, б..юст.

6. Позначте рядок, у якому всі слова іншомовного походження треба писати з м'яким знаком.

А дел..фін, Рафаел.., катафал..к, Гот..е

Б він..етка, Нел..сон, ател..е, бул..йон

В марсел..еза, метал.., магістрал.., бракон..ер

Г н..юанс, Ал..яска, кан..йон, рел..еф.

II рівень

7. Прочитайте речення. Виконайте подані після них завдання.

1. Учений та в..лике д..рево не одразу виростають. 2. Усякий дім на х..зйінові тр..мається. 3. Весна л..дачого не любить, а працювитого г..лубить. 4. Кн..жки – мовчазні вч..телі. 5. Під л..жачий камінь вода не т..че. 6. Не кожен б..гатир, хто списа має. 7. Люби ж..ття і дорожи кожною хв..линою. 8. Добре ім'я – найкраще б..гатство.

А Кореневе **е** слід писати у словах речень за номером...

Б Кореневе **а** слід писати у словах речень за номером...

III рівень

8. Випишіть слова, у яких на місці крапок потрібно поставити м'який знак чи апостроф.

В..ячеслав, Іл..я, мен..шість, хutorян..ці, торф..яний, сміеш..ся, л..одовик, верхів..я, інтер..ер, п..едестал, б..юро, джерел..це, памороз.., Хар..ків, моркв..яний, міл..ярд, грав..юра, кур..ер, тр..ома, сім..сот.

IV рівень

9. Напишіть твір-роздум на одну з запропонованих тем:

1. Чи завжди гроші зло?

2. Що допомагає людині долати життєві проблеми?

МОРФОЛОГІЧНА НОРМА

Це потрібно знати:

морфологічна норма, морфологічна помилка.

Цього необхідно навчитися:

дотримуватися норм вживання частин мови для сучасного компетентного мовця.

Це треба запам'ятати:

норми вживання самостійних та службових частин мови.

Над цим варто замислитися:

«Тільки граматики робить теоретичні знання нашим практичним умінням» (І. Вихованець).

§ 17. Морфологічна помилка. Іменник. Рід іменників. Складні випадки відмінювання іменників

190. а) Пригадайте, що вивчає морфологія. Назвіть усі частини мови. Прочитайте текст.

ЛІКУЄ АКВАРІУМ

У багатьох приміщеннях є акваріуми. Вони дають насолоду від спостереження за верткими рибками, поліпшують настрій, додають радості. Вчені встановили, що водорості, які плавно

гойдаються на воді, і кілька різнобарвних рибок вводять людину в стан прийомної невагомості. Тіло повільно розслабляється, кровоносні судини розширюються, серце починає битися повільніше, зникає напруженість і головний біль.

Експериментально доведено, що коли в лікарні встановити акваріум, то хворі спокійніше

ставляться до призначених процедур, проявляють витримку під час операції, швидше одужують і взагалі самопочуття пацієнтів поліпшується. (З газети).

- б) Визначте частиномовну належність слів у тексті.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

пізнай самого себе, соломонове рішення?

Морфологічні норми – це норма вживання граматичних форм слів, що вивчає розділ мовознавства – морфологія.

Морфологічні помилки – це вид граматичних помилок, що виявляються у порушенні граматичних форм, викривленні морфемної будови слова, неправильному творенні відмінкових форм, форми числа, ступеня порівняння, дієвідмінювання. Наприклад: *сніга замість снігу, більш гарніший замість більш гарний, кричуть замість кричать, два учня замість два учні.*

Зверніть увагу! Порушення, пов'язані з уживанням службових частин мови не належать до групи морфологічних, оскільки службовий статус цих частин мови переводить їх у розряд синтаксичних засобів.

Порушення, пов'язані з уживанням прийменників, часток, сполучників, варто кваліфікувати залежно від контексту або як синтаксичні (*йти за хлібом у магазин*), або як орфографічні (*коли небудь, абож, всеж-таки*), або як лексичні (*так як замість правильних оскільки, тому що*).

191. З'ясуйте суть морфологічних помилок у реченнях. Виправте ці помилки.

1. Мама зробила зауваження, що б я не викидала обгортку від **цукерків** на дорогу. 2. Із **розповідів** бабусі мені відомо, що добро має перемагати зло. 3. Добро повинно у будь-якому випадку, навіть **самому складному**, перемагати зло. 4. З **триста** двадцятьма гривнями я вирушив у дорогу. 5. В їх кімнаті не було порядку. 6. Вона ще **дуже** прикладає зусиль для побороння її фобій. 7. **Давайте згадаємо** наших героїв.

192. а) Пригадайте, які лексико-граматичні категорії має іменник. Чим іменники в українській та польській мовах схожі, а чим відрізняються? Проілюструйте прикладами.

б) Випишіть іменники з вірша. Зробіть морфологічний аналіз 2 слів (на вибір).

Шалені темпи. Час не наша власність.

Фантастика – не мріяв і Жюль Верн.

Кипить у нас в артеріях сучасність.

Нас із металу виклепав модерн.

Душа належить людуству і епохам.

Чому ж її так раптом потрясли

Осінні яблука, що сумно пахнуть льохом,

І руки матері, що яблука внесли? (Л. Костенко).

1. Визначення роду відмінюваних іменників, як правило, не викликає труднощів: вказівка на **чоловічий, жіночий чи середній рід** міститься у зовнішній формі слів – *вода, деканат, весло*. Якщо ж рід не визначають за закінченням, можливі помилки при визначенні цієї категорії.

Слова *аерозоль, нежить, псалтир, рояль, сажень, толь, собака, біль, степ, ступінь, степінь, тунель, тюль, фенхель, шампунь* належать **до чоловічого роду**, іменники *антресоль, бандероль, бешамель, ваніль, вуаль, емаль, каніфоль, консоль, мігрень, папороть, розкіш, філігрань, фланель* – **до жіночого**.

2. Частина помилок при визначенні роду виникає під впливом польської мови. Є іменники, що розрізняються за родовою характеристикою у двох мовах. Іноді вказівкою на розбіжність роду є зовнішня структура слів, наприклад:

українська мова	польська мова
музей	muzeum
аудиторія	audytorium
дитина	dziecko
колія	kolej
середина	wnętrze
виноград	winogrono
тварина	zwierze
інструмент	narzędzie
часопис	czasopismo
кімната	pokój

3. Деякі іменники мають варіантні родові форми. Найчастіше варіюються форми **чоловічого і жіночого роду**: *абрикос і абрикоса, африкат і африката, веремій і веремія, вольєр і вольєра, жираф і жирафа, зал і зала*. Можлива також варіантність форм **чоловічого і середнього роду**: *безлад і безладдя, виднокіл і видноколо, дишель і дишло, свердел і свердло*, а також **жіночого і середнього роду** *покуть і покуття*.

4. Визначення роду невідмінюваних іменників

а) Назви осіб чоловічої статі належать **до чоловічого роду**: *елегантний месьє, військовий аташе*. Назви осіб жіночої статі кваліфікуються як іменники **жіночого роду**: *усміхнена фрейлейн, літня мадам*.

б) Невідмінювані іменники, що означають тварин, належать **до чоловічого роду**: *крикливий какаду, яскравий ара*. Але якщо контекст указує, що йдеться про самку, то слова, які узгоджуються з невідмінюваними назвами тварин, уживаються у формі **жіночого роду**: *Шимпанзе нагодувала малюка*.

Винятком є іменники *цеце* («муха») й *івасі* («риба»), *путасу* («риба»), які належать **до жіночого роду**.

в) Субстантивовані невідмінювані слова відносяться **до середнього роду**: *довгождане «так», гучне «ура»*.

г) іменники – назви неістот належать **до середнього роду**: *вовняне кашне, нове меню*.

г) Частина іменників змінила родову належність відповідно до родової ознаки тематичного слова, як: *сироко, памперо, майстро, грего* – та інші назви *вітру, сулугуні* («сир»), *барбекю, шімі* («танець»), *кабукі* («театр»), *кавасакі* («бот»), *бефстроганов* (вплив роду слова Строганов), *карт-бланиш* («бланк»), *барбекю* («шашлик»). Словами **жіночого роду** є іменники: *авеню* (вплив синоніма «вулиця»), *бере* («груша»), *кольрабі* («капуста»), *саямі* («ковбаса»), *бері-бері* («хвороба»), *страдиварі* («скрипка»), *альма-матер* (бу-квально «мати-годувальниця»), *фейхоа* («рослина»).

д) Рід невідмінюваних географічних назв визначається за родовим поняттям (*держава, місто, озеро, річка, гора, острів* тощо): *гостинне Батумі* (місто), *стрімка Арагві* (річка), *висока Ай-Петрі* (вершина), *зелений Хоккайдо* (острів), *небезпечний Страмболі* (вулкан). Якщо слово співвідноситься з різними родовими поняттями, воно вживається у різних родових формах: *Гаїті проголошена незалежною в 1804 році* (держава). *На гористому Гаїті виявлено поклади бокситів* (острів).

е) За родовою назвою визначається також рід невідмінюваних назв органів преси, громадських організацій, спортивних клубів, команд тощо, наприклад: *Про це повідомила «Торонто стар»* (газета).

е) Рід абрєвіатур відповідає роду головного слова: *Ураїоні відкрита нова АЗС* (автозаправна станція); *Наш НДІ уклав кілька перспективних договорів* (науково-дослідний інститут).

193. Знайдіть серед запропонованих словосполучень ті, у яких допущено граматичні помилки і виправте їх.

Маленьке кенгуру, зношений кашне, залізничне депо, лікувальний алое, тонким філігранем, недосяжне Юнгфрау (гора), пухнастий боа, Сорочинська ярмарка, зораним ріллям, далеким Сибіром, опублікував «Таймс», досвіченого ковзаняра, кусучим комарем, маленьке задавака, казки Ганс Христіана Андерсена, проза Данта.

194. Запишіть словосполучення, додавши закінчення залежних слів. З'ясуйте значення невідомих слів.

Велетенськ.. цунамі, насичен.. хакі, тонк.. філігрань, смачн.. рагу, маленьк.. кенгуру, зелен.. фейхоа, зоран.. рілля, величезн.. консоль, розквітл.. папороть, висок.. насип, вчен.. ступінь, сильн.. нежить, мильн.. шампунь, математичн.. степінь, далек.. путь, солодк.. ваніль, гірк.. полин, гостр.. біль, багаторічн.. фенхель, свіж.. сулугуні, корисн.. манго, японськ.. кабукі.

195. Відредагуйте речення.

1. МНС оголосив про надзвичайний стан у західному регіоні. 2. Василь прийшов із нежиттю на уроки. 3. Львівське ЗМІ повідомило про аварійні будинки. 4. З кожним роком студенти надають перевагу більш сучаснішим методам навчання. 5. Ми не згодні з Вашими умовами платежа. 6. Із продажею майна доведеться почекати до осені.

Зверніть увагу! 1. Офіційні назви посад, професій, звань – іменники **чоловічого роду**: *професор, нотаріус, директор*. Це пов'язано з семантичною мотивацією слів: ці посади в минулому, як правило, обіймали особи чоловічої статі. 2. Відсутні відповідники жіночого роду у всіх складних назвах посад, звань: *головний бухгалтер, провідний технолог, статист-дослідник, старший викладач*. 3. **Форми чоловічого і жіночого роду** мають слова: *автор – авторка, аспірант – аспірантка, вихованець – вихованка, дисертант – дисертантка, поет – поетеса, студент – студентка, учень – учениця, спортсмен – спортсменка*. 4. **Жіночого роду** слова-іменники: *покоївка, праля, домогосподарка, майстриня, манікюрниця, мисткиня*. 5. Рід іменників **спільного роду** *плакса, лівша, листоноша, базіка, писака* визначається синтаксично: *Він великий плакса. Моя подруга – лівша.*

Ситуація в суспільстві змінюється, і жінки опановують нові професії, а це сприяє утворенню та широкому використанню **фемінітивів** (іменників жіночого роду, альтернативних або парних аналогічним іменникам чоловічого роду). Уживання фемінітивів залежить від стилю тексту, найчастіше їх використовують у текстах розмовного, художнього та публіцистичного стилів.

196. Прочитайте текст. Поясніть уживання родових форм іменників. Скористайтеся поданою нижче інформацією.

Громадсько-політична організація «Жінки в науці України», яку очолює докторка біологічних наук Віра Троян, надіслала нам календар «Жіночі постаті в українській науці» з творчими портретами жінок-подвижниць. У ньому вміщено розповіді про Наталю Василенко-Полонську, відому вчену в галузі археології й історії, про Марію Зерову відому в мікології, про Антоніну Прихотько, директорку Інституту фізики, про першу кореспондентку Всеукраїнської академії наук Олену Пчілку (*З інтернету*).

Зверніть увагу! Складність відмінкової системи іменника спричиняє те, що іноді неправильно утворюють відмінкові форми.

1. Іменники першої відміни з основою на м'який або шиплячий приголосний в орудному відмінку однини мають закінчення **-єю**: *мережею, кручею, ношею, лікарнею, операцією, Наталією, суддею, Іллею, статтею*.

2. Якщо іменник першої відміни має основу, що закінчується на **г, к, х**, то в формі давального та місцевого відмінка однини відбувається чергування звуків: *г/з, к/ц, х/с*: *смуга – смугі; завірюха – завірюсі; наука – науці; тайга – у тайзі; зупинка – на зупинці; стріха – на стрісі*. Таке ж чергування відбувається у формі місцевого відмінка однини іменників чоловічого роду другої відміни: *каталог – у каталозі; капелюх – у капелюсі; рік – у році*.

3. Іменники середнього роду другої відміни, які закінчуються на **-я**, у родовому відмінку множини переважно мають **нульове закінчення** (*завдань, суцвіть, весіль, багать, облич*), а також в окремих випадках закінчення **-ів (-їв)**: *почуттів, відкриттів, сузір'їв*. У складних випадках слід звертатися до словника.

4. Іменники третьої відміни в формі орудного відмінка однини можуть мати подовження приголосного звука, якщо цей приголосний знаходиться між голосними: *сталлю, суттю, доповіддю, галуззю, сумішшю, розкішшю, зустріччю*. Але подовження не відбувається, коли наявний збіг приголосних: *областю, складністю, дійсністю*. Зрідка, якщо основа закінчується на губний приголосний або **-р**, виникає роздільна вимова, яка на письмі позначається апострофом: *любов'ю, матір'ю, кров'ю*.

6. Можливі також варіантні форми родового відмінка множини іменників першої відміни. Вони пов'язані з характером вставного голосного між двома останніми приголосними основи або з наявністю/ відсутністю такого голосного і відповідними змінами в корені слова: *сосон і сосен; крихт і крихот (крихит); війн і воєн*. Ці варіанти є рівноцінними для вживання. Поодинокі випадки варіантних форм іменників у родовому відмінку множини виявляються у можливості вживання нульового закінчення та закінчення **-ів**: *губ і губів; легень і легенів*. Варіантні форми можуть бути утворені від різних значень багатозначного іменника. Порівняйте: *нарада старост і заслати старостів; пройшов кілька верстов і походили з різних верств суспільства*.

197. Складіть і запишіть речення з поданими іменниками, які б уживалися в різних відмінкових формах.

Груша, подорож, біль, Ілля, вороня, стаття.

198. Утворіть форми родового відмінка однини і множини від поданих слів.

День, пень, сон, лев, дно, швець, жнець, губа.

199. Поставте у формі кличного відмінка іменники.

Олег, Любов, Вацлав, Войцех, Луція, Ванда, Ігор, Григорій, Юліш, Євгенія.

200. Робота у групах. Укладіть маршрут подорожі Україною та Польщею, зазначивши назви населених пунктів, які відвідаєте, з коротким описом найголовніших пам'яток, які варто оглянути. Вживайте нормативні морфологічні форми іменників.

Так правильно:

твердій, темно, тигровий, тійшком, тійсній.

201. Перекладіть текст українською мовою. Порівняйте рід іменників в обох мовах.

Skończył się rok szkolny. Dzieci dostały świadectwa i rozjechały się na wakacje: jedne na kolonie, drugie na obozy, a jeszcze inne – z rodzicami na wczasy.

Jacek Kowalski pojechał do dziadków na wieś. Przed wyjazdem rodzice udzielili mu szereg cennych i pożytecznych rad:

- Pamiętaj, nie kąp się w rzece w nie znanym miejscu!
- I nie jedz niedojrzałych jabłek!
- I nie pij zimnej wody!

I tak dalej. Jacek odpowiadał cierpliwie: “Dobrze, mamó, dobrze, tato”. Ale bardzo szybko zapomniał o wszystkich przestroгах, jak tylko znalazł się na wsi (*З підручника*).

§ 18. Прикметник. Відмінкові закінчення прикметників. Творення і вживання вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників.

Прикметники, що перейшли в іменники

202. Пригадайте, що ви знаєте про прикметник як частину мови. Виконайте тестові завдання.

1. Прикметник означає:

- А предмет;
- Б ознаку предмета або його приналежність;
- В кількість предметів або їх порядок при лічбі.

2. Ступені порівняння можна утворити від

- А якісних прикметників;
- Б відносних прикметників;
- В присвійних прикметників.

3. На питання *чий? чия? чие?* відповідають:

- А якісні прикметники;
- Б відносні прикметники;
- В присвійні прикметники.

4. У формі найвищого ступеня порівняння стоять прикметники:

- А гарніший, біліший, гіркіший;
- Б більш легкий, менш вдалий, більш творчий;
- В найкращий, найбільш міцний.

5. Короткі форми прикметників – це
 А золота, широкее, відважній;
 Б юний, мужній, блакитний;
 В повен, рад, золот, зелен.
6. Помилку у написанні прикметника допущено в рядку
 А Іванів зошит
 Б материна хустка
 В Оліна сукня

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

темна людина, ходяча енциклопедія?

Прикметники, змінюючись за родами, відмінками й числами, належать до твердої або м'якої групи.

До **твердої групи** належать прикметники з основою на будь-який твердий приголосний: *гарячий, чужий, короткий, зелений, братів, сестрин*.

До **м'якої групи** належать прикметники з основою на м'який [н']: *синій, давній, ранній, пізній*. Сюди належать також *безкрайї, довговійї, короткошійї*, тобто з основою на [й].

У **середньому** роді прикметники мають такі самі закінчення, як і в чоловічому, за винятком лише називного й знахідного відмінків, де в середньому роді виступає закінчення **-е (-є)**: *зелене, сине*.

203. Знайдіть прикметники у реченнях. Визначте у них рід, число, відмінок кожного.

1. Не славна Січ густими дубами, а славна Січ куренями (*Народна творчість*). 2. Для України вірним заборолом поста-ла горда Запорізька Січ (*В. Ткаченко*). 3. Нехай велика, люба нам тінь Байди на боротьбу святу благословляє! (*П. Куліш*). 4. Клянёмсь в благословенну мить стати рівними в народів колі, на свободі й для свободи жить! (*Д. Павличко*).

204. Доберіть українські відповідники до запозичених прикметників.

Одіозний, паритетний, перманентний, рентабельний, скрупульозний, тривіальний, хронічний, автентичний, гігантський, деструктивний, ефемерний, індиферентний.

205. Проблемне завдання. Подумайте і скажіть, як правильно: *вищі результати, високі результати чи найвищі результати*. Доведіть свою думку. Скористайтеся поданою нижче інформацією.

Вищий ступінь порівняння прикметників утворюється доданням:

а) суфікса **-иш-** або **-иш-** до основи чи до кореня звичайної форми якісного прикметника: *нов-иш-ий, дешев-иш-ий*.

б) слів **більш, менш** до звичайної форми якісного прикметника: *більш вдалий, більш глибокий, менш вередливий*.

Найвищий ступінь порівняння прикметників утворюють доданням:

а) префікса **най-** до форми вищого ступеня: *найбільший, найкраща, найменше*.

б) слів **найбільш, найменш** до звичайної форми якісного прикметника: *найбільш зручний, найбільш стійка, найменш приємне*.

Для посилення форм найвищого ступеня порівняння вживають частки **що** і **як**; пишуть їх із прикметниками разом: *щонайсильніший, якнайбільший, якнайшвидший*.

При творенні ступені порівняння прикметників помилковими є:

а) вживання слів *самий, саме, самі* замість префікса **най-** у формі найвищого ступеня порівняння прикметників: *самі низькі ціни – найнижчі ціни*.

б) вживання слів **більш, менш** з формою вищого ступеня порівняння прикметника: *більш ймовірніша подія – ймовірніша подія*.

в) вживання залежних від ступеньованого прикметника слів без прийменників **за, від, порівняно з** або без сполучника **ніж (аніж)**:

неправильно:
добріший нього

правильно:
добріший за (від) нього
або добріші, ніж він

206. Утворіть від прикметників усі можливі ступені порівняння і запишіть. Визначте, які прикметники не утворюють ступені порівняння.

Високий, білий, приємний, красивий, чорний, м'який, сліпий, широкий, товстий, надзвичайний, глибокий.

207. Поставте наголос у поданих прикметниках.

Простий, вигідний, новий, черговий, сумнівний, рентабельний, податковий, дохідний, типовий, складний, щорічний, прибутковий, збитковий, людський, численний, обопільний, взаємовигідний, госпрозрахунковий, найважливіший, близький, валовий, виразний, вичерпний, гуртовий, оптовий, добовий, контрактовий, кухонний, порядковий, роздрібний, текстовий, фірмовий, черствий.

208. Виправте помилки в поданих формах ступенів порівняння прикметників. Запишіть словосполучення з правильними формами.

Більш цікавіший фільм, самий холодний день, найбільш відоміший журнал, менш зручніший диван, самий кращий друг, більш безпечніший спосіб, сама легка професія, менш відповідніший костюм, більш плідніша праця, більш смачніша страва, найбільш імовірніший випадок, найбільш сильний вітер, самий повільніший транспорт, сама рідніша людина, найбільш лютіший мороз, найменш холодніша зима, саме найдоцільніше зауваження, найменш рум'яніший пиріжок, саме найпалкіше зізнання.

Зверніть увагу! Прикметники іноді виконують роль іменників. Така їх властивість називається переходом прикметників в іменники. Наприклад: *Набережна враз ожила дзвінкими дитячими голосами.*

Ознаки прикметників, що перейшли в іменники

Ознака

1. Відповідають на питання *хто? що?*
2. Відмінюються як прикметники.
3. Виконують синтаксичну роль іменника.

Приклад

*Черговий сьогодні добре виконав свої обов'язки.
Хто не знає минулого, той не вартий майбутнього.
Один мудрий сто немудрих навчить.*

209. Спишіть прислів'я. Підкресліть прикметники, що перейшли в іменники.

1. Ситий голодному не товариш. 2. Ледачий двічі робить, а скупий двічі платить. 3. Не перекладай із хворої голови на здорову. 4. Краще своє старе, як чуже нове. 5. Він і тут чужий, і там не свій. 6. Не питай у хворого здоров'я. 7. Лихий чоловік у громаді, що вовк в отарі. 8. Хто на чуже зазіхається, свого позбувається (*Народна творчість*).

- 210. Парна робота.** Знайдіть на карті України і Польщі по десять назв міст, сіл і селищ, що є прикметниками, які перейшли в іменники. Запишіть.
- 211.** Напишіть есе, заголовком до якого стануть поетичні рядки О. Підсухи «Під буйнолистим кучерявим дубом, у затінку старих кремезних віт, обнявшись, сиділи люба з любим, як не сиділи цілих двоє літ». Уживайте різні форми прикметників у тексті.

Так правильно:

стійловій, стічній, стбляр, страшній, суглинок.

- 212.** Подайте українські відповідники до польських прикметникових форм. Визначте спосіб творення.

Mniej chory, bielszy, wyższy, najmniej bliski, ładniejszy, milszy, bardziej prawdziwy, droższy, dłuższy, chciwszy, trwalszy, jaśniejszy.

§ 19. Числівник. Складні випадки відмінювання числівників. Узгодження числівника з іменником. Уживання числівників на позначення часу і дат

- 213.** а) Пригадайте, що ви знаєте про числівники. Назвіть слова, які не є числівниками.

Одиниця, один, два, двічі, десяток, десятий, сотня, сотий, одна четверта, чверть, половина, одна друга.

- б) Поясніть, чим відрізняються числівники від інших частин мови, які мають числове значення.

У дві тисячі сьомому році за результатами он-лайн голосування сімдесяти семи тисяч людей, висновками експертів з історії, культури, туризму було названо сім чудес України.

- в) Використовуючи речення із попередньої вправи, розкажіть про види числівників за значенням та будовою.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

покірне телятко, про вовка промовка?

Існують особливості у відмінюванні різних за будовою груп числівників: простих (*шість, шістнадцять, двадцять, сорок*), складних (*сімдесят, сімсот*), складених (*вісімсот сімдесят шість*).

Уживаючи прості кількісні числівники, слід чітко визначити, якого відмінка числівника вимагає текст. Наприклад: *надати допомогу (кому? чому?) восьми/восьмом учням; прийти з (ким? чим?) вісьма/восьмома учнями*. Треба також знати систему відмінкових закінчень простих кількісних числівників, а також випадки чергування звуків у відмінкових формах (*сім, але семи*).

Відмінюючи складні кількісні числівники на **-десят**, слід пам'ятати, що змінюватися може лише друга частина: *сімдесяти і сімдесятьох; сімдесятьма і сімдесятьома*.

У складних кількісних числівників на **-сот** змінюються обидві частини: *двохсот, двомстам, двомастами*.

У складених кількісних числівників відмінюють всі слова. Наприклад: *одній тисячі чотирьомстам вісімдесяти семи; однією тисячею чотирмастами вісімдесятьма сьома*.

Числівник *один* у місцевому відмінку однини може виступати у формі *на одному*, яка переважає в офіційному та науковому стилях, та в формі *на однім*, вживаній у розмовному та художньому стилях. Цей же числівник жіночого роду *одна* може виступати у варіантах: у формі родового відмінка *однієї* та *одної*, орудного відмінка *однією* та *одною*. Ці варіанти є рівноцінними для використання в будь-якому стилі. Числівник *с. р. одне* може виступати в варіантах у формах називного та знахідного відмінків *одне і одно*. Форму *одне* вживають у будь-якому стилі: *одне питання, одне повідомлення, одне дитя*. Форма *одно* обмежена у вживанні розмовним стилем: *одно курча, одно решето*.

Числівники *п'ять – двадцять, тридцять; п'ятдесят – вісімдесят* мають варіативні форми непрямих відмінків: *п'яти і п'ятьох, п'ятдесяти і п'ятдесятьох; п'яти і п'ятьом, п'ятдесяти і п'ятдесятьом; п'ятьма і п'ятьома, п'ятдесятьма і п'ятдесятьома*. Ці варіанти рівноцінні, їх можна без обмежень вживати в будь-якому стилі мовлення. Так само можливі варіанти словозміни неозначено-кількісних числівників: *кільканадцяти і кільканадцятьох, кількаде-*

сятьма і кількадесятьома. Подібні числівники внаслідок семантичної невизначеності числа не вживають в науковому та офіційно-діловому стилях.

Вживання форми знахідного відмінка регулюється іменниковою лексико-граматичною категорією істот-неістот, приміром: *зустрів (двох) учнів, прочитала (дві) книжки*.

Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в усіх непрямих відмінках (крім знахідного, що збігається з називним) мають закінчення **-а**: *сорока, дев'яноста, ста*.

Не мають форм словозміни дробові числівники *пів, півтора (півтори), півтораста*, неозначено-кількісні *мало, немало, чимало*, а також рідковживані збірні *двійко, трійко, четвірко, п'ятірко*.

Як числівник *два* відмінюють числівники *обидва, обидві, обоє*.

Зразок відмінювання складеного кількісного числівника

Н. триста п'ятдесят вісім

Р. трьохсот п'ятдесяти (п'ятдесятьох) восьми (вісьмох)

Д. трьомстам п'ятдесяти (п'ятдесятьом) восьми (вісьмом)

З. триста п'ятдесят вісім

О. трьомастами п'ятдесятьма (п'ятдесятьома) вісьма (вісьмома)

М. (на) трьохстах п'ятдесяти (п'ятдесятьох) восьми (вісьмох).

У дробових числівниках чисельник відмінюється як власне кількісний числівник, а знаменник – як прикметник у множині.

Зразок відмінювання дробового числівника

Н. дві третіх

Р. двох третіх

Д. двом третім

З. дві третіх

О. двома третіми

М. (на) двох третіх

Збірні числівники *двоє, тридцятєро* відмінюють як кількісні: *двоє учнів – двох учнів, двом учням*.

Порядкові числівники відмінюють як прикметники твердої групи: *шостий, шостого, шостому*. Тільки числівник *третій* відмінюють як прикметник м'якої групи: *третього, третьому...*

У складених порядкових числівниках відмінюється лише останній компонент: *тисяча дев'ятсот п'ятдесятий рік, тисяча дев'ятсот п'ятдесятого року; дві тисячі четвертий рік, дві тисячі четвертим роком.*

Зверніть увагу! Правильні форми кількісних числівників при творенні складних слів (іменників і прикметників):

а) числівник *один* у складних словах набуває форми **одно-**: *одноліток, однолюб, одноколірний;*

б) частини **дво-, три-, чотири-** приєднуються до кореня, що починається на приголосний: *двоцижневик, триборство, чотирикутник.* Форми **двох-, трьох-, чотирьох-** уживають у словах, другий компонент яких починається на голосний: *двохатомний, трьохелементний, чотирьохактний,* а також *двохсотліття, двохмільйонний,* хоча: *двоокий, двоокис, двоопуклий;*

в) числівники **п'ять–десять,** числівники на **-дцять** і на **-десят** у складі прикметників та іменників мають форму родового відмінка (із закінченням **-и**): *п'ятигодинний, шестиденка, десятилітровий, дев'ятнадцятиденний;*

г) числівники **дев'яносто, сто** у складних словах зберігають форму називного відмінка: *дев'яносторіччя, стоквартирний;*

д) числівники **сорок, двісті–дев'ятсот** виступають у складних словах у формі родового відмінка: *сорокаденний, двохсотлітній, п'ятисотрічний;*

е) числівник **тисяча** входить до складу іменників та прикметників у формі **тисячо-**: *тисячоватний.*

214. Провідмінійте числівники.

Сто шістдесят сім, тисяча двадцять п'ятий, нуль цілих сорок вісім сотих, кількадесят, тридцятєро, мільйон сімсот один.

215. Прочитайте текст. Випишіть числівники, утворіть форми родового, давального, орудного, місцевого відмінків.

АН-225 «МРІЯ» – НАЙБІЛЬШИЙ ЛІТАК У СВІТІ

Найбільший і найпотужніший літак у світі створений Київським конструкторським бюро імені Антонова. Максимальна його маса зі спорядженням – 640 т. Вантажна кабіна літака завдовжки 43 м. Фюзеляж Ан-225 має такий самий поперечний

розріз, що й Ан-124, однак його довжину суттєво збільшено. Над фюзеляжем розміщено вузли кріплення великогабаритних вантажів. Пасажирський салон уміщує 60–70 осіб.

У листопаді 2004 р. Міжнародна федерація аеронавтики внесла Ан-225 до Книги рекордів Гіннеса за його 240 рекордів (*Із енциклопедії*).

216. Спишіть прислів'я та приказки, записавши числівники словами та вставивши пропущені літери, визначте відмінки числівників, закінчення і назвіть паралельні форми, якщо вони є. Перевірте правильність форм числівників за поданою нижче інформацією.

1. У землі хліб – за 7 трудами, 7 потоми. 2. У 15 чабанів отара – примара. 3. Краще 1 ремесло вміти, ніж над 12 потіти.
4. З ремеслом у руках краще діла дійдеш, ніж з 1000 порадників.
5. Роботи до 7 суботи.
6. Говорить так, як 3 дн.. хліба не їв.
7. Сидіти в 4 тінах. (*Народна творчість*).

Узгодження числівника з іменником:

1. Числівник **один (одна, одне)** узгоджується з іменником у роді й відмінку; *один стілець, одна проблема, одне питання*.

2. При числівниках **два, три, чотири, обидва** іменники вживаються у формі називного відмінка множини; *два підручники, три студенти, чотири столи, обидва клени*. При сполученні з цими числівниками іменників із суфіксом **-ин**, який зникає у формах множини, останні набувають форми родового однини; *два громадянина, три селянина, чотири киянина*. Прикметник, що входить до складу словосполучення з числівниками **два, три, чотири, обидва**

набуває форми називного або родового відмінка множини: *три сині (синіх) капелюшки, чотири безтурботні (безтурботних) дні*.

3. Усі кількісні, а також збірні числівники, крім слів **один, два, три, чотири, обидва, обидві**, керують іменниками в родовому відмінку множини: *п'ять книжок, шістсот сторінок, двоє парубків*. Причому збірні числівники не поєднують з іменниками жіночого роду.

4. Числівники **від п'яти до мільярда** вимагають від іменників родового відмінка множини у всіх формах: *двадцять учнів, мільйон жителів, тисяча кілометрів*.

5. Керування складених числівників визначається останнім словом: *тридцять один учень, двадцять два пасажирів, сімдесят шість депутатів*.

6. Дробові числівники в усіх відмінках вимагають від іменника родового відмінка однини: *одна друга площі, десять сотих гектара*.

7. У мішаних дробах, що включають у себе елемент **з половиною, з чвертю**, характер керування визначається числівником, який виражає цілу частину: *один з половиною літр, два з половиною метри, п'ять із чвертю кілометрів*. У мішаних дробах керує іменником дробова частина, якщо вона приєднується сполучником **і**: *два і одна третя літра, п'ять і дві третіх метра, двадцять і п'ять десятих відсотка*.

8. У називному, родовому, знахідному відмінках числівник **півтора** керує іменником у родовому відмінку однини чоловічого роду, а **півтори-** жіночого роду: *півтора дня, півтори доби*.

9. У сполученнях, що позначають дати, на зразок **восьме березня, перше вересня**, відмінюється тільки перша частина: *до восьмого березня, присвячено першому вересня*. При поєднанні дати зі словами свято, день числівник і назва місяця вживаються у родовому відмінку: *привітати зі святом чотирнадцятого жовтня, приготувати до дня першого вересня*.

10. Для позначення конкретної години використовуємо порядкові числівники: *зараз шістнадцята година*. На позначення половини використовуємо прийменник **на**: *пів на першу, зустрінемося о пів на четверту*. На позначення

хвилин використовуємо кількісні числівники і прийменники **по, на, за, до**: *зараз вісімнадцята десятъ, зараз десятъ хвилин по вісімнадцятій*. Помилковим є вживання прийменників **в, без, біля**.

217. Робота в групах. Запишіть усі можливі варіанти відповіді на запитання: «Котра година?»

19:15, 17:50, 09:20, 11:30.

218. Відредагуйте текст і запишіть, уживаючи правильно форми числівника.

Києво-Печерська лавра – монастир, заснований у тисячу п'ятдесят першому році монахами Антонієм і Феодосієм у печерах поблизу Києва. В одинадцятому столітті монастир став центром християнства в Київській Русі. У дванадцятому столітті монастир отримав статус «лаври» – головного великого монастиря. У вісімнадцятому столітті Києво-Печерській лаврі належали три міста, сім містечок, біля двохста сіл і хуторів, більше семидесяти тисяч кріпаків, дві паперові фабрики, одинадцять цеглових і шість скляних заводи, більше сто шестидесяти винокурень і вітряків, біля двохста шинків, два кінних заводи (*З інтернету*).

219. Поясніть значення фразеологізмів. Доберіть ще кілька відомих вам фразеологізмів із числівниками. З трьома з них складіть речення на вибір.

Семеро одного не ждуть. Робить, як три дні не їв. На всі чотири сторони. Восьме чудо світу. Як п'яте колесо до воза. Щирий: одною рукою від себе, а двома – до себе.

220. Запишіть словами числівники, поєднавши їх із іменниками, що у дужках.

4 (дівчина), 3 (міністр), 34 (зошит), 9 (харків'янин), 21 (газета), 4,5 (літр), 10 (чоловік), 266 (курча), 3 (босоніжки), 1/6 (порція), 3 (друг), 5 (болгарин), 1700 (грам), 2 (студент), 3 (лоша), 2 (хлоп'я), 4 (чоловік), 2 (сани), 3/4 (склянка), 54,8 (гектар), 4 (двері).

221. Робота в парах. На основі поданого тексту побудуйте діалог, правильно уживаючи числівники.

Швидко й енергійно стиснути флакон, впорскнути дозу спрею в кожную ніздрю. Дорослим зробити по 2 впорскування, дітям від 6 до 12 років – по 1 впорскуванню в кожную ніздрю.

Повторювати впрорскування не раніше, ніж через 12 годин. Тривалість лікування звичайно не більше 3 днів. Тривале застосування, а також для лікування дітей до 6 років потрібно погоджувати з лікарем (*З інструкції*).

222. Запишіть словами: а) дати офіційних святкових днів в Україні; б) власну дату народження.

Так правильно:

сорокóвий, спіна, спустóшити, старій, стійкій.

223. Перекладіть усно речення українською мовою. Запишіть числівники. Один із них провідміняйте.

1. Było sobie sześć kucharek: jedna chuda, jak sucharek, jak bułeczka pulchna druga, trzecia jak makaron długa, czwarta miała mleczną cerę i lubiła kluski z serem, piąta niby pączek tłusta i jak ocet kwaśna szósta (*В. Хотомська*). 2. Proszę pani, czy mogę obejrzeć tę koszulę w paski? – Jaki rozmiar? – Trzydzieści dziewięć. – A ile kosztuje ta koszula? – Dwieście pięćdziesiąt złotych. 3. Budzik zadzwonił rano o godzinie szóstej. 4. A która godzina? – Już wpół do ósmej. Za kwadrans spotkamy się przed domem (*Із підручника*).

§ 20. Займенник. Уживання займенників у тексті

224. Пригадайте, що ви знаєте про займенник як частину мови. Серед поданих слів назвіть займенники.

Який-небудь, дець, якийсь, колись, щось, будь-які, будь-коли, коли-небудь, якимсь, дедалі, хто, той, тоді, чим-небудь, де-небудь, казна-хто, казна-де, хтозна-звідки, хтозна-що.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

передати куті меду, у сірка очей позичати?

За значенням займенники поділяються на дев'ять розрядів:

1. Особові (вказують на особу): *я, ми ти, ви він, вона, воно, вони.*

Займенник **Ви** вживають для підкреслення уваги, пошани, ввічливості. В офіційно-ділових документах, приватних

листах, адресованих старшій за віком чи поважній особі, як правило, цей займенник (у прямому чи непрямих відмінках) пишуть з великої літери: *Доводжу до **Вашого** відомая; Виконали **Ваше** прохання; Прошу **Вашого** дозволу; Щиро вітаємо **Вас*** тощо. При займеннику **Ви** присудок уживається в множині: ***Ви** повідомили; **Ви** запросили.*

На адресу присутньої при розмові особи нечемно відносити особові займенники **він, вона**. Про поважних осіб теж неввічливо відгукуватися в третій особі: не *вона просила*, а *Людмила Андріївна просила*; не *він читав лекцію*, а *пан професор читав лекцію*.

2. Зворотний (себе) – указує на відношення виконавця дії до самого себе.

3. Присвійні – вказують на належність предмета особі: *мій, ваш, їхній*.

4. Вказівні – вказують на предмет: *цей, той*; на ознаку: *такий*; на кількість: *стільки*.

5. Означальні: весь, всякий, кожний, інший, сам, самий, жодний, кожний.

6. Питальні – є запитаннями до іменника: *хто? що?*; до прикметника: *який? чий?*; до числівника: *скільки? котрій?* Виконують функції питальних слів у питальних реченнях.

7. Відносні – такі, як і питальні, але вживають як сполучні слова між частинами складнопідрядних речень: *хто, що, який, чий, скільки, котрий*.

8. Неозначені – утворюють за допомогою часток *аби-, де-, -сь* (пишуться разом); *хтозна-, казна-, бозна-, будь-, -небудь, невідь-* (пишуться через дефіс): *абихто, де-котрий, щось, хтозна-який*.

9. Заперечні – утворюють за допомогою частки *ні-* (пишуть разом): *ніхто, ніщо, ніякий*.

225. Напишіть подані нижче слова разом, через дефіс або окремо, розкриваючи дужки.

(Ні)хто, ні(з)ким, ні(в)кого, (ні)що, ні(перед)чим, ні(на)чому, (ні)чий, (ні)чим, ні(від)чийого, (ні)який, (ні)якому, ні(на)якому, (ні)котрий, (ні)котрим, ні(з)котрим, ні(в)котрому, (ні)скільки, (а)(ні)скільки, (де)що, де(в)чому, не(аби)який, будь(до)чого, (казна)хто, казна(від)кого, казна(з)чим, хтозна(до)чого, хтозна(з)ким, (хтозна)кого, (казна)кому, на(де)кому.

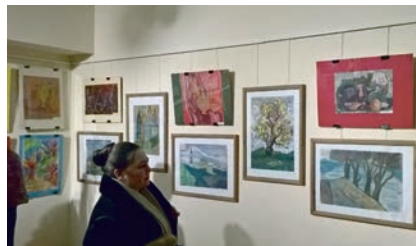
226. Поставте займенники в зазначених відмінках (з прийменниками та без прийменників, якщо є різниця; укажіть паралельні форми, коли такі вживають). Поясніть правопис.

Він – Р., З. та М. в., нікого – Р. та О. в., скільки-небудь – Р. та М. в., хто – М. в., вони – Р. та З. в., весь – М. в., хтось – О. в., абихто – О. та М. в., дещо – Р. та О. в., чийсь – Д. та О. в., чие – Д. та М. в., вона – Р. та З. в., та – Р. та О. в., всі – Р., Д., О. та М. в., ця – Р. та О. в., ніякий – Р., О. та М. в., щось – Р. та О. в., будь-котрий – Р., О. та М. в., чия – Р. та О. в., вся – Р. та О. в., твое – Р., Д. та М. в., котрийсь – Р. та О. в., дещо – Р. та О. в.

227. Складіть речення із питальними та відносними займенниками, з'ясуйте різницю між ними, визначте їх функції в реченні.

228. Складіть тексти в письмовій формі відповідно до поданої ситуації на малюнках:

висловіть співчуття; подякуйте за допомогу; запросіть на художню виставку; привітайте зі спортивним досягненням.

229. а) Перепишіть речення, розкриваючи дужки, поясніть правопис займенників.

1. Без (будь) кого з нас Батьківщина може обійтися, але (будь) хто з нас без Батьківщини – (ні) що (В. Сухомлинський).
2. (Де) хто віз жовте листя, гілочки глodu, калину (С. Гуцало).
3. Придумає (казна) що і сунеться, як карась у вершу (І. Рябо-

кляч). 4. Та хай йому (аби)що! Добре, що не в одній хаті живемо (М. Коцюбинський). 5. – Це вже хто(сь) тобі навис на очі. Що(сь) таке та є! – обізвався Роман. – (Hi)хто мені не навис на очі. Я тебе полюбила і більше (ні)кого в світі не буду любити (І. Нечуй-Левицький).

б) Доберіть антоніми до виділених слів.

230. Напишіть лист друзям польською мовою, обговоривши плани на канікули. Перекладіть текст українською мовою і запишіть переклад.

Так правильно:

скучний, слабій, сліна, слінити, соломіна.

231. Побудуйте антитези за допомогою відповідних займенників (запишіть займенникові антонімічні пари).

Зразок: Сердитий ліс. – А я його таким не бачу.

1. Вона людина замкнута. – А я з ... поділюся і думкою, і мрією. 2. Той нікого не порятує. – Цей же ... прийде на підмогу. 3. Як ти можеш зрозуміти когось? – Ти ж навіть... не розумієш. 4. Чи ж я від тебе це хотів почути? – Я зумисне говорю не... . 5. Дорога ця, гадаю, не така вже. – А ... ж?

§ 21. Дієслово. Дієвідмінювання дієслів. Творення видових пар, часових форм дієслів. Дієприслівник і дієприкметник. Активні та пасивні дієприкметники

232. Пригадайте, що ви знаєте про дієслово як частину мови. Виконайте тестові завдання.

1. Які граматичні категорії властиві інфінітиву?

- А вид і спосіб;
- Б перехідність/неперехідність і час;
- В вид і перехідність/неперехідність.

2. До першої дієвідміни належать дієслова:

- А бачити, доїти, клеїти, любити;
- Б співати, сошити, іржати, ревіти;
- В сидіти, графити, дати, їсти.

3. Укажіть рядок, у якому порушено правило утворення дієприслівників:
- А принісши, пробігши, стрибнувши, взявши, виконавши;
 Б поспівавши, ладнавши, танцювавши, поважавши, вставши;
 В намалювавши, назбиравши, вмовляючи, вдивляючись, посміхнувшись.
4. З'ясуйте, у якому рядку допущено помилку в правописі особових закінчень дієслів:
- А втаїш, ходить, шкодить, перемелють, полять;
 Б жнемо, повернеш, сопуть;
 В борються, колють, дме, їжджу, їси.
5. У якому рядку всі дієслова мають однакові граматичні значення часу й виду?
- А бракуватиме, стоятиму, буде стерегти, гаситимеш, везтимуть;
 Б повернуться, зйдуться, стежать, вибореш, обминатимуть;
 В теши, стверджувати, врахуєш, запливеш, вип'ють.
6. Визначте, у якому рядку всі дієслова є безособовими:
- А таланило, не спить, писали, похилило, хочеться;
 Б розвиднілось, розбилося, розписуються, дощить, співає;
 В світає, сутеніло, вечорітиме, пощастило, лихоманить.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

викидати фокуси, вивести на чисту воду?

Процес зміни дієслів теперішнього та майбутнього часу за особами й числами називається **дієвідмінюванням**.

Дієслова в **теперішньому** та **майбутньому** часі доконаного виду змінюються за **особами** та **числами**. За характером особових закінчень поділяються на I та II дієвідміни.

До **I дієвідміни** належать дієслова, які в 3-й особі множини (для недоконаного виду – теперішнього часу, для доконаного виду – у простій формі майбутнього часу) мають закінчення **-уть (-ють)**, а також першу літеру (тематичний голосний) **е (є)** в закінченнях 2, 3-ї особи однини та 1, 2-ї особи множини: *живуть, живеш, живе, живемо, живете; відполірують, відполіруєш, відполірує, відполіруємо, відполіруєте*.

До **II дієвідміни** належать дієслова, які в 3-й особі множини мають закінчення **-ать (-ять)**, а також першу букву закінчення **и (ї)** в усіх формах, крім 1-ї особи однини та 3-ї особи множини: *важ**ать**, важ**иш**, важ**ить**, важ**имо**, важ**ите**; стоя**ть**, сто**йш**, сто**їть**, сто**їмо**, сто**їте**.*

Дієслова I та II дієвідмін мають такі закінчення:

Особа	Однина	Множина	Однина	Множина
	I дієвідміна	I дієвідміна	II дієвідміна	II дієвідміна
1-а	-у, -ю	-емо, -ємо	-у, -ю	-имо, -їмо
2-а	-еш, -еши	-ете, -ете	-иш, -їш	-ите, -їте
3-а	е, -е	-уть, -ють	-ить, -їть	-ать, -ять

Окрему дієвідміну мають дієслова: *дати, їсти, вісти* (у сучасній мові тільки з префіксами – *відповісти, розповісти*) і *бути*.

Особа	Одн.		Множ.		Однина	Множина
	дати	дати	їсти	їсти	розповісти	розповісти
1-а	дам	дамо	їм	їмо	розповім	розповімо
2-а	даси	дасте	їси	їсте	розповіси	розповісте
3-а	дасть	дадуть	їсть	їдять	розповість	розповідять

Якщо за особовими закінченнями важко визначити дієвідміну дієслова, то її визначають за неозначеною формою дієслова.

1. Якщо основа інфінітива закінчується на суфікси **-и-, -і- (-ї-)** чи **-а-** після шиплячого і цей суфікс в **1-й особі однини та в 3-й особі множини випадає**, то дієслово належить до **II дієвідміни**.

Практично для перевірки можна ставити дієслово лише в 1-й особі однини. Наприклад: *бачити – я бачу*, суфікс **-и-** випадає, отже, дієслово належить до **II дієвідміни**: *бачиш, бачать*; *муркотіти – муркочу: муркотиш, муркотять*; *гоїти – гою: гоїш, гоять*; *кричати – кричу: кричиш, кричать*.

2. Якщо в дієсловах такі суфікси не випадають або їх немає, то дієслова належать до **I дієвідміни**: *радіти – радію*:

радієш, радіють; біліти – білію: білієш, біліють; бажати бажая: бажаяєш, бажаяють; сіяти, полоти, кинути, будувати, пасти, булькотати, терти.

3. У дієсловах *жити, лити, крити, мити, чути, шити, жати, почати -и- та -а-* – не суфікси (ці літери входять до кореня), тому перераховані дієслова також належать до **I дієвідміни**.

Із цього правила є **винятки**:

а) дієслова *хотіти, соніти, ревіти, іржати* (хоч у них суфікси **-і-, -а-** випадають) належать до **I дієвідміни**;

б) дієслова *бігти, боятися, стояти, спати* належать до **II дієвідміни**.

Дієслівні форми бувають **доконаного** (*що зробити?*) та **недоконаного** (*що робити?*) виду. Видові пари можуть утворюватися за допомогою префіксів, суфіксів, чергування звуків у основах дієслів, наголосу та інколи від іншої основи.

1. Форми доконаного виду творяться від форм недоконаного найчастіше за допомогою таких префіксів: **в-, з-, на-**: *рятувати – врятувати, орати – зорати, писати – написати*.

2. Співвідносні видові пари можуть утворюватися за допомогою таких суфіксів: **-и-, -а-, -ну-, -ува-**: *залишити – залишати, кричати – крикнути*.

3. Дієслова можуть утворювати видову пару за допомогою чергування голосних звуків, але майже завжди в супроводі суфіксації або префіксації: *витерти – витирати, перевезти – перевозити, залетіти – залітати, вирядити – виряджати*.

4. У ряді дієслів форми доконаного і недоконаного виду розмежовуються наголосом: *вікликати – виклика́ти, виміряти – виміря́ти, висипати – висипа́ти, відкидати – відкида́ти, відкликати – відклика́ти, відміряти – відміря́ти, відсипати – відсипа́ти, зсипати – зсипа́ти, накидати – накида́ти, переміряти – переміря́ти, пересипати – пересипа́ти, розкидати – розкида́ти, розсипати – розсипа́ти, скидати – скида́ти, скликати – склика́ти*.

5. У деяких дієсловах видова пара утворюється від іншої основи: *Брати – взяти, ловити – піймати*.

233. а) Випишіть дієслова у дві колонки за дієвідмінами, поясніть, яким способом їх визначали; утворіть форми 2-ї особи однини та 3-ї особи множини.

Нити, варити, волочити, вивітрюватися, брязкотіти, доїти, летіти, лити, свистіти, цокотіти, ревіти, вертіти, стояти, жовтіти, кувати, полоти, дати, хотіти, мостити, бігти, заважати, спростити.

б) Із поданих дієслів виберіть одне доконаного й одне недоконаного виду, утворіть форми всіх можливих способів, часу, числа, особи та роду.

234. Перепишіть речення, вставляючи пропущені букви. Обґрунтуйте свій вибір за допомогою правил.

1. Стріча..ться на Стрітєння зима з літом, побор..ться, кому йти наперед, кому вертатися назад. 2. Роби, роби, то й матим..ш, посій жито, то й жатим..ш. 3. Де оком не доглян..ш, там калиткою доплат..ш. 4. Коли стел..ться доріжка, козакові не до ліжка. 5. Тихо їд..ш – біду дожен..ш, швидко їд..ш – на біду наскоч..ш. 6. Що буде, те й буде, ми все перебуд..м. 7. Поки сірому скрут..ться, то куцо́му змел..ться. 8. Не кле..ться робота у нашого Федота (*Народна творчість*).

235. Виправте помилки у вживанні дієслівних форм.

1. Влітку поступатиму в Київський національний університет. 2. Не мішало б ще раз повторити вивчені правила. 3. Давайте поміркуємо над безліччю дивовижних і незвичайних речей, які дарує нам природа. 4. Редакція приносить свої вибачення за публікацію неперевіреної інформації. 5. Нарешті приступили до обговорення доповіді. 6. Рахуйтеся з думкою своїх батьків. 7. Давайте співставимо успішність учнів у першому і другому семестрах.

236. Відредагуйте, де потрібно, подані словосполучення.

Одержувати лист, не одержати знижки, не передплатити журнал, слухати лекцію, не накреслити план, випити воду, не знайти підтримку, вивчити формулу, не вивчити правил, не надіслати телеграму, відрізати хліба, не написати заяву, не перекласти статті, не скласти іспит.

237. Поставте наголос у дієсловах.

Беремо, була, було, везти, вести, висіти, вжалити, взяла, відстояти, найдемо, вскочити, закінчити, ідемо, кидати, ллемо,

люблю, напишу, ненавидіти, нести, округлити, пасти, пишу, підводити, повземо, посидіти, постояти, прослизнути, роблю, сердити, спустошити, стерпіти, черпати.

Зверніть увагу! Теперішній час означає дію, яка відбувається в момент мовлення: *пишу, стоїть*.

Дієслова у теперішньому часі змінюють за особами і числами.

Минулий час означає дію, що відбувалася чи відбулася до моменту мовлення. Дієслова минулого часу в українській мові мають категорію роду: *читав, читала, читало*. Дієслова минулого часу мають форми виду – доконаного й недоконаного (*писав – написав, робив – зробив*). Особа в минулому часі виражається займенником: *я робив, вона робила, ви робили*.

Форми майбутнього часу виражають дію, що відбудеться чи відбуватиметься після того, як про неї повідомляють.

Майбутній час дієслів в українській мові має форми доконаного й недоконаного виду (*писатиму – напишу, робитиму – зроблю*).

Майбутній час має просту, складну й складену форми. Проста форма характерна для дієслів доконаного, складна й складена – для дієслів недоконаного виду.

Проста форма. Доконаний вид

Однина

- 1 ос.: *принесу, напишу, зроблю;*
- 2 ос.: *принесеи, напишеш, зробиш;*
- 3 ос.: *принесе, напише, зробить.*

Множина

- 1 ос.: *принесемо, напишемо, зробимо;*
- 2 ос.: *принесете, напишете, зробите,*
- 3 ос.: *принесуть, напишуть, зроблять.*

Складна форма. Недоконаний вид

Однина

- 1. ос.: *писатиму, читатиму, робитиму;*
- 2. ос.: *писатимеш, читатимеш, робитимеш;*
- 3. ос. *писатиме, читатиме, робитиме.*

Множина

1. ос.: *писатимемо, читатимемо, робитимемо;*
2. ос.: *писатимете, читатимете, робитимете;*
3. ос. *писатимуть, читатимуть, робитимуть.*

Складена форма. Недоконаний вид

Однина

- 1 ос.: *буду писати, читати, робити;*
- 2 ос.: *будеш писати, читати, робити;*
- 3 ос. *буде писати, читати, робити.*

Множина

- 1 ос.: *будемо писати, читати, робити;*
- 2 ос.: *будете будемо писати, читати, робити;*
- 3 ос.: *будуть будемо писати, читати, робити.*

238. а) Випишіть правильні дієслівні форми. Виправте помилкові форми на правильні.

Мерзнув, склеете, повімо, ходім, гуркотиш, соплять, ідіте, бажай, стругаю, пру, плескаю, знатемеш, пробачімо, заважмо, послухай-бо, ходімте, їжмо, хай пробачуть, поспішаеш, сижу, буяють, доють.

б) Пригадайте, як творяться форми умовного і наказового способів. Утворіть такі форми від 5–6 дієслів із вправи (на вибір). Складіть текст реклами улюбленого продукту харчування.

239. Прокоментуйте подані приклади використання дієслівних форм із різною стилістичною метою. У яких ситуаціях їх вживають?

1. Прийшов учора я додому і побачив диво. Приходжу я вчора додому і бачу диво. 2. Завтра я піду до лікаря. Завтра я йду до лікаря. 3. Почекай мене. Ти б мене почекав. 4. Він побіг. Він як побіжить. 5. Пішли в кіно? Ходімо в кіно!

240. а) Прочитайте народні поради. Визначте форми дієслів у реченнях.

1. Коли твій друг довірить тобі таємницю, то замкни її у своє серце, а ключ віддай другові. 2. Чим мудрий стидається, тим дурний величається. 3. Живемо не для того, аби їсти і пити, а для того їмо і п'ємо, щоб жити. 4. Не чіпай того, що не є твоїм (*Народна творчість*).

б) Запишіть 2–3 народні поради, які знаєте напам'ять або які чули від знайомих чи рідних.

241. Розкрийте дужки й доберіть присудок у потрібній формі.

1. Більшість депутатів (не підтримала/не підтримали) цієї кандидатури. 2. Багато науковців (відмовилося/відмовилися) давати інтерв'ю. 3. 5 вищих навчальних закладів (розпочинає/розпочинають) навчальний процес з 1 вересня, а решта – 30 вересня. 4. Чимало учнів (розгубилося/розгубилися) під час написання ЗНО з математики. 5. Частина батьків (не змогла/не змогли) прийти на батьківські збори. 6. ДЕК (оголосив/оголосила) результати іспиту через півгодини.

Дієприкметник – це форма дієслова, яка означає ознаку предмета за дією або станом і відповідає на питання **який? яка? яке? які?** (хмарою *повіті*, *врятована* планета, *зачарований* красою). За своїм значенням дієприкметники поділяються на *активні* та *пасивні*:

дієприкметники	приклади
активні	побілілий, сплячий, квітучий, опалий
пасивні	змитий, напоєний, прочитаний, зроблений

Зверніть увагу! Активні дієприкметники теперішнього часу практично не використовують у сучасній літературній мові, лише як терміни чи усталені вислови: *блукаюча нирка, сидяча робота*.

242. Утворіть усі можливі дієприкметникові форми від поданих дієслів.

Побіліти, вишивати, виконувати, зростати, розпалювати, оглянути, відпочити, відпочивати, зрадіти, помолодіти.

Дієприслівник – це незмінювана дієслівна форма, що виражає додаткову дію, пояснюючи в реченні основне дієслово-присудок і відповідає на питання **що роблячи? що робивши? що зробивши?** (*засипаючи, схопивши*). Дієприслівник разом із залежними від нього словами створює **дієприслівниковий зворот**. Дієприслівниковий зворот у реченні виступає обставиною (*Пірнавши у нітьму і безодню небуття, Олексій зосередився*). А тому треба правильно будувати речення з дієприслівниковим зворотом.

243. Установіть вид дієслова, утворіть від них дієприслівники.

Смалити, суперечити, прищепити, подати, крохмалити, зліпити, дискредитувати, вирости, прояснювати, привласнити, сигналізувати, ілюструвати, ратифікувати, узаконити, іти, попоходити, присвічувати, переплестися, усміхатися, бачити.

244. Прочитайте речення. Поясніть причину помилок, пов'язаних з уживанням дієприслівникових зворотів. Відредагуйте речення (усно).

1. Закриваючи квартиру, я почув дзвінок. 2. Гуляючи вулицями міста, нас здивували масштаби реконструкції його старої частини. 3. Розглянувши саме тяжке питання, повернувся до суті справи. 4. Написавши реферат по цій темі, в учня з'явилося бажання займатися нею й далі. 5. Супроводжуючи гостей, нас приємно вразило їхнє бажання якнайбільше дізнатися про наш край. 6. Побувавши у фольклорній експедиції, нами було записано чимало народних пісень, прислів'їв, приказок. 7. Подивившись передачу про Лесю Українку, у мене з'явилося бажання глибше ознайомитися з її творчістю.

245. Гра «Редактор/редакторка». Виправте стилістичні, граматичні та правописні помилки в тексті.

На протязі чотирьох днів у вересні у Львові проводився Форум видавців. У даному міроприємстві приймає активну участь більша половина видавців України. Першого дня роботи Форуму його відвідали чисельні представники міської та обласної влади. Відвідувачі охоче купляли книжки для дітей та подарочні видання по історії України. Неабиякий інтерес викликають презентації нових книжок, які друкуються не тільки на Україні, а й за границею. Любий відвідувач міг придбати книгу за самою різноманітною тематикою. А те, що кожного року у Львів приїжджають на Форум багато людей, говорить про актуалізацію проведення подібних міроприємств та популяризацію книги в сучасному світі. Тим часом як у галереї продавали книжки, у Палаці мистецтв, згідно програми, проходили зустрічі з самими відомими авторами. Але приїжджаючи до Львова, книголюбів повинна була зустріти цікава реклама. Проте все таки на Форумі побували багаточисельні відвідувачі (біля чотири тисячі чоловік). Зі сказаного витікає, що форум видавців на даний момент потрібний, його слід проводити далі.

Так правильно:

сёрдити, сэча, сiнява, скáтерка, скiрта.

246. Прочитайте початок тексту. Чим він вас зацікавив? Перекажіть його українською мовою. Запишіть переказ, продовжіть текст власними роздумами, правильно вживаючи дієслівні форми.

XXI wiek stawia wiele pytań, wśród których najgłówniejsze brzmi: “Być albo nie być ludzkości?”.

Czy odpowiedź na nie zależy tylko od tworzenia świata bez wojen? Nie tylko, ponieważ poszukiwanie świata wolnego od wojen ma jeden cel: przetrwanie. A jak obserwujemy, nie przeminęło, a nawet jeszcze nasiliło się zagrożenie nuklearnego samobójstwa, pojawiło się niebezpieczeństwo globalnej katastrofy ekologicznej, następnie – cywilizacyjnej.

Czy ludzkość zdaży znaleźć wyjście z tych zagrożeń? Naszym zdaniem może zdażyć, jeśli... (В. Струтинський).

§ 22. Прислівник. Ступені порівняння прислівників

247. Пригадайте, чим прислівник вирізняється серед інших частин мови? Виконайте тестові завдання.

1. У якому рядку всі прислівники написані правильно?

- А нашвидкуруч, деколи, по щирості, кінець-кінцем, віч-на-віч;
- Б по-шестеро, по-друге, втретє, один-одним;
- В геть-чисто, по-сусідськи, ні світ ні зоря, поки що;
- Г як треба, надвое, почому, змаху, уміру.

2. Правильно наголошено прислівник у рядку (наголошений звук підкреслено):

- А сократ; Б заодно; В набік; Г звисока.

3. Правильно утворено ступені порівняння від усіх прислівників рядка:

- А швидше, поганіше;
- Б гарніше, зеленуватіше;
- В розумніше, краще;
- Г ваще, швидше.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

обірвати на півслові, медові слова?

- 248.** Розгляньте таблиці. Розкажіть, як утворюються форми ступенів порівняння прислівників.

Вищий ступінь порівняння

Проста форма	Складена форма
довго – довше	більш довго менш довго
важливо – важливіше	більш важливо менш важливо
рішуче – рішучіше	більш рішуче менш рішуче

Значення вищого ступеня порівняння може посилюватися додаванням слів *ще, трохи, значно, багато, куди: значно важливіше, трохи довше, ще рішучіше.*

Найвищий ступінь порівняння

Проста форма	Складена форма
довше – найдовше	найбільш довго найменш довго
важливіше – найважливіше	найбільш важливо, найменш важливо
рішучіше – найрішучіше	найбільш рішуче, найменш рішуче

Від прислівником із суфіксом *за-* (*забагато, занадто*) або із суфіксами *-еньк-, -есеньк-* (*тихенько, тихесенько*) ступені порівняння не утворюються.

- 249.** Від наведених прикметників утворіть прислівники й запишіть їх у формах ступенів порівняння.

Далекий, вузький, широкий, поганий, радісний, тяжкий, гіркий, сумний, дужий, довгий, легкий, добрий, рідкий, частий, близький, м'який, синій, охайний.

Зверніть увагу! Форми вищого ступеня порівняння прислівників вживають з прийменниками **за, між, серед** або сполучником **ніж**: *Цей велосипедист приїхав швидше за інших.*

Нормативними є такі форми прислівника **далеко**: *дали, найдали.*

250. Утворіть просту і складену форми ступенів порівняння від прислівників. Поясніть, чому не від усіх прислівників можна утворити ступені порівняння.

Довго, навмисне, раптово, низько, дорого, красиво, вчора, безмежно, гаряче, назустріч, надворі, високо, раз по раз.

251. Поставте наголос у прислівниках.

Мовчазно, голосно, завидна, зозла, заново, допізна, валом, дотла, гаряче, навзнак, потайки, учотирьох, надвоє, ніде, до-сита, близько, дешево, навкруги, пліч-о-пліч.

252. Виконайте тестові завдання.

1. У якому рядку всі слова треба писати окремо?

- А без/відома, до/речі, по/двоє, по/латині, по/сусідству;
- Б без/сумніву, казна/з/ким, будь/ласка, на/самоті, на/сторожі;
- В суспільно/необхідний, до/побачення, суспільно/політичний, раз/у/раз;
- Г по/троє, на/диво, над/силу, у/стократ, в/цілому, до/запитання.

2. У якому рядку не всі прислівники треба писати через дефіс?

- А по/малу, по/всюди, на/завтра, ледве/ледве;
- Б сама/таки, мало/помалу, десь/інде, ген/ген;
- В яось/то, як/от, без кінця/краю, з діда/прадіда;
- Г не сьогодні/завтра, де/небудь, отак/то, повік/віки.

3. У якому рядку всі прислівники треба писати разом?

- А чим/раз, від/сьогодні, на/ура, рік/у/рік;
- Б в/двох, як/треба, по/всюди, до/побачення;
- В де/інде на/сухо, в/останнє, в/смак;
- Г по/близу, до/вкола, на/показ, до/тла, на/поруки.

253. Перепишіть прислівники, дотримуючись правил правопису.

Час / від / часу, з / гори, на / ходу, на / початку, до / побачення, до / дому, де / небудь, без / відома, на / бік, на / четверо, на / прощання, на / силу, чим / дуж, до / пари, на / весні, на /

совість, рік / у / рік, видимо / не / видимо, в / обмін, по / моему, по / суті, по / волі, в / головному, в / голос, на / славу, зі / зла, хоч / не / хоч, за / рахунок, в / розсиц, у / вічі, без / сумніву, від / ранку / до / вечора, в / рівень, до / пори, на / відмінно, в / цілому, одним / один, по / всяк / час, на / гора, в / нічию, с / під / лоба, всього / на / всього, рано / вранці, що / правда, де / далі, слово / в / слово.

254. Проведіть гру у формі ділової наради. Визначте виконавців ролей. Придумайте тему наради. Використовуйте у мовленні нормативні форми ступенів порівняння прислівників.

Так правильно:

рбзпірка, рбзстріл, рукáва (мн.), рукбпис, руслб.

255. Знайдіть у інформаційних джерелах цікаву для вас інформацію. Випишіть (6–7 речень) польською мовою з прислівниками. Перекладіть їх українською мовою. Порівняйте вживання прислівників у обох мовах.

ПАМ'ЯТКА

Як запобігти морфологічним помилкам

1. Звертайтеся до словників, посібників, щоб уточнити значення і написання слова, перевірити наголос, дібрати правильний варіант слова чи словосполучення в контексті.
2. Запам'ятовуйте правильні форми слів.
3. Виправляйте власні та чужі морфологічні недоліки.
4. Читайте з олівцем у руках.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке морфологія?
2. Наведіть приклади морфологічних норм кожної частини мови.
3. Як не припускатися морфологічних помилок?

ПОВТОРЕННЯ З ТЕМИ «МОРФОЛОГІЧНА НОРМА»**256.** Виконайте рівневі завдання.**I рівень**

1. У котрому рядку правильно названо самостійні частини мови?
А іменник, сполучник, дієслово, займенник, прикметник, числівник;
Б іменник, прикметник, числівник, дієслово, частка, займенник;
В іменник, займенник, числівник, дієслово, прикметник, прислівник;
Г іменник, прикметник, сполучник, частка, прийменник, вигук.
2. У словах якого рядка всі іменники чоловічого роду?
А біль, кір, насип, Сибір;
Б кір, грип, метро, степ;
В кафе, розпродаж, розпач, щирість;
Г соловей, шофер, день, рослина.
3. Прикметники змінюють за:
А числами і відмінками;
Б за родами і відмінками;
В за числами, за родами і відмінками (в однині);
Г тільки за родами.
4. Вкажіть рядок, у якому всі числівники кількісні:
А сто, два, тисяча, сорок;
Б третій, три, десять, десятеро;
В одна друга, п'ятнадцять, восьмий;
Г восьмеро, вісімдесят, другий, шість.
5. У якому рядку всі слова є особовими займенниками?
А Його, нею, нас, тобою.
Б Ваш, їхній, весь, всякий.
В Сьомий, оцей, мамин, батьків.
Г Себе, хто, що, чий.
6. У якому рядку всі прислівники пишуть разом?
А З/ранку, в/осени, в/літку, с/тиха.
Б По/нашому, ген/ген, на/світанку, у/зимку.
В Далеко/далеко, з/відусіль, з/низу, на/право.
Г З/вечора, до/дому, на/щастя, по/літньому.

II рівень

7. Установіть відповідність між словами та частинами мови, до яких вони належать.

А Там, попідвіконню, добре, навесні.	1. Іменники.
Б Семеро, трое, вісім, мільйон.	2. Прислівники.
В Четвірка, трійка, отара, зграя.	3. Займенники.
Г Дводенний, зелений, тризначний.	4. Прикметники.
Ґ Кожний, жоден, всякий.	5. Числівники.

8. У якому варіанті всі дієслова доконаного виду?

- А пише, сказала, спить, написала, їсть, запитує, малював;
 Б подивились, скопали, відпочили, записав, порадила, засміявся;
 В говорити, пішов, співає танцює, відповідав, допомогти.

III рівень

9. З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра в дужках позначає наступне слово).

Українці мають усі підстави пишатися тим, що (1)**їхня** Батьківщина не раз переживала дні сили (2)**і** слави, мала (3)**справді** легендарних героїв, мужньо переносила найважчі випробування, коли гинули не (4)**сотні** й тисячі, а мільйони її дочок і синів.

- А іменник
 Б займенник
 В числівник
 Г прислівник
 Ґ сполучник

IV рівень

Напишіть твір-роздум дискусійного характеру на одну з тем, дотримуючись морфологічних норм. «О слово! Будь мечем моїм! Ні, сонцем стань» (*Олександр Олесь*). «Тільки в праці крилатій невтомним стаєш» (*В. Сосюра*).

СИНТАКСИЧНА НОРМА

Це потрібно знати:

синтаксична норма, синтаксична помилка

Цього необхідно навчитися:

використовувати в усному та писемному мовленні словосполучення і речення різних типів

Це треба запам'ятати:

синтаксичні вміння важливі для розвитку мислення й мовлення

Над цим варто замислитися:

«Найкращі нам разки найкращих слів
Низати в речення сам Бог велів» (Д. Білоус).

§ 23. Поняття синтаксичної норми. Синтаксична помилка

257. Прокоментуйте висловлювання.

1. Синтаксис – вічний двигун, який приводить у рух усю могуть мови (*І. Вихованець*). 2. Кожне слово вказує на певне поняття. Закінчену ж думку виражає лише речення. Його будівельний матеріал – слова, поєднані в словосполучення (*Н. Клименко*).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

співати дифіррамби, поливати пом'ями?

258. Прочитайте подану нижче інформацію.

Синтаксичні норми – це загальноприйняті правила побудови синтаксичних конструкцій, які вивчає синтаксис.

Синтаксичні помилки виникають при побудові словосполучень і речень. Коли будують словосполучення, припускаються таких помилок:

- неправильне узгодження: *чудова тюль*;
- неправильне безприменникове керування: *щиро дякую вас; навчання математиці*;

- неправильний вибір прийменника: *комітет по захисту прав споживачів*;
- уживання одного прийменника в значенні іншого: *Реконструкція коштувала біля двадцяти тисяч гривень*;
- Коли будують речення, припускаються таких помилок:
 - неправильне узгодження підмета й присудка: *Ви правильно говорила про це у своєму виступі*;
 - неправильна побудова однорідного ряду: *прийшли діти до мене з відрами, лопатами й граблями, з учителькою та завучем школи*; *редакція відреагувала як на листи читачів, так і відповіла на телефонні дзвінки*.
 - неправильна побудова речень із дієприслівниковим зворотом: *ідучи до школи, почався дощ*;
 - неправильна побудова речень із дієприкметниковим зворотом (порушення цілісності дієприкметникового звороту): *вражений Василь словами вчителя, захопився історією своєї країни*;
 - порушення необхідного порядку слів: *колектив редакції щиро вітаємо з нагоди виходу десятитисячного номера газети*.
 - використання займенника, що нееквівалентний замінюваній формі або неадекватний контексту: *Вона любила свою маму й тата. Діти любили їхню (=свою) маму*.
 - відрив підрядного означального речення від пояснюваного слова: *Я порадив колегам бути уважнішими в доборі ілюстрацій, що працюють у другу зміну*.

259. Відредагуйте речення згідно із синтаксичними нормами української мови. Зверніть увагу на вибір прийменників. Від чого він залежить?

1. Зустрінемося по приїзді сестри.
2. За вимогою пасажирів була зроблена зупинка.
3. Студентка не прийшла на заняття із-за хвороби.
4. Мене зустрів черговий по частині.
5. Учні взялися за роботу.
6. Я зайду до вас в десять годин.
7. Відбулася нарада по проблемам постачання сировини.
8. Секретар вийшов по справах служби.

Так правильно:

дочка, дбшка, дощечка, дрóва.

260. Перекладіть словосполучення українською мовою. Визначте, якими відмінками керують подані дієслова в українській та польській мовах.

Chorować na gripę, brać się za broń, stwarzając zagrożenie, wybuchnąć gniewem, rozumieć łacinę, przystąpić do omawiania, zgadzać się z myślą, przebaczyć kolegę, proszę mnie wybaczyć, popełniać błąd, oddać się wspomnieniom.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «СИНТАКСИЧНА ПОМИЛКА»

Варіант 1

I рівень

1. Укажіть рядок, у якому допущено граматичну помилку
 - А подякувати другові;
 - Б пропустити через хворобу;
 - В пробачте нас;
 - Г перекласти українською.
2. Укажіть рядок, у якому неправильно узгоджено підмет і присудок
 - А Трое учнів прийшли на репетицію.
 - Б Багато людей не змогло потрапити на виставу.
 - В Олег і Іван дивився футбол.
 - Г От і два роки швидко минули.

II рівень

3. Граматично правильне закінчення речення *Готуючись до ек-замену,*
 - А велику роль відіграють вправи.
 - Б учень повторив усі правила.
 - В учитель проконсультував учнів.
 - Г повторюється весь матеріал.
4. Перепишіть, розкриваючи дужки. Поставте іменники в певній відмінковій формі, за потреби вживайте прийменники.
Зазнати (невдача); зрадити (принципи); опанувати (професія); дотримати (слово); прийшов (справа); радіти (успіхи), навчатися (музика).
5. Перепишіть речення, вставляючи на місці крапок у/в.
Мово моя, .. тобі мудрість віків, розрада .. хвилину смутку, зойк матерів .. годину лиху, переможний гук лицарів .. днину побідну, пісня серця дівочого .. коханні своїм.

Варіант 2**I рівень**

1. Укажіть рядок, у якому допущено граматичну помилку
 - А дорожчий золота;
 - Б перетворити на рослину;
 - В наказ по школі;
 - Г хворіти на грип.
2. Укажіть рядок, у якому неправильно узгоджено підмет і присудок
 - А Четверо учнів прийшло на репетицію.
 - Б Половина колективу не змогла приїхати на концерт.
 - В Ялина й сосна росла на галявині.

II рівень

3. Граматично правильне закінчення речення *Приїхавши на море,*
 - А нас радо зустрів Сімферополь.
 - Б діти купались та загоряли.
 - В у нас виникло багато вражень.
 - Г було знайдено друзів.
4. Перепишіть, розкриваючи дужки. Поставте іменники в певній відмінковій формі, за потреби вживайте прийменники.
 Завдати (шкода); відправити (пошта); ігнорувати (товариш); оволодіти (ситуація); називати (ім'я); звернутися (адреса); згідно (наказ).
5. Перепишіть речення, вставляючи на місці крапок у/в.
 Дорога тяглася ..гору між крутосхилами, ..критими чагарниками, попереду ..поперек шляху синіло небо, а позаду .. просторих низинах сяяла річка.
6. У якому рядку всі слова є особовими займенниками?
 - А Його, нею, нас, тобою.
 - Б Ваш, їхній, весь, всякий.
 - В Сьомий, оцей, мамин, батьків.
 - Г Себе, хто, що, чий.
7. У якому рядку всі прислівники пишуть разом?
 - А З/ранку, в/осени, в/літку, с/тиха.
 - Б По/нашому, ген/ген, на/світанку, у/зимку.
 - В Далеко/далеко, з/відусіль, з/низу, на/право.
 - Г З/вечора, до/дому, на/щастя, по/літньому.

§ 24. Складні випадки синтаксичного узгодження й керування

261. Утворіть словосполучення із поданих слів. Простежте, у яких відмінках ужито залежні слова.

Звернутися, адреса; дякувати, друг; іспит, хімія; йти, вода; глузувати, товариш; оволодівати, знання; обурюватися, вчинок; опанувати, професія; завдати, шкода; зазнати, невдача; відправити, пошта; радіти, успіх; ліки, застуда.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

ні пари з вуст, розпустити язика?

262. Спишіть, уставляючи пропущені букви. Визначте рід іменників. Пригадайте, які є типи зв'язку в словосполученнях, прочитавши поданий нижче матеріал.

Вірн.. собака, сильн.. нежить, важк.. путь, гарн.. Тбілісі, смачн.. івасі, біл.. тюль, глибок.. Міссісіпі, широк.. Дніпро, маленьк.. поні, мал.. непосида, відом.. аташе.

Узгодження – це такий тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово уподібнюється граматичним формам головного слова.

Наприклад, у словосполученнях *важлива подія, наша земля, п'ятий день, написаний лист* залежні слова – прикметник, займенник, порядковий числівник і дієприкметник – узгоджуються в роді, числі, відмінку з головним словом – іменником. Зміна форми головного слова потребує відповідної зміни залежного слова: *важливої події, на нашій землі, п'ятого дня, написаного листа*.

Керування – синтаксичний зв'язок слів, при якому залежне слово вживають у тому відмінку, якого вимагає головне слово.

1) Слова-синоніми можуть вимагати різних відмінків: *повідомити директору (Д. в.), інформувати директора (Р. в.)*.

2) слова-пароніми мають не тільки різне значення, а й різне керування (чи можливості керування): *адреса проживання, адрес ювілярам*.

3) Неправильне використання прийменників. Вони можуть бути зайві або, навпаки, неправильними будуть конструкції з прийменниками, наприклад: *скупий словами* – треба: *скупий на слова*.

263. Прочитайте речення. З'ясуйте, які помилки допущені.

1. Ми повинні прагнути до вдосконалення і повного опанування методів. 2. Для організації роботи замало самого інформування, повідомлення фактів. 3. Ці знання будуть властиві й характерні нам.

Міркуйте. При дієсловах, які вимагають неоднакових відмінків від іменників, не вживають спільний додаток: *Ми повинні прагнути до вдосконалення (чого?) методів і повного опанування (чим?) ними. Він любив (що?) і захоплювався (чим?) природою.*

264. Виправте помилки відповідно до норм сучасної української літературної мови.

Наслідувати прикладу, виконувати по розпорядженню, звернутися по адресу, дякувати дирекцію, завдавати шкоду, постачати вугіллям, потребувати на допомогу, їхати на поїзді, відповідно приказу, чути власними вухами, навчати граматиці, запобігти порушення, подякувати вас, біля університету стоїть пам'ятник Івана Франка, завідувач кафедрую, запобігати помилок, розкажи за свою сестру, інформувати новини, при житті письменника, згідно існуючих вимог, при вашій участі, ігнорувати попередженням.

Запам'ятайте!

вживати заходів;	повідомляти телефоном;
завдавати прикростей, шкоди;	їхати тролейбусом;
заснавати напад, невдачі;	опанування дисципліни, курсу;
запобігати аваріям, злочинам;	оволодіння знаннями;
опанувати професію, предмет;	освоєння спеціальності;
оволодіти професією, майном;	хворий на грип;
бачити на власні очі;	багатий на ідеї;
чути на власні вуха;	високий на зріст;
хворіти на ангіну;	характерний для ситуації;
заперечувати участь, факти;	притаманний автору;

додержуватися законів, курсу;
наголошувати на помилках,
на головному;
говорити українською мовою.

властивий професії.

Так правильно:

живо́пис, завда́ння, заво́дити, за́гадка.

265. Запишіть речення в українському перекладі, підкресліть прийменники й усно поясніть їх походження, будову і правопис.

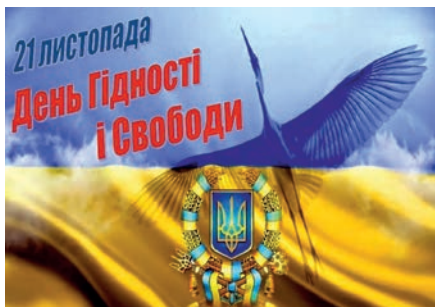
1. Ku mej kołysce leciał od Tatr o skrzydła orle otarty wiatr.
2. Po cichych smrekach o ciemnej zieleni kładło się słońce złotymi plamami.
3. Iskrami spod kopyt błyski z chmur wylatywały.
4. Szumiący z dala wśród kamieni w słońcu się potok skrzy i mieni.
5. Trawa ich oblała zielona i zieleńiły się nad nimi olszyny i osiki, jasenie i jawory, co koło domu poza ściany rosły.
6. Ponad doliną się rozwiesza srebrnoturkusowa cisza nieba w słonecznych skrach.
7. Nikt tak nie kochał smolnych watr, trzasku i dymu stosów i nikt znad głuchych szczytów Tatr patrzących w dół nibiosów...
(*K. Przerwa-Tetmajer*).

§ 25. Уживання прийменників в(у), на, при, по, за, із, за, похідних сполучників

266. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Пригадайте правила чергування прийменників у – в, знайдіть помилки в тексті.

Є така тонка і ніжна, сильна і мужня, недоторканна і незламна річ – гідність людської особистості. В житті людина стикається з красою і підлістю, радістю і горем; у її духовному житті бувають години торжества і години страждання.

Гідність – це мудра влада тримати себе у руках. Благородство твоєї людської особистості виявляється в тому, наскільки мудро і тонко ти зумів визначити, що гідне і

що негідне. Гідне повинне стати самою суттю твоєї духовної культури, негідне нехай викликає у тебе презирство, огиду (За В. Сухомлинським).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

кури не клюють, як кіт наплакав?

267. Поставте на місці крапок **у-в**. Поясніть свій вибір.

Знайшов .. школі; взяли .. аптеці; зустрілися .. Львові; бачила .. метро; .. мене їх немає; бачили .. очак; я знаю: .. таких справах не завжди все й зрозумієш; кинула .. яр; зайшла .. воду; зайшли .. урочище; заніс .. дім; розмовляли .. кімнаті; прийшов .. гості; .. Угорщину поїхали; одягнувся .. святковий одяг; була .. садку; завжди .. твоєму столі; потонули .. хвилях; побачити .. Відні, працював .. Україні.

268. Відредагуйте, де потрібно, словосполучення. Скористайтесь інформацією, поданою нижче.

Великий по обсягу, пішов по справах, план по проведенню, по вині водія, піти за водою, іспит по біології, автобус по замовленню, працює по вихідних, по технічним причинам, зустрілися по приїзді, назвати по прізвищу, по розкладу, розкидати речі по хаті, учитися по спеціальності, ходити по крамницях, ходити по гриби, робота по дослідженню, по закінченні університету, по цій причині, сумувати по матері, номер по порядку, тренер по шахах, ударити по м'ячу, комітет по пресі, вивчити по конспекту, впускають по двоє.

Запам'ятайте основні відношення, які виражає прийменник **по** в українській мові:

- означає мету дії (*піти по гриби, по воду*);
- місце і напрямок дії (*по всій долині, рух по поверхні*);
- вказує на сферу діяльності (*колеги по роботі, подруга по навчанню*);
- на кількісні відношення (*по 5 осіб у групі, по 6 годин на добу*).

У багатьох випадках використання прийменника **по** неправильне, замість нього потрібно вживати інші прийменники або взагалі безприйменникову конструкцію:

- прийменником **через**: *через хворобу; через поважну причину, через неухважність.*
- прийменником **для**: *комітет для боротьби з корупцією; комісія для вивчення умов праці;*
- без прийменника: *поговорити відверто; відправити поштою.*
- прийменником: *за життя, за цих умов.*

269. Перепишіть, уставляючи на місці пропуску прийменники з, із, за. Аргументуйте свій вибір.

Ніч .. суботи на неділю; пролетіло десятків .. три качок; знаю .. власного досвіду; кожна .. фірм; ходімо .. мною; приїхали .. Львова; передав листа .. щирим вітанням; перші .. прибулих; дійшли згоди .. арбітром; .. мною нічого не станеться; вийшов .. жовто-блакитним прапором; .. першого дня; почав .. узагальнень; звітувати .. сьомого червня; засидівся ... своїми колегами; .. діда-прадіда так повелося.

270. Відредагуйте подані речення.

1. Обов'язково ознайомтеся з інструкцією по техніці безпеки. 2. Гра переноситься із-за погодніх обставин. 3. Ви повинні діяти згідно розпорядження керівництва. 4. Відповідно наказу аудиторська фірма перевірила звітність банку. 5. Неподалік зупинився автобус по заказу. 6. На протязі тижня довелося змінювати плани.

271. Виконайте тестові завдання.

1. Позначте рядок, у якому всі прийменники вжито правильно.

- А Відповідно з наказом, фахівець у галузі, занести до протоколу.
- Б Вступити в інститут, прийнятий у ремонт, на захист меншого.
- В У знак поваги, піти за водою, недивлячись на обставини.
- Г Згідно з правилом, через хворобу, за два кілометри на схід.

2. Позначте рядок, у якому всі прийменники вжито правильно.

- А Пізнати по очах, у його присутності, за умови збереження.
- Б По списку, чемпіон по боксу, підручник з фізики.
- В З власного досвіду, інженер по фаху, при зачинених дверях.
- Г На знак згоди, зошит по математиці, при посередництві.

Зверніть увагу! Похідні сполучники пишуть разом, окремо або через дефіс.

Окремо пишуться:

а) сполучники з частками *б, би, ж, же: або ж, а як же, коли б, коли б то, отже ж, хоча б, хоч би, хоча б;*

б) складені сполучники: *для того щоб, дарма що, замість того щоб, при цьому, та й, так що, тимчасом як, через те що, всупереч тому що.*

Разом пишуться складні сполучники, які становлять тісне (не лише структурно-функціональне, а й інтонаційне) поєднання повнозначних слів із частками або прийменниками: *адже, аніж, втім, мовби, немовби, ніби, нібито, отже, притім, притому, причім, проте, себто, щоб, якби.*

Через дефіс пишуться сполучники, що мають у своєму складі частки *бо, но, то: отож-бо, тим-бо, отож-то, тим-то, тому-то, тільки-но.* Але: *мовбито, немовбито, начебто, неначебто, тобто, цебто.*

272. Пригадайте вивчений матеріал про сполучник, скористайтеся поданою нижче інформацією. Запишіть сполучники разом, окремо або через дефіс.

Та (й), тому (що), ото (ж) (бо), при (чому), мов (би) (то), коли (б) (то), от(же), так (що), після(того) (як), ні (ж), не(мов)(би)(то), як (би), тільки(но), тим(часом)(як), тоб(то), за (тим)(що), тільки (що), або (що), у (міру)(того) (як), тако(ж), через(те) (що), не (мов) (би), хоч (би), тож (то), при (тім), ото (ж), коли (б), тому (то), як (що), наче (б) (то), для (того) (що) (б), не (наче) (б), ад(же) (ж), з (того) (часу) (як), не (зважаючи) (на) (те) (що), мов (би), за(тим), ад(же), з (тих)(пір) (як), тим(то), а(би), не(наче)(б)(то), як (би) (то), а (ні)(ж), це(б)(то), дарма (що), та (ж), з (тим)(що) (б), при (чім), про (те), те (ж), або (ж), все (ж), то (ж), бо (ж), то(й), ні(би), але(ж), наче(б), що(б), хоча (б), ні (би) (то), при (тому), за (те).

273. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис.

1. Подекуди в лісовій гущавині й справді озивались птахи, (про) те в їхніх голосах було мало радості (Є. Гуцало). 2. На зиму русалки зникають. (За) те напровесні, щойно починає все довкола зеленіти, з'являються знову (М. Іванченко). 3. (Як) би знали ці люди, які то сумні дні без сонця, без місяця ночі! (Леся

Українка). 4. (Що)б у землі не таїлось, те вирине з часом до сонця, (що) б не блищало на ній – вона в глибину свою візьме (*Горацій; перекл. А. Содомори*). 5. Друзів у житті не так багато, дбайте, (що) б в житті їх зберегти (*Д. Луценко*).

Так правильно:

збірка, запитання, збічка, здалека.

274. Подайте українські відповідники до польських прийменників місця і часу і встановіть, чи і в українській мові з такими ж відмінками вживаються ці відповідники.

Przyimki miejsca: do (+D.), koło (+D.), na (+B., Ms), nad (+N.), od (+B.), po (+Ms.), pod (+N.), przed (+N.), przez (+B.), u (+D.), w (+Ms.), z (+D.), za (+N.).

Przyimki czasu: do (+D.), koło (+D.), na (+B., Ms.), o 1 (+Ms.), od (+D.), po (+Ms.) przed (+N.), przez (+B.), w (+B., +Ms.), w czasie (+D.), za (+B.).

§ 26. Варіанти граматичного зв'язку підмета й присудка

275. Прочитайте речення. Визначте граматичну основу. Обґрунтуйте форму узгодження присудків з підметами.

1. Ох, хоча б швидше приходило те «завтра» (*В. Канівець*).
 2. Дехто з мовознавців, як зазначалося, вважає, що поділ слів на склади певною мірою пов'язаний з морфологічним членуванням слів... (*Н. Плевако*).
 3. Три безлічі бульбашок котяться й котяться вітром... (*В. Балдинюк*).
 4. Триста лих мені дивиться в вічі (*Б. Олійник*).
 5. Встали мама, встали й татко (*П. Тичина*).
 6. Пані молода, виходьте до нас, бо ми не знаєм дороги до вас (*Г. Маковій*).
 7. І мати Яринку називають – мій чорнобривець (*М. Стельмах*).
 8. Чимало літ перевернулось, води чимало утекло (*Т. Шевченко*).
 9. Вже Данько з матір'ю наближався до дверей, як раптом, де не взявшись, викотилось йому під ноги кудлате собача (*Олесь Гончар*).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

хоч греблю гати, набитий гаманець?

Правила узгодження присудка з підметом

1. Якщо підмет виражений іменником і числівником, що закінчується на одиницю (21, 51, 141), то присудок уживають в однині: *Двадцять один комп'ютер знайшов своє застосування на заняттях.*

2. Якщо ж підмет виражений іменником і числівником, що закінчується на *два, три, чотири*, то присудки вживаються у множині: *Чотири учні пропустили заняття.*

3. Якщо у складі підмета є числівник *п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять*, то присудок ставлять в однині чи в множині, залежно від контекстового значення підмета. Коли підмет називає пасивні особи, предмети, що подаються у вигляді цілісної групи, то присудок, як правило, ставиться в однині, наприклад: *Шість суттєвих доповнень увійшло до резолюції зборів.* Якщо ж підмет називає групу осіб, предметів, кожний із яких діє активно і самостійно, присудок переважно ставиться у множині: *Шість студентів склали іспит достроково.*

4. Якщо в складі підмета є слова *більшість, меншість, ряд, частина, багато, кілька*, то присудок уживається в однині: *Більшість випускників залишилась працювати у місті. Частина членів комісії дійшла думки про припинення дії постанови.* Присудок може вживатися у множині, якщо головні члени речення розділені підрядними реченнями або є однорідними: *Кілька питань, які винесені на залік, будуть поставлені у письмовій формі.*

5. Якщо підмет виражений займенником *що, дехто, ніхто, ніщо* та ін., присудок уживається в однині: *Ніхто не заперечував.*

6. Якщо в складі підмета є прикладка, виражена іменником іншого, ніж підмет роду, то присудок узгоджується з підметом, а не з прикладкою: *Музей-садиба Л. Українки сподобався усім. Виставка-продаж відбулася.*

7. Якщо в складі підмета є прикладка – власна назва (фірма «Світоч»), то присудок узгоджується з загальною, родовою назвою: *Фірма «Світоч» відома своїми прекрасними виробами у всьому світі.*

8. Якщо однорідні підмети розділені протиставними сполучниками (**не – а, не тільки – а й**) присудок уживається в однині: *Не тільки економічний, а й юридичний бік справи цікавив усіх.*

9. Якщо в складі однорідних підметів є означення (*значна частина, велика кількість, деяка сума*), то присудок уживається в однині. *Значна частина словників, велика кількість підручників потребує негайного внесення в програму.*

10. Якщо підмет виражений аббревіатурою, присудок узгоджується в роді, числі з головним словом у словосполученні, від якого утворено аббревіатуру: *Запорізька АЕС розпочала роботу у визначений графіком час.*

11. Якщо підмет, виражений займенником *Ви* (так звана пошанна множина), позначає однину у формі кличного відмінка, то узгодження з присудком здійснюється за ознакою числа, наприклад: *Ви уклали річний кошторис? Сьогодні Ви внесли доречну пропозицію.* Але коли у реченні наявний складений іменний присудок із прикметниковою іменною частиною, він може вживатися як у формі множини, так й у формі однини: *Ви призначені (призначений) на цю посаду.* Офіційно-ділові стосунки вимагають уживання присудка лише у множині. *На мій подив, ви не до кінця зрозуміли переваги.*

276. Запишіть речення, розкриваючи дужки й добираючи присудок у потрібній формі. Підкресліть підмети й присудки.

1. Життя і мрія в згоді не (буває, бувають) і вічно борються, хоч миру прагнуть (*Леся Українка*). 2. Над дорогою (попадалася, попадалися) вся в цвіту груша або кущ черемхи (*М. Коцюбинський*). 3. Невеликі три літа марно (пролетіло, пролетіли)... (*Т. Шевченко*). 4. Більшість школярів (виконала, виконали) завдання швидко і правильно. 5. На галявині (росло, росли) вісім берізок. 6. Хто з нас (піде, підуть) відвідати хворого?

277. Складіть і запишіть речення з поданими підметами.

Група учнів, чимало питань, кілька дівчат, частина з них, багато хлопців, решта квитків, Оленка з Іваном, я і мої батьки, театр «І люди, і ляльки», дехто з нас.

278. Спишіть речення. Підкресліть головні члени, укажіть способи їх вираження.

1. Мільярди вір зариті у чорнозем, мільярди щастя розвіяні у прах (*В. Симоненко*). 2. З вовками жити – по-вовчому вити (*Народна творчість*). 3. Але ми з тобою .. ми не вічні, ми з тобою просто – ти і я (*В. Симоненко*). 4. Тепле повітря

навкруги було напоєне густими пахощами весняних квітів (За Олесем Гончарем). 5. «Ой видно село», «Їхав стрілець на війноньку» мають своїх відомих на ім'я авторів (М. Рильський). 6. Вона – це гармонійний спів, дух злагоди і миру (М. Рильський).

Так правильно:

здвїти, злєгка, зобов'язання.

- 279.** Прочитайте текст, усно перекладіть його українською мовою. Випишіть у процесі цієї роботи граматичні основи польських речень і подайте їх український переклад. Зіставте ці головні члени речення і з'ясуйте спільні та відмінні риси їх будови в обох мовах.

«KRAJ LAT DZIECINNYCH...»

Pan Tadeusz Adama Mickiewicza znany jest każdemu Polakowi niezależnie od jego miejsca zamieszkania. Poemat o polskim narodzie ukazuje nam wizję małej ojczyzny przerastającej do symbolu, ukazuje bowiem moralne i polityczne przeobrażenie całego narodu w momencie historycznej mobilizacji do walki o niepodległość kraju.

Młodzieżowy teatr «Baj» w hołdzie wieszczowi opracował obrazki z poematu pt. «Kraj lat dziecinnych». Młodzi adepci sztuki czują Mickiewicza i rozumieją go. Niewola, rozbiory, wojny nie są w stanie zniszczyć narodu, dopóki żyje jego tradycja i świadomość narodowa, dopóki żyje pamięć przeszłości i przygotowanie przyszłości...

«...Dziś dla nas, w świecie nieproszonych gości, w całej przeszłości i w całej przyszłości jedna już tylko jest kraina taka – kraj lat dziecinnych...» («Gazeta Lwowska»).

§ 27. Пасивні конструкції з формою на *-но*, *-то*, на *-ся*

- 280.** Прочитайте. Поміркуйте, що означають виділені форми дієслів: дію, що її виконала конкретна особа, чи результат дії без вказівки на особу її виконавця?

Ідея повного перекладу Біблії українською мовою виникла у Пантелеймона Куліша під час спілкування з Тарасом Шевченком. Річ у тім, що всі попередні переклади Святого Письма було

здійснено старослов'янською мовою. Працю над перекладом було **розпочато** лише через вісім років після смерті Кобзаря. Куліш переїхав до Відня, де й відбулася його зустріч із фізиком Іваном Пулюєм. Молодий учений досконало володів давніми мовами. Переклад Біблії вже по смерті Куліша завершив видатний письменник Іван Нечуй-Левицький. Уперше видрукувану в перекладі П. Куліша за участю І. Нечуя-Левицького та І. Пулюя Біблію було **представлено** у квітні 2001 року в Національному музеї Т. Г. Шевченка в Києві (Є. Кирилюк).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

вітер у кишенях свистить, ангельське терпіння?

Зверніть увагу! Невідміновані дієслівні форми на **-но, -то** є головними членами (присудками) в односкладних реченнях: *Весь світ даровано людині. І далі піснями перевито* (М. Рильський). При таких дієслівних формах не вживають орудного відмінка іменника, який називає виконавця дії. Вони вказують на результат дії: *У хаті прибрано, мов на Великдень* (М. Стельмах). *Все переспівано, все обговорено дуже докладно* (В. Самійленко). Дієслівні форми на **-но, -то** утворюють від пасивних дієприкметників на **-ний, -тий**: *казаний – сказано; закритий – закрито*. Для наголошення значення минулої дії безособові дієслівні форми на **-но, -то** вживають із допоміжним дієсловом *було*: *Шаблю було вибито з рук. Але з серця не вибито духу волі* (Олесь Гончар). *А єдиних слів, на жаль, було не сказано...* (Б. Олійник).

281. Від поданих дієслів утворіть пасивні дієприкметники та відповідні дієслівні форми на **-но, -то**. Утворені форми запишіть, визначте спосіб їхнього словотворення.

Перекласти, прийняти, підписати, вишити, вивчити, збити, виконати, вирішити.

282. а) Перепишіть речення, підкресліть у них усі члени речення. З'ясуйте, якими членами речення є безособові дієслівні форми на **-но, -то**.

1. Дух не закуто. Хочеться жить! (М. Вороний). 2. Не розмежовано душу і розум. Душу осяяно розуму світлом, розум осяяно світлом душі (М. Самійленко). 3. Ніде не переступлено закону. Нікому не перейдено путі (Б. Олійник). 4. Ніколи серце

не проща того, що розумом безжально вбито (Д. Павличко). 5. Вперше вчуто силу добрих слів. Вчуто порух людяності в душах (В. Самійленко). 6. Хто сказав, що все уже відкрито? Нащо ми народжені тоді? (В. Симоненко). 7. Недоговорено багато і недоспівано, на жаль (Я. Воронько).

б) Підкресліть у словах орфограму «не з дієсловами». Поясніть написання.

283. Поясніть значення фразеологізмів. Із трьома (на вибір) складіть і запишіть речення.

1. Усі мости спалено. 2. На роду написано. 3. Повито темрявою. 4. Неначе медом помазано. 5. Он де собаку зарито! 6. Вилами по воді (у трубі помелом) написано.

Дієслова із постфіксом **-ся(-сь)**, які виражають зворотну дію, називаються **зворотними**: *пишатися, закохатися, зустрічатися*.

Суфікс **-ся(-сь)** може вживатися з більшістю дієслів у всіх формах, крім дієприкметників. Стоїть він після інфінітивного суфікса **-ти(-ть)** або закінчення в особових формах дієслова. Наприклад: *вмивати – вмиватися, вмиваються, вмиваюся*.

Сучасний дієслівний суфікс **-ся(-сь)** – це давня коротка форма зворотного займенника **себе** у знахідному відмінку однини.

284. Складіть речення із сполученнями. Зробіть синтаксичний розбір одного речення (на вибір)

Піклуватися про матір, зустрічаються друзі, готуватися до свята, будується, піднімається на гору, одягати відповідно до сезону, мрії збуваються, до кінця не віряться.

Зворотні дієслова слід уживати в реченнях, коли:

а) дія спрямована на самого суб'єкта дії: *голитися, митися, одягатися*;

б) дія є взаємозворотною: *листуватися, змагатися, обніматися, миритися*;

в) дію особа виконує у своїх інтересах: *будуватися, пакуватися*;

г) дія називає типові ознаки самого суб'єкта: *собака кусається, папір рветься, скло б'ється*.

Крім зворотних дієслів на **-ся**, є ще група безособових дієслів: *не спить, не лежить, не хочеться, не вірять*. Такі дієслова мають лише форму третьої особи однини.

Міркуйте. *Вітер швидко змінюється* – правильно, бо підмет вітер є водночас суб'єктом і об'єктом дії. А речення: *Двері відчиняються водієм* – ненормативне (хіба що «пхнули» водія і так відчинили двері). Інша річ, коли форму орудного відмінка має назва предмета, за допомогою якого виконують дію. Тому фраза *Двері відчиняються оцим ключем* відповідає нормі, бо ключ – знаряддя дії, за допомогою якого двері може відчинити неназвана в реченні особа (суб'єкт дії). Хоча, краще цю думку висловити так: *Двері відчиняють оцим ключем*.

Отже, залежно від характеру дії слід уживати різні конструкції: *Його змінює хтось, щось* (пасивна дія). – *Він змінюється десь* (за певних умов) (неперехідна дія).

У наукових та офіційно-ділових текстах часто зловживають пасивними конструкціями з дієсловами на **-ся**, у яких об'єкт, на який спрямована дія, подано у формі називного відмінка, а назви суб'єкта дії немає, наприклад: *Формула береться в дужки, видання друкувалися, якість гарантується*.

У цих конструкціях потрібно вживати особові форми дієслова: *Наприкінці речення ставлять крапку* або *Наприкінці речення ставимо крапку*. – *Велику літеру пишуть у таких випадках* або *Велику літеру пишемо в таких випадках*.

Конструкції з дієсловами у формі третьої особи множини (*ставлять, пишуть, випробують*) надають реченню більш загального (безособового) відтінку, тоді як форму першої особи краще вживати в навчально-методичній літературі, бо вони підкреслюють спільність дій: *ставимо, пишемо, випробовуємо*.

- 285.** Розкажіть, про яку людину можна сказати словами поетеси Ольги Слоньовської «Так мало прожито. І так пережито багато»? У відповіді вживайте безособові дієслівні форми на **-но, -то**.

Так правильно:

кідати, кішка, кінчіти.

- 286.** Складіть словосполучення з польськими дієсловами. Перекладіть утворені конструкції українською мовою.

Wy...

...

zadomowić się.

§ 28. Односкладні речення.

Порядок слів у реченні. Прості ускладнені речення

287. Прочитайте речення. Які з них односкладні, а які – двоскладні, чому? Визначте вид односкладних речень. За потреби використайте поданий нижче матеріал.

1. Мене любили, я любив – і це найбільше у світі щастя (*М. Стельмах*). 2. На морі здіймались великі хвилі (*І. Багмут*). 3. Сіяли всю ніч (*Олесь Гончар*). 4. Холодом з долини тягне вітровій (*О. Ющенко*). 5. І пахне житом молодим, і рибним виловом багатим (*А. Малишко*). 6. Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр, весь білою черемхою залитий. Гроза минула, і пахучі квіти усі в краплинах (*М. Рильський*). 7. Допоки горіти буде долоні твоєї дотик (*Д. Павличко*). 8. Але ж бо й справді, щоб таке утнути (*Л. Костенко*). 9. За бортом стиха дунайська хвиля, корабель до гавані зайшов... (*Б. Степанюк*). 10. У травні стихло навкруги, і встала знову хата (*М. Луків*).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

аристократ духу, зробити великі очі?

В односкладних реченнях граматична основа складається з одного головного члена (підмета або присудка); другий головний член не потрібен, оскільки зміст речення і так зрозумілий. Залежно від способу вираження та значення головного члена односкладні прості речення поділяються на два типи: 1) з головним членом-присудком; 2) з головним членом-підметом. Односкладні речення, як і двоскладні, можуть бути непоширеними і поширеними.

Види односкладних речень

1) **Означено-особові** – речення, головним членом яких є форма дієслова 1 або 2 особи одн. чи мн. теп. чи майб. ч. дійсн. сп., рідше нак. сп. і виражається формою мн. мин. часу, рідше 3 ос. мн. теп. ч., що вказує на виконавця дії, носія ознаки чи стану (*Хочу плакати, але замість того завжди сміюся*).

2) **Неозначено-особові** – речення з головним членом-присудком, який відноситься до всіх осіб взагалі або до неозначеної кількості осіб (*У школі готуються до свята рідної мови*).

3) **Узагальнено-особові** – речення з головним членом-присудком, який вказує на дію, ознаку чи стан, які можуть стосуватися будь-якої особи в будь-який момент часу і виражається дієсловом у формі 2 ос. одн. чи мн. нак. сп., рідше теп. ч. дійсн. сп. Такі речення переважно вживаються в прислів'ях та приказках (*Не брудни криниці, бо схоцеш водиці напиться (Народна творчість)*).

4) **Безособові** – речення з головним членом-присудком, який називає дію або стан, що не мають виконавця або носія, і може бути виражений безособовим дієсловом, дієслівними формами на **-но, -то**, неозначеною формою дієслова, прислівником, словами *нема, можна, треба, потрібно* (*Так тихо, тихо скрізь (П. Тичина)*).

5) **Називні** – речення з головним членом-підметом, який стверджує наявність, існування предметів чи явищ (*Чудесна кийська осінь (Остан Вишня)*).

288. Прочитайте поезію Лесі Українки. За допомогою чого увиразнюється емоційний стан героїні? Змініть порядок слів. Чи змінився зміст поезії?

Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона, ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».
Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

289. Готуємось до ЗНО. Виконайте тестові завдання.

1. Односкладним називним є речення

- А У тихім сквері серед віт мармурова Венера.
- Б Вузька вуличка. Стіна, повита хмелем.
- В У синіх відрах листя лопушине.
- Г Твої спогади світлі, але щемливі.
- Д За вікном жоржини й чорнобривці.

2. Односкладним означено-особовим є речення

- А Бережи честь змолоду.
- Б Ночвами моря не перепливеш.
- В Лупайте сю скалу!
- Г Поспішайте творити добро!
- Д Щозміни норму виконуємо на сто відсотків.

3. Односкладним неозначено-особовим є речення

- А Батьків не вибирають.
- Б Нарешті ремонтують магістраль.
- В Правди не сховаєш.
- Г Коней на переправі не міняють.
- Д З двох бід вибирають меншу.

4. Односкладним узагальнено-особовим є речення

- А День народження святкуватиму пізніше.
- Б Правда неправду перетягне.
- В Немає пісні без любові.
- Г Держи кишеню і уста замкненими.
- Д Спинися, мить, зіграй сонату вічну!

5. З'ясуйте вид односкладних речень.

Односкладне речення	Приклад
1 означено-особове	А Свого щастя і колесом не об'їдеш.
2 неозначено-особове	Б Нині холодно навіть удень.
3 узагальнено-особове	В Стою, мов скеля, непорушний.
4 безособове	Г До Харкова в'їжджали зночі.
	Д Пекельний посвист снарядів.

6. Односкладним безособовим є речення

- А По селу застрибало відлуння цокоту сокири.
- Б Навколо запахло чебрецем і м'ятою.
- В Напечемо солодкої цибулі, із підчеревини нашкваримо шкварок.
- Г Передсвітанкова весняна тиша рідних полів.
- Д Батьківщину і матір не вибирають.

В українській мові порядок слів у реченні вважають вільним, тобто за тим чи іншим членом речення не існує суворо закріпленого місця. Розрізняють два типи порядку слів у реченні: *прямий* і *непрямий*.

При прямому порядку слів присудки ставляться після підметів, при зворотному – перед ними, наприклад: *Зозуля кувала і Кувала зозуля*.

Зверніть увагу! Прямий порядок слів більш характерний для наукових і публіцистичних творів, а зворотний

порядок слів (його ще називають *інверсією*) частіше буває в художньому та розмовному стилях. Той або інший порядок слів залежить від того, де стоїть у реченні найбільш важливе в повідомленні слово. Звичайно найбільш важливе в повідомленні слово ставиться в кінці речення, наприклад: *Учень написав диктант без помилок*. Найбільш важливим у повідомленні є те, що диктант написано без помилок. Це речення може бути відповіддю на запитання: *Як написав учень диктант?* Важливе у повідомленні слово нерідко виносять на менш звичне (непряме) для нього місце. Порівняймо: *І раптом тишу стрясла оглушлива канонада вибухів* (Баш.) та *І раптом оглушлива канонада вибухів стрясла тишу*. У першому варіанті речення додаток *тишу* стоїть перед присудком і підметом (непрямий порядок слів), а тому й сприймається як найбільш важливе в повідомленні слово.

Тільки в небагатьох випадках інверсія слів у реченні змінює його зміст. Наприклад: *День змінює ніч і Ніч змінює день*. У першому реченні *день* виступає підметом, а *ніч* – додатком, у другому реченні *ніч* – підмет, а *день* – додаток.

290. Із кожної групи поданих слів складіть по два речення, у яких був би прямий і зворотний порядок слів, і запишіть.

1. Працьовита, гніздо, ліпить, ластівка, заклопотано, над, вікном.
2. Снігурі, зимою, птиці, до, нас, прилітають, красиві.
3. Заець, між, кущами, зрідка, ліщини, пробігав, прудкий.
4. Виплив, із-за, скоро, хати, човник, невеличкий.

Ускладнення речень				
Однорідними членами	Відокремленими членами	Звертаннями	Вставними компонентами	Вставленими компонентами
<i>І роси, і птиці, і трави з зорею вітають мене (В. Сосюра).</i>	<i>Я люблю українське село, повне шуму, повне дум (В. Сосюра).</i>	<i>Сонце! Сонце! Це тебе, довічний світе, стріваючи, вітає земля (Панас Мирний).</i>	<i>Правда, Чіпка мій моторний, удатний (Панас Мирний).</i>	<i>Радика мама (тата в нього не було) була вчителька музики (Ю. Яновський).</i>

291. Проблемне завдання. Прочитайте подані речення. Яку роль відіграє в них порядок слів? Чи зміниться зміст речення при зміні порядку слів у ньому?

1. Автобус вдарив трамвай. 2. Добре заробляти у нас виходить погано, зате погано заробляти виходить добре. 3. Київ – столиця України.

292. Змініть порядок слів у реченнях. Запишіть нові речення. Перекладіть їх українською мовою.

1. Wyzwanie to ubranie. 2. To jest właśnie to. 3. Mama zostanie mama.

293. Прочитайте текст. Визначте його основну думку і стиль мовлення. Поясніть розділові знаки. Чим ускладнені речення?

ВМІННЯ СПІЛКУВАТИСЯ

Люди, яких люблять і шанують, не обов'язково вродливі й не завжди винятково розумні. Проте вони мають такі властивості, які полегшують їм контакти з іншими людьми і допомагають знаходити собі друзів. Ці властивості можуть бути закладені в характері від самого народження, але їх можна й виробити, доклавши певних зусиль. У чому ж таємниця правильного спілкування з людьми, які риси для цього необхідні?

Кажуть, що люди – ніби дзеркало. Усміхайся – і світ вертатиме тобі усмішку. Якщо ж хмуритимешся на людей – вони хмуритимуться на тебе.

Хто любить людей, того й люди люблять. Людина, характерною рисою якої є дружне ставлення до інших, не чекатиме усмішки чи привітання. Вона першою привітається й усміхнеться. На її обличчі з'являється радість від зустрічі. Вона починає розмову із запитань про здоров'я, сім'ю, службові й особисті справи, інтереси тощо. І лише після такого своєрідного вступу переходить до суті справи, якщо їй потрібно було вирішити якесь питання.

Отже, усмішка може повністю змінити атмосферу довкола вас (За О. Томаном).

294. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть їх.

1. Зеленійте доли і лужечки і орли здіймайтесь ув імлі розливайтесь круті бережечки по українській молодій землі! (А. Малишко). 2. Того можливо не знайду я слова щоб наш пре-

красний оспівати світ (*М. Рильський*). 3. Місяць закоханий у ніч чарівну сяє щасливий і світить (*Олександр Олесь*). 4. Щасливий і веселий він глянув на високе небо (*Олесь Гончар*). 5. Умирають майстри залишаючи спогад як рану (*Л. Костенко*). 6. Зло нічого не дає крім зла вмій прощати як прощає мати (*М. Луків*).

295. Ускладніть прості речення і запишіть.

1. Я побачив сонце. 2. Юнак зустрів дівчину. 3. Художник намалював картину. 4. Візьми книжку у бібліотеці. 5. Потрібно робити добрі справи. 6. Директор видав наказ.

Так правильно:

клопітній, кілесо, ко́лія, коромисло.

296. Перекладіть текст українською мовою. Визначте способи ускладнення простих речень

Poezja romantyczna była w intencji twórców i odbiorców «sumieniem narodu», była siłą duchową, w której «naród uznawał się w jestestwie swoim», jak to określił Mochnecki.

Zspolona z życiem narodu, wyrażająca jego dążenia, wielka poezja romantyczna stała się wyrazicielką najbardziej postępowych tendencji, rozwijała się bowiem na fali kolejnych powstań wyzwolenczych, na fali kształtującej się ideologii demokratycznej, na fali ruchów rewolucyjnych rozwijających się w Europie zachodniej i w kraju. Nie odbywało się to oczywiście w sposób prosty i bezkonfliktowy: wielka poezja romantyczna to wyraz walki o nowe idee, o nową drogę życiową narodu, a walka ta toczyła się wśród znamiennych sprzeczności i wahań. (*Z. Libera*).

§ 29. Складне речення з сурядним і підрядним зв'язком

297. Прочитайте текст. Визначте його основну думку, тип і стиль мовлення. Знайдіть складні речення, визначте їх види. Обґрунтуйте свій вибір.

Яке значення в процесі спілкування надається так званій позамовній комунікації, тобто всьому тому, що супроводжує словесне спілкування між людьми?

При зустрічі та прощанні рукостискання вважається цілком природним. У первісних людей рука була символом влади та

сили. Рука, витягнута в бік іншої людини, могла означати мирні наміри. Відтоді цей жест став ознакою відсутності зброї або бажання битися. Жестикуляція мала важливе значення в давніх релігіях. Наприклад, греки молилися своїм богам із піднесеними руками, жест з'єднаних рук – долоня до долоні – означав у них пошану до старших. В арабів колись існував звичай цілувати старшим руки, згодом вони почали опиратися тим, хто хотів поцілувати їхні руки — вони прагнули випередити поцілунок одночасним потиском обох рук. Давні греки пропонували праву руку, коли бажали висловити незнайомцеві дружні почуття. Отже, коли ми, не замислюючись, тиснемо одне одному руки, то продовжуємо традиції, що дійшли до нас із сивої давнини.

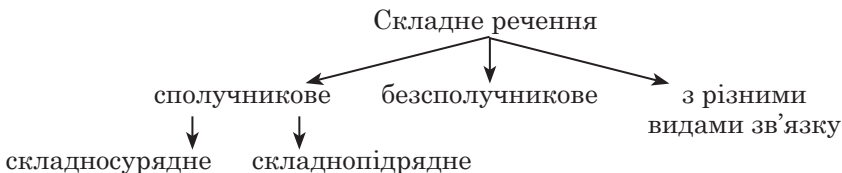
У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

аршин у плечах, вивести на чисту воду?

298. Спишіть речення, визначте їх види й типи зв'язку.

1. Мене водило в безвісті життя, та я вертався на свої порог (Д. Павличко). 2. Якщо прийшла думка до серця, то з вуст зірветься слово (*Народна творчість*). 3. Хочеться в дитинство повернутись, щоб з криниці неба зачерпнути (*Є. Гуцало*). 4. Ставала річечка рікою, коли несла полям весну (*В. Юхимович*). 5. Благословенна та ясна година, коли буквар до рук бере дитина (*Д. Павличко*).

299. Розгляньте схему, доповніть її інформацією про види складних речень. Доберіть ілюстративний матеріал до різних видів складних сполучних речень.

300. Пригадайте, які сполучники є сурядні, а які підрядні. Складіть речення за такими схемами: [], то []; [], і []; [], або []; [(коли),]; (щоб), [], і [], (що), (як).

301. Доповніть речення підрядними частинами й запишіть. Визначте вид цих підрядних частин. Назвіть засоби зв'язку.

1. Тоді ми зможемо купити новий принтер, коли 2. Сонця так багато, що 3. Що довше я спілкуюся в соціальних мережах 4. Пошкоджені музичні файли вдалося відновити, бо 5. Треба знати історію рідного краю 6. Свято радувало тим, ... 7. Літо було дощове, та що

302. Змоделюйте складносурядні речення, дібравши першу частину так, щоб коми між ними не ставили. Скористайтеся поданою таблицею.

1. ... та шумлять густі ліси.
2. та калина гарна чекає холодів.
3. і туман стелився до річки.
4. та снилась їм чудова літня подорож.
5. і хлопці перемогли у змаганнях із футболу.
6. і хочеться творити заради людства.

Правило	Приклад
<p>Кома ставиться Між частинами речення, пов'язаними сполучниками сурядності (<i>і, та, а, але, проте, або, чи-чи, то-то, зате, також, однак</i> та ін.)</p>	<p>Слова – полова, але вогонь в одежі слова – безсмертна, чудотворна фея, правдива іскра Прометея (<i>І. Франко</i>).</p>
<p>Крапка з комою ставиться Коли частини речення далекі за змістом або вже мають усередині розділові знаки</p> <p>Тире ставиться Коли у другій частині речення відбувається швидка зміна подій, або вказується на причину чи наслідок</p> <p>Кома перед сполучником не ставиться</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Коли є спільний другорядний член або вставне слово 2. Коли обидві частини однотипні (називні, питальні, окличні, безособові) 	<p>Річка широка та глибока, а вода синя та чиста; і котиться, виблискуючи та шумуючи (<i>М. Воротій</i>).</p> <p>Дмухнув вітер понад ставом – і сліду не стало (<i>Т. Шевченко</i>).</p> <p>Десь спереду гукнув паровоз і здригнулись вагони (<i>А. Голловко</i>).</p> <p>Хай квітне паша Україна і йде весна! (<i>Б. Олійник</i>).</p>

- 303.** Прочитайте текст. А яке ваше ставлення до екологічної культури людини? Знайдіть у тексті складносурядні й складнопідрядні речення, складіть до кожного з них алгоритм-схему і поясніть розділові знаки.

ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ЛЮДИНИ

Любов до природи, бережливе ставлення до неї тісно пов'язується з поняттям «батьківщина». Шанувати природу неможливо без глибоких знань про навколишній світ. Калина під вікном рідної оселі, тополя на околиці села, лелече гніздо на клуні, жебонлива криничка при перехресті доріг, боброва хатка в тихоплинній заплаві, терпкий запах лісової конвалії – усе це овиди нашого дитинства, наш духовний світ, з яким ми вирушали чи маємо вирушати в життя. Знати, а тим паче берегти ці нетлінні критерії – наш святий і непорушний обов'язок. (За В. Скуратівським).

- 304.** Готуємось до ЗНО. Виконайте тестові завдання.

1. Складносурядне речення утвориться, якщо серед варіантів продовження речення *Сонце сходило ...* . Вибрати

А ніби пірнало в безкрає море.
 Б розкидаючи скрізь золоті промені.
 В і тепло по землі розсівало.
 Г і накладало свої сліди на всьому.
 Д і надворі починало світліти.

2. Які види підрядних частин утворюються, якщо будуть такі варіанти продовження речення *Прийдеш вчасно на обід ...* .

А коли виїдеш удосвіта.	1 обставинне причини;
Б хоч і часу небагато.	2 обставинне допустове;
В так що не будеш голодним.	3 обставинне наслідку;
Г бо часу доволі.	4 обставинне умови.

3. Установіть відповідність.

Вид підрядного речення	Приклад
1 означальне	А Добре тому ковалеві, що на обидві руки кує.
2 з'ясувальне	Б Минуле було прожите, щоб ствердити майбутнє.
3 обставинне мети	В Подорож була неждана, як грім серед ясного неба.
4 обставинне порівняльне	Г Розкажи мені, як правильно жити.

Так правильно:

косій, крёмінь, кроїти, кропива́.

305. Перекладіть текст українською мовою. Поясніть розділові знаки у складних реченнях.

Zamykam oczy i słyszę, jak biją lwowskie dzwony, a każdy bije inaczej. Słyszę plusk fontan na Rynku przy szumie pachnących drzew, które obmył z kurzu wiosenny deszcz. Zbliża się godzina dziesiąta i robi się tak cicho, że po krokach śpieszących się do domu przed «szperką» – poznaję kto idzie. Poznaję kroki ludzi, którzy już dawno przestali chodzić. To cienie stukają tak obcasami po wytartych płytkach trotuarów... Zbratani w śmierci, wrogowie ujęli się pod ręce jak przyjaciele. (*Z gazety*).

§ 30. Безполучникове складне речення й розділові знаки в ньому

306. Запишіть речення, розставляючи розділові знаки. Поясніть їх вживання.

1. Поезія здатна надати смислу моему існуванню у чому ж криється цей її магічний чар? 2. Здушили сльози не виходь на люди. Болить душа не виявляй на вид (*Л. Костенко*). 3. Сосни берегли про запас золоту живицю дуби не поспішали розлучитись із дозрілими жолудями берези по-гобсеківському скупували на дорогоцінні монетки віджилого листа (*Ю. Збанацький*). 4. Перша впала зоря синьо вечір зацвів (*Р. Лубківський*).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

атмосфера згущується, воскреснути як Фенікс з попелу?

Пригадайте. Безполучниковим називається складне речення, у якому складові частини зв'язані в єдине ціле без допомоги сполучників і сполучних слів. Між його частинами ставляться такі розділові знаки: *кома, крапка з комою, двокрапка, тире*.

Кому ставимо, якщо складові частини безполучниково-го речення виражають послідовність чи одночасність подій: *Весна ледачого не любить, вона проворного голубить*.

Крапку з комою ставимо в тому випадку, коли окремі частини безсполучникового речення не мають тісного зв'язку в змісті або якщо в середині частин є свої розділові знаки. *Ніч прозора, безшумна, тепла; ніби оксамитом огортає людину м'яке степове повітря.*

Двокрапку ставимо, якщо:

– друга частина складного речення розкриває, пояснює або доповнює зміст першої частини (між частинами речення можна поставити слова *а саме, що; і побачив; і почув, що*). *Знаю: з попелу сходять квіти. Вірю: з каменю б'є джерело.*

– друга частина містить причину того, про що йдеться в першій частині речення (між ними можна вставити сполучник *тому що*): *Говори, говори, моя мила: твоя мова – співучий струмок.*

Тире ставиться між частинами безсполучникового речення, якщо:

– зміст частини складного речення протиставляється або зіставляється, порівнюється (можна підставити *а, але, мов...*): *Мало прожити життя – треба життя зрозуміти;*

– друга частина речення виражає наслідок, несподіваний результат, висновок з того, про що говориться в першій частині.

307. Напишіть складні речення, щоб у них були:

1. Речення з рівноправними, незалежними одна від одної частинами.
2. Друга частина виражає причину того, про що говориться в першій.
3. Перша частина вказує на час або умову того, про що говориться в другій.
4. Друга частина доповнює, розкриває зміст першої частини.
5. Зміст обох частин зіставляється або протиставляється.
6. Друга частина виражає наслідок або висновок з того, про що говориться в першій.

308. Замініть складнопідрядні речення безсполучниковими і запишіть. Поставте розділові знаки.

1. Я з піснею нічого не боюся, бо час її не подола в бою (*В. Сосюра*).
2. Видно, було вже пізно, бо ніде по хатах не світилося (*Панас Мирний*).
3. Я вірю, що птиці, і люди, і квіти – усе на землі для добра і краси (*Г. Коваль*).
4. Тепер було ясно, що дивізія звернула на захід (*Олесь Гончар*).

309. Доповніть подані речення, утворивши безсполучникові складні речення із смисловими відношеннями послідовності або одночасності подій, явищ. Запишіть утворені речення.

1. Сумно зашелестіли дерева 2. Було тепло 3. Наближалась зима

310. Прочитайте текст. Визначте його проблематику. Проведіть за цим текстом обговорення проблеми «Екологічна культура людини». Для обговорення використовуйте власні складні безсполучникові речення або із прочитаного тексту.

Ми часто замислюємося: чому околиці сіл збідніли на лелечі гнізда, призамулилися на видолинках живі джерела, зникли галасливі базари чаплиних колоній, рідко чути жайворонків? А, може, в цьому є і кожного з нас провина? Вирушаючи до лісу, не всі пам'ятають: корінець боровика нізачоне можна виривати, а лише підрізати, не висмикуй лікарської рослини з корінням – позбавляєш її навечно життя. Розчавлена бджола вже ніколи не запилить квітку, зрубана верба, яка надійно захищала русло, вже не стане на дорозі пісковому буревію... Такі не вельми втішні приклади, на жаль, трапляються – безпосередніми винуватцями цього є ми самі (За В. Скуратівським).

311. Знайдіть у польській газеті 5 безсполучникових речень, перекладіть українською і запишіть. Поясніть особливості пунктуації оригіналу та перекладу.

Так правильно:

кўпіль, кўрятина, кухўнний.

312. Готуємось до ЗНО. Виконайте тестові завдання.

1. Укажіть безсполучникове складне речення:

А До Миколи не сій гречки й не стрижи овечки.

Б Коли квітень з водою, то травень з травою.

В Дощ упору – золото.

Г Май холодний – рік хліборобний (З народної творчості).

2. Укажіть безсполучникове складне речення з однорідними простими:
- А Багато снігу – багато хліба.
 - Б Де сніг буде – хліба прибуде, де вода розіллється – сіна набереться.
 - В Свій, не свій – на дорозі не стій.
 - Г Опеньки з'явилися – літо скінчилося (*Народна творчість*).
3. Визначте безсполучникове складне речення з неоднорідними простими:
- А Щастя має ноги, біда має роги.
 - Б Ранні пташки росу п'ють, пізні слізки ллють.
 - В Щастя біжить, а нещастя летить.
 - Г Не копай другому яму – сам упадеш (*Народна творчість*).
4. Між частинами безсполучникового речення треба поставити тире в рядку (розділові знаки пропущено).
- А Я знаю мова мамина свята.
 - Б Світило сонце парувала земля.
 - В Угорі почало виднішати місяць зійшов.
 - Г Була б охота знайдеться робота.
5. Після речення Шум раптово стих ... треба поставити двокрапку, якщо вибрати рядок.
- А Чути було навіть політ оси.
 - Б Усе навколо принишкло.
 - В Навколо запанувала тиша.
 - Г Всі розійшлися.

§ 31. Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку

313. Прочитайте уривки з поезій. Які почуття вони викликають? Поясніть уживання розділових знаків. Визначте вид речень. Накресліть схеми.

1. Шкільне минуле в пам'яті озвалось:
писав я «мати» в зошиті,
й мені таким широким слово це здавалось,
що думав я – воно у множині (*А. Бортняк*).

2. Людське життя не заміліє,
зробіть лиш те, що попрошу:
усі, хто про безсмертя мріє,
хай схиляться до споришу (*М. Руденко*).

3. Ти не дивись, що буде там –
 Чи забуття, чи зрада:
 Весна іде назустріч вам,
 Весна в сей час вам рада (*Олександр Олесь*).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

зупинити колесо історії, за милу душу?

314. Прочитайте текст. Дослідіть його будову. Виділіть частини складних речень. Укажіть на засоби зв'язку (інтонація, сполучники, сполучні слова).

Громадська активність рідше використовується словосполучення громадянська активність – активність людей, направлена на розв'язання громадських (суспільних) проблем, під час якого для досягнення мети активісти співпрацюють з іншими людьми. Громадська активність з'являється в ситуаціях, коли люди стикаються з проблемами або ж ситуаціями, які зачіпають не лише їх, але й інших людей. Вони беруться розв'язати ці проблеми чи змінити ситуації, при цьому головним у досягненні мети є взаємодія чи співпраця з іншими людьми.

У широкому розумінні поняття охоплює усі види колективної невиробничої активності в суспільстві, у вузькому сенсі цього слова громадську активність відрізняють від політичної, хоч остання є лише підвидом першої (*Із енциклопедії*).

315. а) Спишіть речення, підкресліть граматичні основи.

Сіре небо кошлатилося брудними отарами, блищала дорога, а над річкою і над калюжами підіймався серпанок. Тхнуло мокрими парканами, які простягалися з одного боку їхнього завулку і з другого у глибину того туманцю, і там пропадали, ніби туман їх поїдав. Пахло ще травом і мокрим листям; брудні хмари хиталися й вигинались, погойдуючи вкритими вологим болотом спинами (*В. Шевчук*).

б) Доведіть, що в перших двох складних реченнях наявні різні види зв'язку.

в) Поясніть уживання крапки з комою в останньому реченні.

г) Установіть відповідність між схемами і вжитими в тексті складними реченнями. 1. [... ім.], (сп. сл. які ...), і [...], (спол. ніби ...). 2. [...]; [...]. 3. [...], [...], а [...].

- 316.** Випишіть 5 речень із різними видами зв'язку. Накресліть схеми цих речень. Поясніть розділові знаки.
- 317.** Прочитайте текст, випишіть з нього одне просте, два складних, одне безсполучникове речення та зробіть їх повний синтаксичний розбір.

ОСТАННІЙ ПРИХИСТОК ЛЕОНТОВИЧА

І знову: руки навхрест – до грудей.
 І знову – всі дороги крізь терновище!
 Але іде – душа моя вже йде –
 по Україні йде до Леонтовича.
 Я на могилі не пушу сльози –
 я вознесуся тенором на хори:
 тут не еси – тут Божі голоси,
 тут ластівка з архангелом говорить.
 Тут більше України, як внизу,
 по голубому – золоте піткання.
 А унизу заходить на грозу –
 і зійде в ній печаль моя остання... (Г. Тарасюк).

Так правильно:

ласка́вий, легкі́й, лёгко.

- 318.** Прочитайте поезію. Визначте складні речення. Якими засобами пов'язані між собою частини в межах складного речення? Чи відповідають засоби зв'язку використовуваним в українських складних реченнях?

Altana była naturalna
 Uformowana z bzu, leszczyny
 I jakiejś bujnej płataniny,
 Przez którą przeświecając, słońce
 Przesypywało blaszki drżące,
 Przeróżne złocistości, plamki
 I cienkie liści wycinanki.
 W altanie stół, jak młyński kamień,
 Stojący na kamiennej osi,
 Upstrzony gęsto nazwiskami,
 Inicjałami w dat chaosie,
 Gdzie «Kuba bardzo kocha Zosię»,
 Gdzie «R. K.» z «M. P.» w jednym sercu,
 Przebici strzałą razem sterczą... (Ю. Тузім).

§ 32. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою і в діалозі

319. Прочитайте речення, поясніть розділові знаки при прямій мові. За потреби використайте подані нижче схеми.

1. Ми спитали соловейка навесні: «Ти для кого так виспівуєш пісні?» І затюхкав соловейко на калині: «Я пісні складаю Україні» (*Я. Мельниченко*). 2. Учитель навчає: «Твоя Батьківщина – велика і славна земля – Україна. Її пізнавай, бережи і люби, усе, що зумієш, для неї зроби!» (*Я. Поклад*). 3. Говорила мені мати: «Можеш мов багато знати, кожну мову шанувати, та одну із мов усіх, щоб у серці ти зберіг» (*М. Хоросницька*).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

атмосфера розжарюється (розжарилася), ввести в оману?

Пригадайте схеми.

А: «П!» А: «П?» А: «П...» А: «П».
«П», – а. «П!» – а. «П?» – а. «П...» – а.

Наприклад. «*Дай зірку, дай...*» – *крізь сон дитя белькоче* (А. Казка).

Якщо пряма мова розірвана словами автора, то розділові знаки ставляться відповідно до наведених нижче схем.

«П, – а. – П». «П, – а, – П». « П! – а. – П». «П? – а. – П».

Наприклад. «*Насуплю я брови, – говорить зима, – і вітер з морозом повіє!*» (С. Черкасенко).

Якщо слова автора розірвані прямою мовою, то розділові знаки ставляться відповідно до наведених нижче схем.

А : «П», – а. А : «П!» – а. А : «П?» – а. А : «П...» – а.

Наприклад. *Та й дивлюсь нишком, чи не пізнаю його де, коли чую: «Ой мені лишенько!» – жახнулася Катря обік мене.*

Якщо в словах автора є два дієслова із значенням висловлювання певної думки, можлива така розстановка розділових знаків:

«П, – а: – П». А : «П», а: «П».

Наприклад. «*Добре мамо, я допоможу, – сказала Надійка і додала: – А потім піду відпочити*». *Не кажи: «Не знаю», а кажи: «Навчуся»* (Народна творчість).

- 320.** Прочитайте текст. Виділіть речення з прямою та непрямою мовою, прокоментуйте їх написання. Укажіть, до якого типу та стилю мовлення належить поданий текст. Відповідь обґрунтуйте.

Дослідниця Лариса Мірошніченко зазначає, що талант Лесі Українки формувався під впливом багатьох факторів. У її творчість увійшла любов до українського народу, рідного краю, народної пісні. Продовжує, що була не тільки талановитою в поезії, а й прекрасно грала на фортепіано, відчувала покликання до музики, малювання. Говорила, що з неї кращий був би музикант, ніж поет. «Але натура утяла мені жарт», – зізнається сама письменниця.

Іван Якович Франко в 1898 році в одній зі статей зазначає: «Від часу Шевченкового “Поховайте та вставайте, кайдани порвіте” Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова...» (З інтернету).

- 321.** Спишіть, розкриваючи дужки та вставляючи пропущені букви та розділові знаки. Поясніть орфограми та знаки пунктуації. Накресліть схеми речень із прямою мовою.

У селі Колодя..ному збереглося два (не)великі будиночки: сірий – Олени Пчілки і білий – Лесин. Хто знає цю околицю писав Д. Донцов той зрозуміє, як могло ро..в..ватися поетичне на..хнення і хист письме..цький в матері і доньки, у тій повній поезії околиці, яку (з,с)малювала Лєся в «Лісовій пісні». Над вузен..кою річкою чується запах м..яти, ось Лєсин кадуб, з якого колись біла джерел..на вода, сад, який доглядала вся сім..я... говорить далі (З інтернету).

- 322. Проблемне завдання.** Поміркуйте, чому в першому прикладі пряму мову треба брати в лапки, а в другому – ні.

1. Андрій запропонував: «Берімось краще до роботи».
2. Андрій запропонував:
– Берімось краще до роботи.

- 323.** а) Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

Якийсь учений, подорожуючи на пароплаві, запитав моряка. Чи знаєш ти граматику? Ні відповів моряк. Тоді ти загубив половину свого життя. Раптом піднявся вітер, розбурхалося море і пароплав розгойдало. Матрос запитав ученого Чи вмієш ти плавати? Ні відповів він. Тоді ти згубив усе своє життя (Народна творчість).

- б) Поміркуйте над змістом діалогу і висловіть власну думку.

324. Складіть і розіграйте за особами діалог: «Моя майбутня професія» (8–10 реплік).

325. Назустріч ЗНО. Перевірте себе.

1. Правильно розставлені розділові знаки в реченні:

А Як ударив вдруге – вона й попросилась – «Не рубай, коханий, бо я – твоя мила».

Б Вітер дуба хитає, козак дівку питає: «Ой дівчино, чия ти?» (*Народна творчість*).

В І гукнуло військо хором: Ми готові йти до бою! (*Леся Українка*).

Г Хотів іще сказати: «Ти робиш навмисне дідові шкоду?», – але ці слова застигли йому на устах (*Л. Мартович*).

2. Яке з речень побудоване за схемою: «П, – а, – п».

А І голос сильний нам згори, мов грім гримить: «Лупайте цю скалу!»

Б «Хитрий який! – насупився пастушок. – Спочатку я піду попереду (*М. Стельмах*).

В «Ти знаєш, що ти – людина. Ти знаєш про це чи ні?» – питав Василь Симоненко.

Г «Я хочу, щоб мене поважали, – сказав юнак, – щоб я сам міг себе поважати (*З газети*).

326. Підготуйте проект-звернення до своїх однолітків у формі діалогу «Прояви гуманності у ставленні до всього живого».

ПЛАН РОБОТИ НАД ПРОЕКТОМ

1. Виберіть тему звернення.
2. Визначте основну думку, яку ви хотіли б донести до учнів.
3. Складіть на вибрану тему діалог.
4. Розіграйте за особами діалог і зробіть аудіо- чи відеозапис.

Так правильно:

липкій, літопис, маршовій.

ПАМ'ЯТКА

Як запобігти синтаксичним помилкам

1. Запам'ятовувати слова сполучення із нормативними формами.
2. Звертати увагу на правильну побудову прийменникових конструкцій.
3. Пам'ятати про вимоги до побудови речень із дієприкметниковим і дієприслівниковими зворотами.
4. Знати види і будову складних речень. Викладати матеріал переконливо, дбати про доказовість основних положень.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке синтаксис?
2. Назвіть приклади синтаксичних норм.
3. Як не припускатися синтаксичних помилок?

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО «СИНТАКСИЧНА НОРМА»

327. Виконайте рівневі завдання.

I рівень

1. Укажіть, які зі сполучень слів не є словосполученням
 - А приготуватися до зустрічі;
 - Б хмарний день;
 - В розпускаються бруньки;
 - Г швидка течія.
2. Укажіть, у якому рядку всі слова є вставними й виражають упевненість:
 - А без сумніву, на щастя, на жаль, вочевидь, сподіваюсь;
 - Б безсумнівно, справді, безумовно, безперечно, зрозуміло;
 - В ясна річ, без сумніву, як навмисне, нічого гріха таїти, по-моєму;
 - Г по-перше, як на гріх, здається, дозвольте, нарешті.
3. Укажіть, яке з поданих речень є неозначено-особовим.
 - А За одного письменного двох неписьменних дають (*Народна творчість*).
 - Б У гості збирайся, а вдома пообідати не забудь (*Народна творчість*).
 - В Виходжу в ніч. Іду назустріч долі (*Ліна Костенко*).
 - Г Запахло м'ятою, війнуло чебрецем і крильцями мелодій закрутило над озера замисленим лицем (*М. Бажан*).

II рівень

4. Установіть відповідність між односкладним реченням та його типом

А Посадили над козаком явір та калину.	1 означено-особове;
Б Благословляю твою сваволю, дорого долі...	2 узагальнено-особове;
В Когось на пісню раптом потягло.	3 неозначено-особове;
Г Ночвами моря не перепливеш.	4 безособове.

5. Яке речення ускладнене звертанням (розділові знаки пропущено)?

- А Сонце гріє вітер віє з поля на долину.
 Б Диви димок за пагорбом?
 В Море відкрило широкі обійми зеленій землі і радісно тремтіло немов жива блакить неба.
 Г Мріє не зрадь я так довго до тебе тужила.

6. Яке речення ускладнене відокремленою обставиною?

- А Тимко сидів згорбившись.
 Б Передні зупинились наслухаючи.
 В Іду собі ні на що особливо не зважаючи.
 Г Бійці сиділи деякий час задумавшись.

III рівень

7. Прочитайте текст. Виконайте завдання до нього.

(1) Земля дитинства, стежки ранньої юності...! (2) Кому не снилися вони в далеких мандрівках, хто не відчував їхнього поклику, чия чутлива душа не прагнула повернутися на схилі літ у чарівну казку дитинства. (3) Усе, як сказав один з філософів, скороминуще в цьому світі. (4) Але чи так уже й все – пам'ять, якщо вона не полишає людину, не робить її забудькуватою, неодмінно житиме отим далеким спогадом дитинства. (5) І чим далі людина відпливає роками, тим більшатиме тяга до нього (За В. Скуратівським).

- а) Позначте складні речення.
 б) Позначте речення, у яких міститься риторичне запитання.

IV рівень

8. Висловіть власні міркування з приводу того, що таке чесність (6–7 речень). Використайте різні види речень. Випишіть словосполучення з різними видами зв'язку (по одному прикладу).

ПУНКТУАЦІЙНА НОРМА

Це потрібно знати:

пунктуаційна норма, пунктуаційна помилка

Цього необхідно навчитися:

правильно розставляти розділові знаки

Це треба запам'ятати:

розділові знаки можуть змінити зміст речення

Над цим варто замислитися:

«Призначення розділових знаків – полегшити читачеві сприйняття написаного» (із Вікіпедії).

§ 33. Пунктуаційна помилка. Тире між підметом і присудком

328. Запишіть речення. Визначте в них головні члени. З'ясуйте, які вони за будовою. Поясніть розділові знаки.

1. Наш народ – океан (*П. Тичина*). 2. Рідний батько – це найвища святиня у світі (*Панас Мирний*). 3. Книги читати – усе знати (*Народна творчість*). 4. Любити свій край – це для народу жити, боротися за юне, за нове (*В. Сосюра*). 5. Я – син народу, що вгору йде (*І. Франко*). 5. Голодному світ не милий (*Народна творчість*). 6. Твоя любов як сміх дитячий (*Д. Іванов*).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

атакувати в лоб (в лоба), за холодну воду не братися?

329. Прочитайте речення. Пропустіть, де можна, дієслово-зв'язку, замість нього поставте тире. Прослідкуйте, чи змінюється зміст речення, його інтонація.

І хай людей таких багато, але нас більше! Ми є народ! (*В. Сосюра*). Ми є українські горобці, як оселедці, в нас чуби (*І. Драч*). Я був син краси і голубої мрії, я був автор ненаписаних поем (*В. Симоненко*). Ти знаєш, що ти є людина (*В. Симоненко*). Двадцять три плюс шість становить двадцять дев'ять.

330. Гра «Хто швидше?». Доберіть 4–5 прислів'їв або приказок, у яких між підметом і присудком уживається тире.

Тире ставиться у таких випадках

1. Між підметом і присудком, коли присудок виражений іменником або кількісним числівником, а дієслова-зв'язки немає. Наприклад: *Батьки – найдорожчі на землі люди. Пісня і праця – великі дві сили (І. Франко).*

Увага! Якщо присудок вжитий із часткою **не**, тире не ставиться (хіба що є значна пауза у мовленні). Наприклад: *Душа не темниця. Серце не камінь. Мама не сирота.*

2. Між підметом і присудком, коли один з цих членів речення або й обидва виражені інфінітивом. Наприклад: *Жити – Вітчизні служити (Народна творчість). Одно – творити язиком, а друге – перти плуга (В. Самійленко). Що то є – лежати тихо, мов сумний розвиток долі (Леся Українка).*

3. Перед словами **це (це є), оце, то, ось (це), значить**, якщо вони приєднують до підмета присудок, який виражений іменником у називному відмінку або інфінітивом. Наприклад: *Шершень – це образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого. А бджола – це символ мудрої людини (Г. Сковорода).*

4. На місці пропущеного присудка. Наприклад: *А в хаті гарним парубком ставав, облесливим – речами і очима (Леся Українка).*

5. Між двома однорідними присудками, з'єднаними єднальним сполучником, якщо другий присудок виражає щось несподіване або різко протилежне до змісту першого. Це тире може бути перед сполучником або після нього (залежно від характеру експресії). Порівн.: *Збудився рано синій-синій птах, на мокру гілку всівся – і щосили виспіває (В. Стус). Кизикнуло і – далі полетіло, а може, се причулося мені? (В. Стус).*

331. Перебудуйте речення так, щоб між підметом і присудком стояло тире.

1. Дієприкметник і дієприслівник вважаються особливими формами дієслова. 2. Другорядні члени речення належать до таких слів, що поширюють головні члени речення.

332. Спишіть речення, уставляючи, де треба, тире. Свій вибір обґрунтуйте. Підкресліть підмет і присудок.

1. Ми світу молодість, ми правота людини, єдине серце в нас (*М. Рильський*). 2. Уже народ одна суцільна рана (*В. Симоненко*). 3. Вона моє щастя, безсмертя моє (*Д. Павличко*). 4. Чужа душа то, кажуть, темний ліс. (*Л. Костенко*). 5. Творити значить розуміти і відчувати природу. Життя як річка, мінливе і буремне. Нива неначе море, широке безкрає. Боротьба не доля боягузів. Мрія як вітрило корабля у буремному морі життя.

333. Перевір себе.

1. Тире між підметом і присудком обов'язково треба поставити в реченні
 - А Ти втілення добра.
 - Б Самотність як обірвана струна.
 - В Усі ми не в тім'я биті.
 - Г Кров людська не водиця.
 - Д Весна художник знаменитий.
2. Тире між підметом і присудком не обов'язково треба ставити в реченні
 - А Два на три шість.
 - Б Собор як свіча.
 - В Життя прожити не поле перейти.
 - Г «Гайдамаки» поема Т. Шевченка.
 - Д Читати моє уподобання.

334. Виділіть підмет і присудок, визначте тип і спосіб їх вираження.

Одна з найвизначніших святинь України – Свято-Успенська Києво-Печерська лавра. Заснована вона в 1051 році. Її неперевершений архітектурний ансамбль внесено ЮНЕСКО до списку об'єктів всесвітньої спадщини. Києво-Печерська лавра – унікальне явище християнського світу. Культурну спадщину лаври зберігає створений 75 років тому назад Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Гордість Лаври – Свято-Успенський собор (*З газети*).

Так правильно:

малій, малéнький, мілкій.

§ 34. Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених звертаннями, однорідними членами. Узагальнювальне слово при однорідних членах

335. а) Прочитайте речення. Знайдіть звертання, поясніть розділові знаки.

1. Ой бандуро, рідна сестро, золотії струни! Вложи в неї моє серце, високії думи (*П. Куліш*). 2. Тобі, земле моя рідна і велика, матінко велична, мої всі поривання (*О. Ольжич*). 3. Ви, співці славетні наші, ви, красо всього народу! Ви нам честь відрятували, вам ми винні нагороду. Слово, моя ти єдина зброе, ми не повинні загинуть обоє! (*Із тв. Лесі Українки*). 4. «Слухай, ти! Що ти там отому дурневі плещеш? Гей! ти! – гукнув голова. – Відчини! Чув? Чіпко!» (*Із тв. Панаса Мирного*).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

ведмежа послуга, впадати (упадати) в око?

б) Які звертання є поширені, а які ні?

336. Спийшіть, розставляючи розділові знаки.

1. Розвійтеся з вітром листочки зів'ялі розвійтеся як тихе зітхання! (*І. Франко*). 2. Куди ж мене зовеш брунатна бджілко? (*В. Стус*). 3. І, може, в тихій твоїй хаті я буду знову розмовляти з тобою друже мій (*Т. Шевченко*). 4. О слово рідне Ти стоїш на чаті предковічних пам'яток святині (*П. Куліш*). 5. Ой Дніпре мій Дніпре широкий та дужий багато ти батьку у море носив козацької крові (*Т. Шевченко*).

Зверніть увагу! Вигуки від звертання відділяються комами.

Але не відокремлюються комами (і паузами також) слова **о, ой**, якщо вони виступають у ролі підсилювальної частки.

Звертання відповідає на питання **хто? що?** і може граматично (за родом, числом) пов'язуватися з присудком у реченні. Тому, щоб не сплутати його з членами речення, зокрема з підметом, слід мати на увазі таке:

а) іменник у кличному відмінку – це завжди звертання: *Зоре моя вечірняя, зійди над горою, поговорим тихесенько в неволі з тобою* (*Т. Шевченко*);

б) іменник, якого стосується дієслово в другій особі, – це звертання (підметом при такому дієслові можуть бути лише займенники другої особи **ти, ви**): *О, спинися, прекрасна ранкова ця мить, – дай напитись твого життєдайного трунку* (Г. Донець);

в) звертання не замінюється займенниками **він, вона, воно, вони**; при ньому стоїть або можна поставити займенники другої особи **ти, ви, твій, ваш** у будь-якому відмінку (ці займенники до звертання не входять): *Крізь сотні сумнівів я йду до тебе, добро і правдо віку* (В. Стус).

337. Прочитайте речення. Охарактеризуйте їх, поясніть розділові знаки. Які з цих речень є ускладнені і чим?

Спинися, людино, ти ж бо – найрозумніша істота природи! Нащо ж ти нищиш своє право на щастя жити? Воно ж дане тобі тільки раз! І всі блага землі та неба тобі дано для цього. Чом же не користуєшся цим щастям? Чому ти дивишся на світ не своїми, а чужими очима?.. Отямся ж, спинися, людино! Ти ж бо – людина! Умийся росою чистої совісті і поглянь на світ своїми очима... Всю природу візьми, а вона невичерпна скарбами, – розкривай їх, навтішайся ними, живи, блаженствуй і свято оберігай од зловісних хмар сонце миру! (*Я. Баш*)

338. а) Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення та узагальнювальні слова відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Пекучий день лісів солодка млява смага стежок сонливиці левад іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать (*Л. Костенко*). 2. Була весна весела щедра мила промінням грала сипала квітки (*Леся Українка*). 3. Високий літній день підвівся в ясне небо і вовну білих хмар тримає при землі (*М. Зеров*). 4. Усе в чеканні спілі краплі рос земля і місяць вишні і тополі і тиша в тиші і тумани в полі (*Б. Олійник*). 5. Лози кручі ліс усе блищить і сяє на сонці (*О. Довженко*).

б) Укажіть речення, у яких є кілька рядів однорідних членів.

Зверніть увагу! Не є однорідним членами.

1) повторювані слова, які вживають в реченні для підкреслення кількості предметів, тривалості дії, вираження емоційності; вони розглядаються як єдиний член речення: *Квітки куплю в переході, ніжну, ніжну красу, радість у теплих долонях в дім принесу, принесу* (О. Чубачівна);

2) повторювані однакові форми слів, об'єднані частками **не, так** (*хоч не хоч, писати так писати, дивиться не надивиться*);

3) стійкі словосполучення з парними сполучниками **і...і, ні...ні** (*ні слуху ні духу, ні пава ні гава, і сміх і гріх*);

4) два однакові за формою дієслова, що позначають дію та її мету (*пиду подивлюся*).

339. Складіть речення за поданими схемами.

- а) _____, _____, _____ _____ .
 б) ~~~~~, і ~~~~~, і ~~~~~ _____ _____ .
 в) _____ _____ _____, _____, _____ _____ .

340. Відредагуйте речення. Поясніть помилки.

1. Тут були і авіатори, і танкісти, і артилеристи, і офіцери (*За Олесем Гончарем*). 2. Люблять гімнастки свою тренерку за слово тверде, за веселу вдачу і що вона надійна подруга. 3. Наш обов'язок – сумлінно вчитися і допомога батькам. 4. Я люблю малювати і мелодійні пісні.

341. Складіть речення за схемами.

- 1) О, О, О...; 2) О, а (але, та) О...; 3) УС, як-от: О, і О, і О – ...; 4) О, О і О...; 5) УС: О, О, О...; 6) О, О, О – УС...

342. Перевірте себе.

1. Виділіть речення, у якому після вигука треба поставити кому

А О земле, велетнів роди (*П. Тичина*).

Б О люди! Люди небораки! Нащо здалися вам царі? (*Т. Шевченко*).

В Ой зозуля, зозуленько, нащо ти кувала! (*Т. Шевченко*).

Г Ох пісне, чому, як той птах не летиш? (*М. Рильський*).

2. Правильно розставлено розділові знаки в реченні
- А Скажи мені мій братику, королеві цвіте! (*Т. Шевченко*).
 Б Діду, серце голубчику, заграй яку-небудь (*Т. Шевченко*).
 В Україно моя, Україно, я для тебе на світі живу (*Д. Павличко*).
 Г Запалай мій вогнику, крилатий, полум'ям привітним і незлим (*А. Малишко*).
3. Узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами в реченні (розділові знаки пропущено)
- А Море скелі земля все поволі зникає (*М. Коцюбинський*).
 Б Ні спека дня ні бурі ні морози ніщо не вб'є любов мою живу (*В. Сосюра*).
 В Синє все озера річка в синяві намоклий ліс (*А. Малишко*).
 Г Луки гори пишні сади усе зелене й припишкле (*Олесь Гончар*).
4. Перед однорідними членами треба поставити двокрапку, а після них – тире в реченні (розділові знаки пропущено)
- А Голос духа чути скрізь по курних хатах мужицьких по верстатах ремісницьких по місцях недолі й сліз (*І. Франко*).
 Б Усяке птаство як-от деркачів перепілок куликів курочок можна було викосити косою в траві (*О. Довженко*).
 В Наближення зими у всьому серце чує і в шелесті листів і в вітрі і в стежках (*В. Сосюра*).
 Г Усе зникло наче в казці місто гори поле гай (*Леся Українка*).

Так правильно:

мозолістий, мбзочок, мускулістий.

- 343.** Перекладіть текст українською мовою і запишіть його. Підкресліть обставини, надпишіть питання, які засвідчують тип обставини. Придумайте (усно) продовження цього тексту.

Wiatr nie wiał. Uśnieżone kiście nie poruszały się najmniejszym ruchem. Spało wszystko zimowym snem. Mogło się здаwać, że śniegowy obrus na ziemi i cały las, to wszystko jakaś бiała jedność – martwa. Tak bywa w czasie odwilży. Jedyнą żywą istotą, poruszającą się jak mały czarny punkcik wśród milczących wielkości, była Marysia. Dobry, pocziwy las! Te krople, które opuszcza topniejąca zióдź, to może łzy nad sierotą. Drzewa takie wielkie, a takie litośne nad maleństwem. Oto samo jedno, takie

ślabe, biedne, wśród śniegu, nocy i lasu, brnie sobie z ufnością, jakby nigdy nic! Noc jasna zdaje się troskać o nią. Jest w tym jakaś wielka słodycz, co jest małym i bezsilnym, oddaje się i powierza tak zupełnie na woli bożej. (Г. Сенкевич).

§ 35. Розділові знаки в реченнях із відокремленими членами

344. Перепишіть речення, розставляючи, де потрібно, розділові знаки. Поясніть свій вибір.

1. Лиш народи явлені у Слові достойно жити можуть на землі (Л. Костенко). 2. Оздоблена інеем вражає красою папороть... (Н. Пільчук). 3. Задивляюсь у твої зіниці голубі й тривожні ніби рань (В. Симоненко). 4. Смугаста птаха вся з жовтих та чорних пер сяjala рудим чубом сидячи на сучку осики, а дзьоба мала довгого й тонкого (Є. Гуцало). 5. Мені випала щаслива планета родитися в степу (О. Ковінька). 6. Поклавши крила на велику спеку стоїть над степом сірий журавель (Л. Костенко).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

згущувати фарби, вилами по воді писано?

345. Доповніть речення поширеними або непоширеними відокремленими означеннями. Запишіть утворені речення.

1. Місто спить. 2. Йому подобалося відпочивати на морі. 3. Ми входимо в ліс. 4. Потім вони чули музику. 5. Настав березень. 6. Пам'ять зберігала щасливі хвилини.

346. Прочитайте речення. Поясніть розділові знаки в них.

1. У нього були дивні очі – кольору повільної грозової хмари (Л. Костенко). 2. Це не погляд, а женьшень, корінь життя, наділений даром піднімати тонус (Є. Гуцало). 3. І радісним буремним громом спадають з неба блискавиці, Тарасові провісні птиці – слова шугають над Дніпром (В. Стус). 4. Він простягає букет жоржин – багряних, радісних (Є. Гуцало). 5. Сумна та невесела, сіла вона на лаві край столу і під перлась рукою під щоку (Панас Мирний). 6. Одна з найкращих гуморесок Остапа Вишні – «Ярмарок» – створена на контрастах баченого (Б. Пришва).

347. Складіть і запишіть речення, увівши до них подані відокремлені додатки. Підкресліть усі члени речення.

Замість дітей; за винятком кількох людей; крім вас; замість запізнілої поради; окрім малого брата; особливо люди з інвалідністю.

348. а) Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку. Що цікавого ви дізналися?

Охорона об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та місцевого самоврядування. Знаходячись під загрозою постійного руйнування, культурна спадщина охороняється Законом. В Україні на державному обліку знаходиться більше 140 тисяч пам'яток.

Разом з тим втрати культурних цінностей, нерухокої спадщини, історичного вигляду наших міст є незворотніми і неоправданими. Будь-які втрати культурної спадщини неминуче відображаються на нинішньому та майбутніх поколіннях, приводячи до духовного жебрацтва, фальсифікації історії, втрат історичної пам'яті, знищення інтелектуального та творчого потенціалу суспільства в цілому. Вони не можуть бути компенсовані ані створенням нових визначних творів, ані розвитком культури в цілому (*Із Закону «Про основи національної безпеки України»*).

б) Знайдіть відокремлені члени речення. Поясніть розділові знаки.

в) Доберіть 3–5 запитань за текстом. На основі дібраних запитань складіть і розіграйте діалог на порушену в тексті проблему.

349. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Підкресліть відокремлені члени речення.

1. Дніпро! Ти тихо в день ясний пливеш заглиблений в минуле (*Олександр Олесь*.) 2. Скроплений живлющою рососою росток пробився на безмежжі нив (*П. Дорошко*). 3. Ви забуваєте другу любов поетів наприклад любов Данте до Беатріче а я власне таку мала на думці (*Леся Українка*). 4. А я не знаю нічого ніжного окрім берези (*Леся Українка*). 5. Усупереч зовнішній легковажності Люба напрочуд чесно уміла зберігати таємниці (*Олесь Гончар*).

350. Знайдіть речення, у яких допущено помилки у вживанні дієприслівникових зворотів. Поясніть суть цих помилок. Відредагуйте речення.

1. Провівши глибокий аналіз, визначено стратегію розвитку інституту. 2. Відспівавши цей концерт, нам аплодували глядачі. 3. Приїхавши в місто, нас вразила його краса. 4. Повернувшись з прогулянки, уроки робилися швидко. 5. Зламавши кригу, річкою залило всю заплаву. 6. Підбігши до ставка, видно було човен і чути голоси дітей.

351. Перевірте себе.

1. Установіть відповідність

Відокремлений член речення

Приклад

1 додаток	А Зло нічого не дає, крім зла, умій прощати.
2 означення	Б Не оравши й не сіявши, не будеш хліба їсти.
3 обставина	В Співають солов'ї – співці весни й любові.
4 прикладка	Г Вона, в сльозах і печалі, не могла спати.
	Д О земле втрачена, явися!

2. Прочитайте речення.

Одна в поета правда – чистота.

Правильним для цього речення є обґрунтування пунктуації, запропоноване в рядку

- тире між підметом і присудком.
- тире в неповному реченні.
- тире в реченні з однорідними членами.
- тире при відокремленій прикладці.

Так правильно:

навчання, наголову, нажитий.

- 352.** Перекладіть письмово текст українською мовою, замінюючи, де це можливо, дієслова дійсного способу дієприслівниками. Дієприслівники підкресліть.

Lecz choć prawdą jest, że morze kryje w sobie nieprzebrane bogactwa, należy przyznać, że ten, kto się z morzem zwiąże, ma ciężkie zadania. Kto chce się z morza utrzymywać, musi znać wszystkie mielizny i prądy, liczyć się z każdym kamieniem na dnie. Musi wieść swoją łódź poprzez burzę i mgłę i odnajdywać drogę w najciemniejszą noc. Musi z oznak powietrznych przewidywać nie pogodę i nie wolno mu zwracać uwagi na zimno i wilgoć. Musi wiedzieć, któredy ciągną ryby i gdzie pełzają homary, musi wyciągać sieci i zanurzać je nawet na burzliwym morzu. Najpierw jednak, i przede wszystkim, musi nosić w piersiach mężne serce, które nie pyta, czy w walce z morzem nie stawia co dzień życia na kartę (*За С. Лагерлофом*).

§ 36. Розділові знаки в реченнях

із вставними словами й реченнями. Кома після вигуків, стверджувальних і заперечувальних слів

- 353.** а) Прочитайте вголос текст, виділяючи інтонацією вставні слова та речення. Визначте стиль мовлення. Що нового ви дізналися з прочитаного?

З появою величезної кількості автовок на дорогах сіл і міст постало, звичайно, питання про збереження навколишнього середовища, адже викиди з них забруднюють повітря. Це призводить, як відомо, до серйозних екологічних проблем. По-перше, розвиток парникового ефекту з подальшою незворотною зміною клімату і, по-друге, зниження імунітету багатьох людей внаслідок порушення основ генетичної спадковості в результаті «свинцевого ефекту». Тому стрімко набирає обертів виробництво електромобілів.

Багато людей, ми бачимо це на наших вулицях, вирішило перейти на екологічний та корисний вид транспорту. До такого належать велосипеди, самокати, гіроскутери, роликові ковзани тощо.

Зараз часто можна побачити молодих та літніх людей на екологічному виді транспорту, адже це водночас приносить користь здоров'ю і не шкодить навколишньому середовищу (*З інтернету*).

- б) Випишіть речення з вставними словами, визначте їхню групу за значенням. Поясніть розділові знаки.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

атмосфера розрядилася, віддати пальму першості?

- 354.** Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте групу вставних слів за значенням.

1. Вітер здавалось дужчав, принаймні очерет шумів так, що заглушив навіть думки (*М. Коцюбинський*). 2. Там кажуть з гір усю країну видно (*Леся Українка*). 3. У кожному ділі є свої майстри і своє так би мовити натхнення (*Олесь Гончар*). 4. На щастя літак ішов по курсу майже на схід (*М. Шумило*). 5. Відчиняли люди широко ворота, поливали на щастя дорогу, щоб завжди таким багатим був двір (*І. Цюпа*). 6. Ну а ви я бачу здружилися (*М. Трублаїні*).

- 355.** Складіть і запишіть по два речення так, щоб в одному випадку подані слова були вставними, а в іншому – членами речення: *здається, на радість, кажуть, може*.

356. Прочитайте, поясніть написання вигуків та звуконаслідувальних слів, а також розділові знаки при них. Чи в усіх реченнях є вигуки або звуконаслідувальні слова, з якими частинами мови вони омонімічні?

1. Гей, на всі простори, на Карпати-гори розлітайся, слово, розтікайся, клич (*М. Рильський*). 2. О музи, музи, музи кам'яні! Де грім душі, народжений з любові? (*Л. Костенко*). 3. Уранці проснешся – ой, високо ж небо! (*П. Тичина*). 4. Не треба слів, навіщо бандеролі? Ау! – і все, крізь роки і печалі (*Л. Костенко*). 5. Ех, якби піч на коні, а я на ній – добрий козак був би! (*Народна творчість*). 6. Гей ти, могутня людино, щастя світам принеси! (*П. Тичина*).

Зверніть увагу. Слід розрізняти вигуки **ну, ой, ох, ах, о**, після яких кому ставлять, й однозвучні з ними підсилювальні частки, після яких коми не вживають. Не відокремлюють розділовими знаками на початку речення вигуки, що вживають перед особовим займенником, після якого йде звертання: *Ой ви, юності давньої грози, неповторної радості крок* (*В. Сосюра*).

357. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть свій вибір.

1. Ах скільки радості, коли ти любиш землю (*П. Тичина*). 2. Гей ударимо в струни, браття (*М. Рильський*). 3. Земле рідна о чим далі ти від мене, тим дорожча (*Д. Павличко*). 4. Еге ж напевне зерно легше відділити від полови, аніж правду від кривди (*М. Стельмах*). 5. Ні не вмерла Україна, бо і не вмирала, під веселкою свободи над Дніпром заграла (*Л. Пастушенко*). 6. Темна нічка, невидна гей осіння, холодна (*Леся Українка*).

358. Відтворіть запропоновані вигуки стількома емоційними й мімічними варіантами, скільки емоцій кожен із них може передавати: *е, ех, ого, ух, ага, овеа, ах, слава Богу, ой*.

Так правильно:

на́ймит, на́скок, настобя́ти.

359. Напишіть найпоширеніші формули привітання, прощання, подяки, вибачення польською мовою, ввівши їх у речення. Перекладіть українською мовою. Поясніть розділові знаки у реченнях.

§ 37. Розділові знаки в складному реченні

360. Прочитайте текст. Що нового для себе ви дізналися з нього? Знайдіть складні речення, визначте їхні види. Поясніть уживання розділових знаків.

Хочеш добре знати себе – пробуй свої сили в різних видах діяльності. Не втрачай можливості навчитися нової корисної справи, берися за будь-яке громадське доручення. І що б ти не робив, пам'ятай: чим різнобічніша діяльність, тим повніше розвиваються обдарування і здібності, тим точніше ти можеш відповісти на запитання: «Де моє покликання?» Оцінюй себе за наслідками своєї діяльності. Гарні результати свідчать про твої достоїнства. Не звинувачуй інших, якщо у тебе щось не виходить, шукай причину в самому собі!

Правильно сприймай критику. Пам'ятай: ворог твоїх вад – твій кращий друг. Не вір друзям, які завжди хвалять тебе. Май мужність визнати справедливу критику, і ти придбаєш справжніх друзів (*З інтернету*).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

веремію закрутити, воду решетом носити?

361. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Поясніть пунктуацію та визначте вид речень.

1. Минають дні минає літо настала осінь (*Т. Шевченко*).
 2. Небо порізали вогнями стріли ударив грім на пильних дорогах знявся вітер (*О. Десняк*).
 3. Темная діброва стихла і мовчить листя пожовтіле з дерева летить (*Я. Щоголів*).
 4. Мир у світі таки буде його хочуть усі люди (*Народна творчість*).
 5. Коли пісні мого краю пливуть у рідних голосах мені здається що збираю цілющі трави я в лугах (*М. Рильський*).

362. Поміркуйте, чому в першому реченні перед сполучником *і* кому ставимо, а в інших – не ставимо.

1. Біліє сніг в лелечому гнізді, і льоду вже намерзло півбадді (*Л. Костенко*).
 2. Потемніло і стало моросити дрібно та тихо (*Олесь Гончар*).
 3. По узліссі на галявині зеленіє перший ряс і цвітуть проліски та сон-трава (*Леся Українка*).

363. Лінгвістичне дослідження. Прочитайте речення. Як саме змінюється значення кожного з них залежно від пунктуації? Доведіть власну думку.

1. Обережно: діти! – Обережно, діти. 2. Що він написав? – Що, він написав? 3. Сонце зігрівало усе поле, берег, ліс. – Сонце зігрівало усе: поле, берег, ліс. 4. Їх учнів преміювали. – Їх, учнів, преміювали. 5. Учениця співала голосно, промовляючи всі слова. – Учениця співала, голосно промовляючи всі слова. 6. Іванові, треба думати, нарешті повезло. – Іванові треба думати: нарешті повезло.

364. Складіть речення польською мовою зі сполучниками *oraz, lecz, jednak, zaś, to też, dlatego, czyli*. Перекладіть ці речення українською мовою. Поясніть, які смислові відношення між компонентами складного речення передані за допомогою саме такого сполучникового зв'язку.

Так правильно:

ненáвидіти, ненáвисть, низинá.

365. Прочитайте вислів. Що ви думаєте з цього приводу? Підготуйте і проведіть бесіду: «Де найбільше мудреців – там найменше мудрості». Під час бесіди використовуйте складносурядні й складнопідрядні речення.

Мені здається, друже, що голови навіть наймудріших людей тупіють, коли вони зберуться разом, і що там, де найбільше мудреців, найменше мудрості (*III. Монтеск'є*).

ПАМ'ЯТКА

Як запобігти пунктуаційним помилкам

1. Ретельно повторюйте вивчені пунктуаційні правила.
2. Критично і вдумливо проаналізуйте пунктуаційні помилки, яких найчастіше припускалися у своїх письмових роботах. Поміркуйте, чим саме вони спричинені.
3. Переверяючи диктант, зверніть особливу увагу на ті слова і розділові знаки, у написанні яких вагалися під час диктування.
4. Серед пунктограм можна виділити інтонаційні, структурні та змістові (смислові). Якщо знати, якій інтонації, паузі який знак відповідає, то основний мінімум розділових знаків буде поставлено правильно.

УЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

Кома	Тире
1) однорідні члени речення 2) звертання 3) вставні конструкції 4) відокремлені й уточнювальні члени речення 5) складне речення 6) пряма мова	1) однорідні члени 2) відокремлені члени речення 3) між підметом і присудком 4) неповне речення 5) складне речення 6) пряма мова, діалог
Двокрапка	Крапка з комою
1) однорідні члени речення 2) складне безсполучникове 3) пряма мова, діалог	1) складне складносурядне 2) складне безсполучникове

ПОВТОРЕННЯ З ТЕМИ «ПУНКТУАЦІЙНА НОРМА»

366. Виконайте рівневі завдання.

I рівень

1. Знайдіть речення, у якому допущено пунктуаційну помилку:

- А І раптом, налетів шквальний вітер, здійняв у повітря здорору хмару пилу (*С. Васильченко*).
- Б На сивій од роси траві по долу пасуться коні (*Григір Тютюнник*).
- В Жебонять голоси, як весною набрана з річки вода (*В. Терен*).
- Г Молодий парубок сидів на возі і навіть не поганяв волів (*І. Нечуй-Левицький*).
- Д А тим часом у таборі запорожців почалися незгоди (*М. Слабошпицький*).

2. Знайдіть речення, у якому тире поставлено неправильно:

- А Руки твої роботящі – ось твоє щастя (*О. Підсуха*).
- Б Студентство вищих шкіл – то найкращий цвіт нації (*І. Огієнко*).
- В Ще в давньому світі вчені прагнули скласти універсальні довідники з усіх галузей знань – енциклопедії (*Н. Руденко*).
- Г День, вечір, ніч, ранок — все біле, все тьмяне (*Леся Українка*).
- Д Педагогічна спадщина В. Сухомлинського – є скарбом української нації (*З журналу*).

3. Знайдіть речення, у якому потрібно ставити кому між одно-
рідними означеннями (розділові знаки пропущено):

А А над усім тим густо стелиться дух свіжого степового сіна
(*С. Васильченко*).

Б Незабаром у плавні прийшла тиха спокійна осінь (*З журналу*).

В В зеленім березовім гаю над Дністром весело щебетали
пташки (*І. Франко*).

Г Як я вас люблю лісові осінні гості (*О. Донченко*).

Д Вишгород розкинувсь по широкому невисокому шпилі
(*І. Нечуй-Левицький*).

4. Знайдіть речення, у якому перед сполучником «як» кома не
ставиться (розділові знаки пропущено):

А Вдома Семен довго розмірковував як краще побудувати свій
виступ на зборах (*З журналу*).

Б Неволя як той чад задурманила людям голови (*Панас
Мирний*).

В Культ вогню як відомо дійшов до нас із язичницької доби
(*В. Скуратівський*).

Г Досить у народі знищити пам'ятки культури і він уже в
другому поколінні перестане існувати як самостійна нація
(*З журналу*).

Д Я квітку не можу зірвать бо їй як людині болить (*В. Сосюра*).

5. Визначте, який розділовий знак вжито неправильно:

І вся земля, (А) росяніючи, (Б) тепер здається, (В) колискою,
(Г) колискою життя, (Д) надій (*М. Стельмах*).

6. Знайдіть, де в реченні неправильно вжито коми:

У другій половині минулого століття, (А) в українську літе-
ратуру прийшли такі видатні поети, (Б) як В. Симоненко,
(В) Л. Костенко, (Г) І. Драч, (Д) М. Вінграновський (*З журналу*).

II рівень

7. Знайдіть речення, у якому перед сполучником «і» коми не став-
лять (розділові знаки пропущено):

А Життя торкає серця струни чулі і я на крилах пісні лину
знов (*В. Сосюра*).

Б Сонце зійшло і враз над Києвом знялося ревище гудків
(*Ю. Смолич*).

В Багряний вечір догорів і попіл падає на місто переливається
намисто понаддніпрянських ліхтарів (*М. Рильський*).

Г Коло хат у садках темніли купи вишень і стрімлі здорові
старі дикі груші (*І. Нечуй-Левицький*).

Д Це були чудові вечори і я їх ніколи не забуду (*М. Хвильовий*).

8. Знайдіть речення, у якому допущено пунктуаційну помилку:

А До пишного розмаїття мальв усі давно звикли, і стали вони невід'ємною частиною родини (*І. Цюпа*).

Б Я люблю їздити на поле тоді, як ниви зеленіють та хвилюються зеленими хвилями (*І. Нечуй-Левицький*).

В Дівчина троянди поливала, і кудись котилась хмар навала, і сміялась осінь за вікном (*В. Сосюра*).

Г Ми на землі благали Бога, щоб рідний край благословив (*Олександр Олесь*).

Д Ясно ще осіннє сонце сяє, та холодом осіннім в повітрі потягає (*І. Франко*).

9. Визначте, які з розділових знаків використані неправильно:

Учитель – (а) просте, (б) звичайне слово, (в) яке щодня повторюємо, (г) і ми, (ґ) і наші діти (*В. Кучер*).

III рівень

10. Прочитайте текст і виконайте завдання 11–12 до нього.

(1) У життєвому круговороті народжуються неповторні людські світи. (2) Вдивляючись щороку в очі юнаків і дівчат, яких проводжаю в самостійну дорогу життя, я не можу бути спокійним. (3) Що ж є найголовнішим у людині яку ми творимо? (4) У ту коротку червневу ніч, коли разом з ними ми виходимо в поле зустрічати перше сонце їх нового життя, в моє серце стукають болючі питання: де, в чому людська серцевина? (5) Як її, зрештою, створити?

11. Пунктуаційна помилка допущена в реченні

А першому;

Б другому;

В третьому;

Г п'ятому.

12. Вставним словом ускладнене речення

А перше;

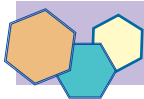
Б друге;

В третє;

Г п'яте.

IV рівень

13. Напишіть есе на тему «Читання робить нас кращими». Зверніть увагу на правильне вживання розділових знаків у реченнях.

СТИЛІСТИЧНА НОРМА

Це потрібно знати:

стилістична норма, стилістична помилка

Цього необхідно навчитися:

знаходити стилістичні помилки в чужому висловлюванні та уникати у власному; розвивати стилістичну грамотність; виховувати мовну культуру

Це треба запам'ятати:

стилістика тісно пов'язана з культурою мови. Їх єдне спільне завдання: збагатити мову кожної людини, зробити її кращою, змістовнішою, правильнішою

Над цим варто замислитися:

«Заговори, щоб я побачив, хто ти...» (Сократ).

§ 38. Стилiстична помилка.

Стилiстичне використання багатозначних слiв, омонiмiв, синонiмiв, антонiмiв i паронiмiв

367. Прочитайте речення. Поясніть, чи доречними є в реченнях виділені слова. Доведіть свою думку. Замініть їх іншими словами, що найбільше підходять за змістом. Запишіть відредаговані речення.

1. Учитель **прорекламував** батьківські збори. 2. На листках **зелених насаджень** діамантами сяяла роса. 3. Моя **люба** тварина – це мій собака. 4. Черногузи **бігають** на мілкому і ловлять жаб. 5. У маминих **оченятах** не було ні фальші, ні лукавості. 6. Відпочивши, я дивлюсь **телебачення**. 7. Він вдарився об кут і **розпанахав** собі ногу. 8. У магазині покушцеві забули **вручити** речту.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

вибивати з голови, заварити кашу?

Стилiстична помилка – це помилка в усному або писемному мовленні, що полягає у вживанні слів (словосполучень, речень), що не відповідають стилеві всього тексту.

Наприклад: *Уживання у відповіді на уроці просторічних слів. Нам було дуже весело під час візиту до лісу.*

Проте слід пам'ятати, що інколи письменники навмисно, для досягнення комічного ефекту вживають слова й вислови, що не відповідають вимогам художнього стилю. Наприклад: *Раз я біг завертати свині, що взяли маршрут на буряк, і тоді із прозорої сині скинув бомбу на вигін літак* (В. Симоненко).

- 368.** Уявіть, що ви працюєте редактором наукової газети і вам до рук потрапив цей текст. Відредагуйте його. Укажіть, де саме допущено стилістичні помилки. Поясніть свої виправлення.

Циклон – це велетенський вихор в атмосфері. В області його дії часто виникають менш масштабні вихори. Ух, бачив я колись таке! У США, де найчастіше відбувається це явище, їх називають торнадо, в Європі – тромбами. Понад 1000 торнадо проноситься над нашою матінкою-землицею щороку. Над чистим плесом води атмосферні вихори називають смерчами, а в розжарених сонцем безмежних піщаних пустелях, наприклад, в Сахарі та Єгипті, вони спостерігаються у вигляді піщаних бур.

- 369.** Складіть речення з поданими словами, поясніть відмінність між ними.

Діалектний – діалектичний; попадати – потрапляти; громадський – громадянський; мішати – заважати; переводити – перекладати; тактовний – тактичний, дружний – дружній, сердешний – сердечний, ефектний – ефективний, освічений – освідчений.

- 370.** Знайдіть помилки в побудові словосполучень, виправте їх.

Дякую вас, хворіти грипом, старший брата, піклуватися за матір, попадати в скрутне становище, вести себе, суттєве слово, особовий приклад, у повній мірі, ходити по горах, згідно наказу, відповідно інструкції, їхати в автобусі, відіслати по пошті, говорити на суржику, іспит по хімії.

- 371.** а) Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки. Визначте стилістичні синоніми.

1. Везе мені на заметілі похитав головою Богдан і пригадав ту давню хуртечу яку б уже треба давно забути. Кожна людина має долати і пройти свої хуртовини... (М. Стельмах).
2. У серці яюсь дивно нароста така глуха гнітюча порожнеча

така до щему прикра пустота (*Л. Воловець*). 3. Вони побігли навпростець навпрямки напролом (*П. Загребельний*).

б) Визначте орфограми. Поясніть правопис слів.

372. а) До поданих слів, ураховуючи їхню багатозначність, доберіть антоніми. За потреби зверніться до словника антонімів.

Глибокий, великий, світлий, старий, холодний, недалекий, завоювати.

б) Складіть речення з трьома утвореними антонімічними парами.

373. а) Прочитайте речення, визначте вжиті в них загальнономвні та контекстуальні антоніми. Поясніть відмінність між ними.

1. Кожна людина – неповторний світ доброго і злого, мудрого й недалекого, ніжного і грубого (*О. Довгий*). 2. Говорити лихе, а промовчувати добре – однакове є зло (*Д. Туптало*). 3. Хіба може говорити про біле той, кому невідоме, що таке чорне (*Г. Сковорода*). 4. Ласкою всього досягнеш, а криком та лайкою нічого не візьмеш (*І. Котляревський*). 5. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість всього народу судять насамперед з культури його літературної мови (*І. Огієнко*).

б) Поясніть, чи можна вважати антонімами слова: *батько – мати; чоловік – жінка; кішка – миша; гора – долина?*

374. Зробіть вибір слів і поясніть його.

Мовлення має бути правильним / вірним; змістовим / змістовним; об'єктним / об'єктивним; професійним / професійним; діловитим / діловим; писемним / письмовим.

375. Відредагуйте подані речення. Поясніть помилки.

1. Ця пропозиція заслуговує уваги. 2. Є виключення з правил. 3. Я лишаю Вас слова. 4. Прийшов до такого висновку. 5. Хочу сказати ще пару слів. 6. Я не раз піднімав питання про підвищення зарплатні. 7. Наші думки співпадають. 8. Я повинен зложити свої повноваження.

376. Складіть словосполучення з поданими словами.

Боятися, лякатися, побоюватися, соромитися (*кого? чого?*). Обіцяти, надіждати, заздрити (*кому?*). Спостерігати, слідкувати (*за ким? чим?*).

Так правильно:

низький, ніздря, новий, нудний.

377. Перекладіть українською мовою і дайте назву кожній семантичній групі.

1. Ramię, brzuch, łydka, pięta, usta, paznokieć, kark.
2. Półbuty, podomka, bielizna, pończochy, kapelusz.
3. Księgowy, sprzedawca, lotnik, ogrodnik, urzędnik, sportowiec, rolnik.
4. Węgry, Wenezuela, Cypr, Chiny, Szwecja, Szwajcaria, Holandia, Syria, Włochy.
5. Żydzi, Amerykanie, Słoweńcy, Tatarzy, Czesi, Anglicy.

§ 39. Стилiстичні особливості слів iншомовного походження. Стилiстичне забарвлення лексики

378. а) Поясніть значення та визначте походження поданих слів. Які з них можуть уживатися в прямому та переносному значеннях? Розкрийте ці значення. За потреби зверніться до словника iншомовних слів.

Вiрус, марафон, фарисей, паразит.

б) Складіть речення зі словами, які вживаються в переносному значенні. Чи мають вони стиліове навантаження? Яке саме?

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

ані рудої миші, витрішки продавати?

Запозичення чужомовних слів – один із засобів поповнення словникового запасу будь-якої мови. Мова збагачується, *по-перше*, тому, що такі запозичення збільшують кількість наявних у ній слів, а, *по-друге*, від запозичених слів утворюються похідні слова: *гуманістичний* (від *гуманізм*), *періодичний* (від *період*) тощо.

Серед запозичених слів виділяють *iнтернаціоналізми* – слова, що вживаються у багатьох неблизькоспоріднених мовах у спільному значенні: мікроскоп.

379. З'ясуйте за словником іншомовних слів значення слів. Складіть із ними речення.

Субсидія, генезис, тендер, факс, турне, абонент, хобі, ліцензія, превентивний, периферія, гіпотеза, абітурієнт, хіт, факсиміле, креативний.

380. Виправте помилки у вживанні іншомовних слів.

1. У нас є вільна вакансія. 2. Ми довго репетували перед концертом. 3. Банк надав безкоштовний кредит. 4. Нам подарували пам'ятні сувеніри. 5. Закомпостуйте, будь ласка, білет. 6. У місті спорудили меморіальний пам'ятник. 7. У театрі відбулася перша прем'єра.

381. Прочитайте текст. Які запозичені слова є в ньому. Чи можна їх замінити українськими?

Останнім часом українська мова переживає небувалий і майже неконтрольований приплив англiцизмiв. Вони запозичуються і прямо, і через інші мови. Нашестя англiцизмiв має ще й ту особливість, що дія германської мови, якою є англійська, на флективну слов'янську суттєво відрізняється від дії спорідненої слов'янської. Зокрема, такий вплив зачіпає порядок слів у реченні, смисловий наголос, інтонацію тощо.

Відбуваються зміни й у лексиці. Милій стає бойфрендом, спроба – пілотним проектом, воротар – голкіпером (*З інтернету*).

Словники іншомовних слів товщають. Якщо словничок 1918 року налічував усього-на-всього 2365 одиниць, то сьогодні цілком набереться словник лише самих англiцизмiв обсягом до 25 тисяч (*За В. Радчуком*).

У науковому та офіційно-діловому стилях іншомовні слова часто виступають як терміни: *лексика, біологія, аналіз, термометр*.

Проте і в термінології різних галузей науки є українські відповідники. Наприклад: у медицині (*ларингіт – запалення гортані*); мовознавстві (*фонема – звук*).

У публіцистичному та художньому стилях іншомовні слова вживають і в прямому, і в переносному значеннях. Вони служать засобом:

- створення образності;
- протиставлення або контрасту;
- гумористичних та іронічних ефектів.

Запам'ятайте! Українська мова до більшості запозичених слів має відповідники (*процент – відсоток; юрист – правник; слайд – прозівка* тощо). Іншомовне слово слід уживати лише в тому разі, коли воно точніше й повніше, ніж його український відповідник, розкриває поняття або надає тексту певного стилістичного забарвлення.

382. Продовжіть рядки словами іншомовного походження, що стосуються:

- а) культури та мистецтва: театр,
- б) суспільно-політичного життя: бюрократія,
- в) торгівлі та фінансів: експорт,
- г) науки: біологія,

383. Лінгвістичне дослідження. Зробіть аналіз газетної статті щодо вживання запозичених слів. Чи завжди їх кількість умотивована? За допомогою яких словників можна з'ясувати значення запозичених слів?

384. Порівняйте польські слова-українізми з їхніми аналогами в українській мові. В яких польських словах відбулися зміни лексичних значень слів?

Balakać, bohater, bury, chata, hałas, hulacć, pierogi, sadyba, tapczan, wataha, znachor, zabijaka.

385. Погрупуйте й випишіть стилістично нейтральні й забарвлені слова.

Дорогий, шкандибати, стяг, телефон, плай, зайвий, діточки, лементувати, футбол, педрада, світло, десниця, гейзери, дружба, когут, учень, книга, батечко, радість, мандрівник, вовчище.

Пригадайте. Стилiстично нейтральна (мiжстильова) лексика вживається у всiх стилях мови. Стилiстично забарвлена – спiввiдноситьсiя з одним або кiлькама функцiональними стилями. Наприклад: *розумiти* (нейтральне), *усвiдомлювати* (книжне), *кумекати* (розмовне). Уживаючись у переносному значеннi, нейтральнi слова набувають додаткових емоцiйно-експресивних вiдтiнкiв. Наприклад: *голуб воркує* (нейтральне) – *дiвчина воркує* (розмовне).

386. Випишіть iз художньої лiтератури 5 речень iз стилiстично забарвленими словами.

387. а) Випишіть стилістично нейтральну лексику.

Рiка, струна, комиш, вiтер, скрипка, Чайковський, душа, уява, четвiрка, лебедята, краса, гiрка, юнiсть, спалах, ряса.

б) Які з виписаних слів набули стилістичного забарвлення в поданому нижче реченні? Аргументуйте.

Над рікою в струни комиша вдарить вітер, залунають скрипки, і Чайковським сповниться душа, а в уяві з'явиться четвірка лебедят казкової краси, нібито здійсмається на гірку юність наша в спалаху роси (*М. Вороний*).

Так правильно:

обруч, обстріл, блень, осокá.

388. Перекладіть слова українською мовою. Складіть 5–6 речень із цими словами (на вибір)

Adidasy, gratis, frekwencja, komplikacja, konsekwencja, konto, konwersacja, kwesjia, remis, perkusista.

§ 40. Книжна й розмовна лексика. Оцінна лексика

389. а) Прочитайте речення. Визначте розмовну лексику.

1. Він, може, часом щось і не второпав (*Л. Костенко*).
 2. Телефоную на його мобільник – вимкнутий (*В. Фольварочний*).
 3. Двометровий здоровило Грицько був, як то кажуть, у гарячому купаній: слово йому скажи – він уже заводиться (*В. Нестайко*).
 4. Яка робота увечері? Іди, синашу, йди (*Леся Українка*).
 5. Він кинувся до хати, до дверей, клямцінув клямкою. Обома руками затарабанив у шибки (*М. Стельмах*).
 6. Я все ніяк допетрати не міг, що крутиться Земля, мов куля кругла (*Б. Олійник*).

б) Які з ужитих у реченнях розмовних слів передають позитивну оцінку, які – негативну? Доведіть, що розмовна лексика емоційно забарвлена.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислів:

вискочити як голий (козак, Кузьма, Пилип) з маку (конопель)?

390. Подані слова і словосполучення запишіть у такій послідовності: суспільно-політична лексика; наукова лексика; офіційно-ділова лексика.

Орфоепія, заява, аорта, протокол, молекула, план розвитку держави, оголошення, державна власність, асиміляція,

поліс про страхування, прямокутник, приватизація, договір, дзвінкий приголосний, постанова, виборча кампанія, обмін речовин, рівняння, присудок.

391. Опишіть зображених на малюнку тварин, використовуючи розмовну, емоційно забарвлену лексику.

Зверніть увагу. Розподіл лексики між стилями не є застиглим і неперушним. Слова постійно переходять з одного стилю в інший. Так, слова *електрика*, *вітамін*, *антена*, *атом*, *комп'ютер* сьогодні вживають не лише в науковому стилі, а й в інших стилях мовлення.

392. Прочитайте речення. Як ви думаєте, про одного чи різних птахів ідеться в реченнях?

1. Я і сам на бусола схожий своєю любов'ю до отчого краю... (А. Малишко). 2. У розфарбовані заходом села летять боціони (О. Радущинська). 3. Виглядали бузька ми на плеса бузькі, а до нас здалека прилетів лелека. І тепер той гайстер – жаб'ячий гангстер – ходить, як сажотрус... Сказано, чорногуз (В. Сторожуй).

Частина слів, які самі по собі надають висловлюванню емоційного забарвлення, містять стилістично-оцінний відтінок. Це **експресивно забарвлена лексика**. До неї переважно належить:

- книжна піднесена лексика: *мисль*, *торжество*, *благоговіння*, *чадо*, *десниця*;
- поезизми: *відлуння*, *виднокрай*, *розмай*, *дівчинонька*, *лебідонька*, *живодайний*, *легкокрилий*, *надхмарний*, *зоріти*;

- розмовно-просторічна лексика: *добряк, базіка, панькати-ся, приндитися, забрьоханий, підтоптаний, лупатий*;
- вульгаризми: *ника, морда, дурило, хамло*.

Емоційно забарвленими часто є слова, що виступають як синоніми до слів, стилістично й емоційно нейтральних: *кінь – шкапа, прибічник – поплічник, іти – шкандибати, говорити – базікати, товстий – дебелий*.

За своєю емоційною забарвленістю мовлення може набувати різних додаткових відтінків.

Найпоширеніші відтінки: **урочистий, офіційний, інтимно-ласкавий, гумористичний, сатиричний**.

393. Прочитайте уривки. Визначте стильовий відтінок кожного з них. Свою думку доведіть.

1. Кіно було моєю єдиною пристрасстю, навіть більше – воно стало сенсом життя, заради якого варто прокидатися вранці й у вільний час ходити на роботу (*З журналу*).

2. Рудий Султанчик, звисивши кінчикок язичка, гасав біля нас в недавно скошеному соняшничинні. Раз по раз цуцик вигулькував з нього, аби поглянути, чи ми нікуди не ділися, а від невпинного нюхання Султанчиків чорненький носик аж розпух і набряк (*М. Вінграновський*).

3. Освіта ХХІ століття – це освіта для людини. Її стрижень – розвивальна, культуротворча **домінанта**, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і вміння для творчого розв’язання проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни (*Із Концепції загальної середньої освіти*).

394. Який стильовий відтінок ви обрали б для листа бабусі, виступу на класних зборах, спілкування на форумі чи сайті знайомств? Свій вибір обґрунтуйте.

395. Доберіть стилістичні синоніми до поданих слів:

Володар, вчити, друг, поет, дорога, гарний, дівчина, хлопець, батьки, жити.

Так правильно:

пара́ліч, пере́кис, перепис, пересі́дити.

396. Користуючись тлумачними словниками української та польської мов, з'ясуйте, які лексичні і стилістичні зміни відбулися у словах, запозичених українською мовою з польської.

Бавитися ← bawić się, вартість ← wartość, гасло ← hasło, опіка ← opieka, тлумачити ← tłumaczyć, фанаберія ← fanaberia, сподіватися ← spodziewać się.

§ 41. Стилістична роль неологізмів і застарілої лексики

397. Прочитайте неологізми. Що вони означають? Складіть із ними речення.

Спонсор, менеджмент, вірусологія, перипетія, апеляція, мейкер, франшиза, смалбі, хендмейд, емодзі.

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

вибити з колії, викинути з голови?

398. Прочитайте індивідуальні неологізми. Складіть із ними словосполучення. Запишіть. Визначте стилістичний відтінок неологізмів.

Дзвінкостеблій, живоносне, цвіт, розпрозорилась, колісково, майбуття, широкополий, крутоберегий, самодзвонний, сивінь, високочолий, медоцвіт.

Зверніть увагу! Серед майстрів індивідуально-авторських неологізмів можна назвати П. Тичину (*сміхобризний, злотоцінно, трояндно, яблуновоцвітно*), М. Рильського (*огнекрилий, міднодзвонний, стоцвітно, успадкоємити*), А. Малишка (*яснота, краплинь, дощовиця, повесніння, весновій*), М. Вінграновського (*дніпророджений, середстепний, гідночеснолиций, сніговіється, листолет*), І. Драча (*калінолист, крутосходи, гірколіта, сонцеткана, гордоголовий*), В. Стуса (*доброокий, многолітував, всепрощальний, самоуникання, самопереростання*).

399. Прочитайте речення. Зверніть увагу на авторські неологізми. Як вони впливають на стиль?

1. Вже небо не біжить тим синьо-білим бігом в своєму зорехмарному ряду (*М. Вінграновський*). 2. Не дивися так привітно, яблуновоцвітно (*П. Тичина*). 3. Не милуй мене шовково, ясносоколово (*П. Тичина*). 4. Сестру я Вашу так любив – дитинно, злотоцінно (*П. Тичина*). 5. Весна, весна! Яка блакить! Який

кругом прозор! Садками ходить брунькоцвіт, а в небі злоторозор!
(*П. Тичина*).

У науковому і публіцистичному стилях неологізми виконують в основному номінативну функцію, а в літературних творах збагачують художній стиль і його виражальні засоби.

Стилістично забарвлені неологізми мають художнє, образне спрямування і естетично-виховне значення.

400. Пригадайте, чим відрізняються архаїзми від історизмів. Підберіть найбільш поширені загальноживані неологізми, що відносяться: а) до громадсько-політичного життя; б) науки і техніки; в) медицини; г) культури.

401. Поділіть подані слова на архаїзми та історизми. Доберіть до архаїзмів сучасні слова.

Сап'янці, ректи, бранець, грядущий, вікторія, вуста, перси, чоло, гусар, воутріє, городовий, вельми, перст, гряде, вїйт, піїт, брань, зигзиця, сотник, тать, соцький, динарій, сардак, орда, фунт, узріти, аще, віче.

402. Прочитайте речення. Знайдіть архаїзми та історизми. Поясніть їх значення та мету, з якою їх вживають: відтворення колориту епохи, почуттєве забарвлення, мовна характеристика персонажів, стилізація давньої мови.

1. Ти любиш в ній князів, гетьманя, панування, – мене ж болить її відвічне страждання (*І. Франко*). 2. Він був як вой, сп'янілий від одваги (*П. Тичина*). 3. «Залишаю я на столі Святослава, – мовила далі княгиня, – нехай робить суд, дає правду людям, говорить з воєводами, боярами, нехай вчиться» (*С. Скляренко*). 4. Зелена байова корсетка, з червоними мітками, червона в букетах спідниця, на шиї дорогі коралі, хрести, золоті дукати – усе гарно пристало до хорошої дівочької вроди (*Панас Мирний*). 5. Що ти тут, старосто мій, – тее-то, як його – розглагольствуєш з пришельцем? (*І. Котляревський*). 6. Перед ним на невеличкому столикові лежав розгорнутий фоліант, старий та поживклий, переплетений в шкурані товсті палітурки з застіжками (*І. Нечуй-Левицький*).

403. Прочитайте слова. До якої групи пасивної лексики вони належать? З якою метою вони можуть бути використані в сучасній українській літературній мові?

Назви звичаїв і обрядів: досвідки, вечорниці; одягу: очіпок, плахта, жупан; знарядь праці: рало, ціп, серп; стародавньої зброї: лук, спис, щит; соціально-політичної сфери: раб, боярин, волость, панщина; професій: ремісник, купець, кожум'яка, човняр.

404. Прочитайте текст. Перекажіть його, уживаючи застарілі слова. Чим пояснюється їх використання в цьому тексті?

І були три брати: одному ім'я Кий, другому – Шек, а третьому – Хорив, а сестра в них була Либідь... І збудували вони місто в ім'я старшого брата свого і нарекли його Київ. Був круг міста ліс та бір великий, і ловився там всякий звір, і були мужі мудрі й тямущі, називалися вони полянами. Від них поляни і понині в Києві (*З літопису «Повість минулих літ»*).

405. Доберіть українські відповідники до запозичених неологізмів.

Акаунт, краудфанди, аплікація, позер, буккросинг, спінер, принтер, портфоліо, стикер, фейспалм, коворнінг.

Так правильно:

перехідний, перчіти, петля.

406. а) Випишіть неологізми та історизми. Поясніть їх стилістичну роль.

Młodzież zapożycza zwroty z języków obcych, nowe słowa czerpie z metafor, z wyobraźni, z modnych cytatów. I nic na to nie można poradzić. Młodzi zawsze potrzebowali osobnego słownictwa. To normalne. Dlatego wymyślają nowe słowa, którymi najczęściej określają emocje, wady, zalety. To są sfery języka, które wymagają co jakiś czas odświeżenia – nawet mimo że te nowe słowa najczęściej z czasem są zapomniane, wychodzą z użycia. Choć są oczywiście takie, które na stałe wchodzą do codziennego języka. Ale to dobrze, bo twórczy stosunek do języka jest potrzebny.

б) Перекладіть текст українською мовою.

§ 42. Стилiстичне забарвлення фразеологізмів. Виразальні можливості фразеологізмів

407. Прочитайте речення. Знайдіть фразеологізми і з'ясуйте лексичне значення кожного, використовуючи словник. Поміркуйте, що є джерелом кожного з фразеологізмів: *народне життя, фольклор, антична міфологія, Біблія*.

1. Час – великий майстер розрубувати гордієві вузли людських стосунків (*О. Писемський*). 2. Будь-який агресор на кордоні

України має згадати Євангельську мудрість: хто з мечем прийде, той від меча й загине! (З промови). 3. Над кордоном тиша висне, мов дамоклів меч (В. Пузиренко). 4. За батька Хмельницького текли по Україні медові ріки (П. Куліш). 5. З ним ніхто не зварить каші: він і нашим, він і вашим (М. Негода).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

взяти на баса, вітер у голові?

408. Поясніть значення поданих фразеологізмів, за потреби зверніться до довідки. Складіть речення із трьома фразеологізмами. Яке стилістичне забарвлення вони мають?

Топтати ряст; на шапкобрання; мокрим рядном накрити; у сірка очей позичати; гнути кирпу; задніх пасти; залити сала за шкуру; точити теревені.

Довідка. Базікати, безпредметно говорити; жити; накинутись на когось із докором; про людину, яка не соромиться ганебного вчинку; посваритися; задаватися; бути останнім, відставати в чомусь; насамкінець; завдати комусь лиха.

Зверніть увагу. Образні вислови, якими є фразеологізми, приховують у собі об'ємну згорнуту інформацію, що є способом відображення й оцінювання осіб, предметів, явищ і ознак, ситуацій, різних стосунків. Експресивні фразеологізми характеризують або стан мовця, або його ставлення до висловлюваного: *майстер своєї справи, милувати око, сумнів бере*. Оцінні передбачають схвальну чи несхвальну характеристику предмета або особи: *брудна робота, мокра курка, стара пісня, ласий шматок*.

409. Спишіть. Підкресліть фразеологізми як члени речення. Яка їх роль у мовленні? Які з ужитих у висловлюванні фразеологізмів можна вважати синонімічними?

Як у першій чверті Петрик Мимовух цілі дні ловив старанно в класі мух. У другій чверті й мух не стало. Не зівав, цілу чверть ловив наш Петрик гав. У третій майже й на уроки не ходив, бо на вулиці він витрішки ловив. А в четвертій він потилицю вже чуха, жде він іспитів, неначе віл обуха (За Д. Білоусом).

410. Робота в парях. Доберіть та запишіть фразеологізм, яким можна охарактеризувати людину:

1. Досвідчену. 2. Розумну. 3. Таку, що поводить себе нерозумно.
4. Занадто самовпевнену. 5. Таку, що домагається співчуття.

Довідка. 1. Йому (їй) розуму не позичати. 2. Знає, де раки зимують. 3. Думає, що Бога за бороду впіймав (упіймала). 4. Корчить із себе Лазаря. 5. У нього (неї) в голові не всі дома.

411. Поясніть значення фразеологізмів. З мовлення представників якої професії походить кожен із них? Чому ви так думаєте? З двома фразеологізмами складіть речення (усно).

1. Дати зелене світло. 2. Лити воду на чужий млин. 3. Трищить по всіх швах. 4. Не святі горшки ліплять. 5. Кинути якір.
6. Взяти в шори. 7. Грати першу скрипку. 8. Міряти на свій аршин. 9. Цей номер не пройде. 10. Під димовою завісою.

Довідка. З мовлення: кравців, гончарів, моряків, лимарів, музикантів, продавців, мірошників, артистів, залізничників, військових.

412. а) Згрупуйте фразеологізми за синонімічними значеннями в три групи і запишіть.

Як торішний сніг. Шкіра та кості. Як зайцю шпори. Скрипуче колесо довше ходить. Як сідло корові. Суха верба довго скрипить. Мов з хреста знятий. Скрипуче дерево довго стоїть. Як сушений гриб. Як рибі зонтик. Лиш очі та ніс.

б) Поясніть стилістичну роль фразеологізмів.

413. Прочитайте. Поясніть значення фразеологізмів. Випишіть ті, які позитивно характеризують людину.

Відкрите серце. Його устами мед пити. Бистрий на розум. Бере (все) у свої руки. Скаже, як зав'яже. Співає з чужого голосу. Ховає камінь за пазухою. Прихиляє серця. Важкий на руку. М'яко стеле. Серце з воску. Не розгинаючи спину. Тримається в тіні. За ним не заржавіє. І в шпарку пролізе. Його слово на вагу золота. Витає у хмарах. Баламутить світлом. Надійніший кам'яного мосту. Туман у голові. Умілі руки. Замкнувся у шкаралупі. Ріже правду в очі. Ходяча совість (чеснота). Широка душа (натура).

414. Складіть висловлювання на тему «Мій товариш (Моя подруга)». Використайте фразеологізми із вправи 424. Поясніть роль фразеологізмів у мовленні.

Так правильно:

підданий, пізнання, пісній.

- 415.** З'ясуйте значення поданих фразеологізмів. Доберіть до фразеологізмів з польської мови українські відповідники за значенням.

Nie w ciemię bity, być komuś solą w oku, mieć muchy w nosie, kula w nogi, lwią cześć, przychylić komuś nieba, mieć duszę na ramieniu, w gorącej wodzie kąpany.

§ 43. Стилiстичні особливості морфологічних засобів мови

- 416.** Прочитайте. У реченнях якого з уривків переважають іменники, а в якому дієслова? Речення якої з груп є більш динамічними? Чому?

I. 1. Зима. Криниця. Стук обмерзлого відра. Жіночі голоси і перегук дитячий (*М. Рильський*). 2. Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр, весь білою черемхою залитий (*М. Рильський*).

II. Страшні слова, коли вони мовчать, коли зненацька причаїлись, коли не знаєш, з чого їх почать, бо всі слова були уже чиймись (*Л. Костенко*).

У яких мовленнєвих ситуаціях доцільно використовувати вислови:

антимонії розводити, від букви до букви?

Зверніть увагу. Слова різних частин мови виконують насамперед комунікативну функцію, бо з них будуються речення, що служать для вираження думок і почуттів. Але кожна частина мови, маючи свої стилістичні особливості, може надавати текстові різного стилістичного забарвлення. Так, переважання: дієслів у тексті надає йому динамічності, експресивності; іменників надає висловлюванню ґрунтовності, розважливості; займенників роблять текст особистіснішим; прислівників деталізує й увиразнює перебіг подій, про які йдеться в тексті; числівників конкретизує висловлене в кількісних вимірах або ж підкреслює надто велику кількість чогось.

417. Прочитайте речення. З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова. Які стилістичні особливості має кожна з визначених вами частин мови?

1. Ти і я – це вічне, як і небо. Доки мерехтатимуть світи, будуть **Я** приходити до **Тебе**, і до **інших** йтимуть горді **Ти**. Як це все буденно! Як це звично! Скільки раз це бачила земля! Але **ми з тобою...** **Ми** не вічні, **ми з тобою** просто – **ти і я**. І тому для мене так трагічно те, що **ти чиясь**, а не **моя** (В. Симоненко). 2. Було нам **важко** і було нам **зле**, і **західно**, і **східно**. Було **безвихідно**. Але нам не було **негідно** (Л. Костенко). 3. Сонета скласти – то нелегка річ... **Чотирнадцять** рядків він ямба має, немов **чотирнадцять** рядків намиста: **чотири** перших – вступ, горить-буяє у **других чотирьох** душа артиста, в терцети ж **два** всю силу він вклада... (А. Казка).

Найвиразніше стилістичні особливості кожної з частин мови виражаються у зіставленні їхніх синонічних граматичних форм – нейтральних і стилістично забарвлених.

Морфологічні синоніми – це граматичні форми слова, які розрізняють засобами граматичного вираження і стилістичним уживанням. Напр.: *лікар* (стилістично нейтральне слово, означає професію, уживають в будь-якому стилі), *лікарка* (означає особу жіночої статі, що має певну професію, уживається в художньому й розмовному стилях), *лікарша* (слово має розмовно-просторічний відтінок, уживають тільки в розмовному стилі, часто з іронічно-негативним забарвленням. Напр.: *Інженеришу зустрічаю – здуру голову втрачаю* (П. Біба).

Червона (стилістично нейтральне слово) – *червоная* (уживають тільки в художньому стилі – здебільшого в поетичних творах. Напр.: *Червоная скеля на буйнім зеленім роздоллі одна піднімається вгору...* (Дніпрова Чайка). *Біжить* (стилістично нейтральне слово) – *біжіте* (слово несе відтінок експресивності, уживають у художньому та публіцистичному стилях. Напр.: *Гей, біжіте, панські слуги, та спіймайте вітра в полі!* (Леся Українка).

Із певною стилістичною метою в художніх текстах іноді використовують форми середнього роду іменника замість форм чоловічого й жіночого родів, що надає висловлюванню емоційного забарвлення – інколи співчутливого, інколи – зневажливо негативного або сатиричного відтінку. Напр.: *...А я було трохи не голе, таке убоге...* (Т. Шевченко).

Стилістичними ознаками виділяються іменники спільного роду. Більшість їх є стилістично нейтральними (*сирота, староста, листоноша*). Частина ж іменників спільного роду виражає негативні відтінки значення (*зайда, приблуда, гуляка, злодюга, гультіпака, зануда*). Деякі мають позитивне забарвлення і увиразнюють співчутливе ставлення (*бідолаха, сіромаха, невдаха*). Використовують такі іменники в розмовному і художньому стилях.

418. Прочитайте речення. Укажіть морфологічні синоніми. Чим вони відрізняються від лексичних синонімів?

1. Зеленеє жито, зелене! Хороші гості у мене! 2. Ой не шуми, зелен гаю, зелений байраче! 3. Голий бідак злодія не боїться. 4. Гол, як сокол, обмерз, як пес, обкис, як лис, а так голоден, що жить не годен (*Народна творчість*).

419. Прочитайте речення. З'ясуйте, яку функцію виконує середній рід іменників, займенників, прикметників у художньому тексті. Який художній засіб утвориться за допомогою вживання самостійних частин мови в середньому роді?

1. Я її годую, я зодягаю, я її на світі держу, а воно, ледащо, мені робити не хоче (*Марко Вовчок*). 2. І дивиться на вас хлоп'ятко такими молитовними і водночас лукавими оченятами, що ви не в силі йому одмовити (*Остан Вишня*). 3. ...Пішла в снопи, пошкандибала Івана сина годувать. Воно сповитеє кричало у холодочку за снопом (*Т. Шевченко*). 4. Був собі тато, була собі мама, було собі я (*І. Драч*).

Числові форми частин мови також мають стилістичні особливості. Іменники, що мають форму лише однини (*мідь, сталь*), уживаються в книжних стилях – науковому та діловому. Проте іноді такі іменники у формі множини вживаються у висловлюваннях наукового стилю (*шуми в серці, болі в илунку, приписані мінеральні води, командні висоти, високоякісні вина*).

Стилістично маркованими можуть бути займенники. Так, займенник *ми* може вживатися на позначення однієї особи (автора дослідження) в науковому стилі, тоді як займенник *ви* вживається у звертанні до однієї особи з метою вияву пошани в художньому та розмовному стилях.

Поширеним стилістичним засобом є використання в ролі звертання іменника-назви неістоти у формі кличного відмінка в художньому стилі. Напр.: *Люблю я, Києве, твою вродисту сутінь вечорову...* (М. Упенік).

Стилістичне забарвлення властиве й прикметниковим формам. У науковому й діловому стилях використовуються прикметники з префіксами *супер-, інтер-, гіпер-, ультра-, архі-*. У художніх текстах такі прикметники вживають з певною стилістичною метою: надати вислову емоційно-експресивного відтінку (*супермогутній, ультра-сучасний, архівидатний*).

Експресії надають художнім висловлюванням прикметники з префіксами *пре-*, суфіксами *-езн-, -елезн-, -ісінк-*, а також складні прикметники: *високий-превисокий, яскраво-жовто-фіалковий*. Напр.: *Червонувато-брудно-жовте шумує листя під ногами* (М. Доленго). Певного стилістичного забарвлення надають висловлюванню короткі й нестягнені форми прикметників, дієприкметників та займенників: *молод, молодая, проклят, проклятая, жоден, всяк, кожен*. Уживаються такі форми в художньому та народнопоетичному мовленні. Напр.: *Всяк чоловік собі не ворог* (Народна творчість).

420. Спишіть речення. З'ясуйте, дієслова яких способів ужито в значенні наказового. У яких випадках категоричність мовлення пом'якшено, а в яких – посилено?

1. Чи не продали б ви, чоловіче, тієї ялинки? (М. Коцюбинський). 2. Другі бігають, кричать, а ти сиди, пряди, вечеряти подай... (Панас Мирний). 3. Обміряли б норми та повідомили б, хто переміг у цьому змаганні (Олесь Гончар). 4. Перемогу не віддавати (Панас Мирний). 5. «Разом з населенням рухатися далі» (Олесь Гончар).

Зверніть увагу! З певною стилістичною метою можуть уживатися дієслова. Так, форми одного способу дієслова можуть уживатись у ролі іншого способу (у розмовному та художньому стилях).

421. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Укажіть іменники, ужиті у формі кличного відмінка. Якому стилеві властиве вживання у формі кличного відмінка при звертанні іменників – назв неістот? Чому таке вживання неможливе в науковому та діловому стилях?

1. Україно моя Чисті хвилі ланів променисті міста голубінь легкокрила! (*М. Рильський*). 2. Земле моя запашна барвінкова ріки медові дощі золоті тільки б побачить тебе у обнові – більше нічого не хочу в житті! (*М. Стельмах*). 3. Прощай сине море моє безкрає просторе (*Леся Українка*). 4. Старі дуби спасибі вам за осінь (*Л. Костенко*). 5. Журавлина пісне кетяже калини пломеніть вам вічно в серці України (*О. Підсуха*).

422. Поясніть, у яких стилях подані іменники можуть вживатись у формі множини. Відповідь підтвердіть самостійно складеними реченнями.

Висота, біль, вода, сталь, вино.

423. Перевірте себе. Готуємось до ЗНО.

1. Установіть відповідність між стилістичними засобами морфології та їх вираженням.

1) Використання збірного числівника замість кількісного;	А Там ясні зорі і тихії квіти єднаються в дивній розмові (<i>Леся Українка</i>).
2) вживання займенника у ролі частки;	Б Жену від себе голоси поля, тоді на мене, як дощ, спадають небесні (<i>М. Коцюбинський</i>).
3) використання дієлова теперішнього часу у значенні майбутнього;	В Думає, думає Дурило, Аж голова йому заболіла, Та ніяк собі не збагне: Куди і до чого той ідол гне? (<i>В. Симоненко</i>).
4) вживання множини іменника замість однини;	Г Десятеро спортсменок, великих, міцних, широкоплечих, пройшли строєм (<i>В. Собко</i>).
5) застосування повної форми прикметника з нестягненим закінченням.	Д Старезні дерева стоять обіч дороги і пахнуть свіжим хлібом, вощиною і медами (<i>І. Цюпа</i>).
	Е Невинність дитинства не в силі змити погань зрілих літ (<i>М. Стельмах</i>).

2. Установіть відповідність між стилістичними засобами морфології та прикладами до них.

1) Використання замість числівника іншої частини мови;	А Був собі дід та баба, і була у них курочка ряба (<i>З народної казки</i>).
2) вживання займенника у ролі частки;	Б У морях та океанах, як і в прісних водоймах, живуть рослинні організми-водорості (<i>З журналу</i>).
3) використання дієслова у теперішньому часі із значенням позачасовості;	В Дивимось – коло яток людей тьма-тьмуца (<i>М. Стельмах</i>).
4) вживання множини іменника замість однини;	Г Жук пішов у сад на дачу і розв'язує задачу (<i>В. Плахотников</i>).
5) застосування каламбура як засобу словесної гри.	Д Життя іде і все без коректур (<i>Л. Костенко</i>).
	Е Ви будете тинятись по чужинах (<i>В. Симоненко</i>).

3. Установіть відповідність між стилістичними засобами морфології та їх вираженням.

1) Вживання однини іменника замість множини;	А Ой ти, дубочку кучерявий! (<i>Народна пісня</i>).
2) форма кличного відмінка іменників назв неістот;	Б Кроком руш!
3) числівник у ролі багатозначного слова;	В Встати! Суд іде! Не курити! (<i>В. Винниченко</i>).
4) у ролі наказового способу дієслова – неозначена форма;	Г Одна, як бадиліночка, в полі (<i>М. Панов</i>).
5) негативні відтінки у значеннях іменників спільного роду.	Д Ненажера, плакса, бродяга.
	Е Тільки ніч – дитина в плач, у крик і аж синіє (<i>Олесь Гончар</i>).

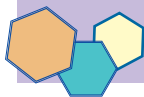
4. Установіть відповідність між стилістичними засобами морфології та їх вираженням.

1) Заміна першої особи однини дієслова другою з метою узагальнення;	А – Взяли, хлопці, ящики – пішли! Нема чого час гаяти... (<i>Ю. Смолич</i>).
2) використання дійсного способу дієслова замість наказового;	Б Я – син простого лісоруба (<i>Д. Павличко</i>).
3) уживання особового займенника як засобу поетичного вияву автора;	В Думи мої, думи мої, тяжкії три літа. До кого ви прихилитесь, мої злії діти? (<i>Т. Шевченко</i>).
4) використання нестягнених форм прикметників як засобу урочистості;	Г Ідеш і слухаєш, і чуєш рідну землю, що годує тебе не тільки хлібом і медом, а й думками, піснями і звичаями...(<i>О. Довженко</i>).
5) уживання прикметників як засобу посилення експресивності висловлювання.	Д Ой ти дівчино лица рум'яного, полюби ти мене молодого (<i>Народна пісня</i>).
	Е І соловейко на калині то затихав, то щебетав (<i>Т. Шевченко</i>).

424. Поясніть, як ви розумієте вислів «Є сили – біжи до мети. Стомився – йди до мети. Не можеш йти – повзи до мети. Не можеш повзти – лягай і лежи в бік мети... Відпочинеш – знову побіжиш...» Напишіть есе, використовуючи стилістичні можливості різних частин мови.

425. Випишіть іменники спільного роду. Укажіть, які з них є нейтральними назвами, а які мають позитивне або різко негативне забарвлення. У яких стилях уживаються іменники спільного роду?

1. ...Нехай допита – чого Україна кругом сирота? (*В. Мова*).
2. Тому справжньої волі й нема – між рабів заблукала сердега... (*О. Завгородній*). 3. ...Я син чесних газдів, син гідної сім'ї, і чого від мене хочуть ці палії, пройдисвіти, шибайголови, волоцюги, паливоди, нероби, гультяї, харцизи й злодюги? (*Б.-І. Антонич*).

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ТЕМА 1. ПИСЬМОВИЙ ВІДГУК ПРО ТВІР МИСТЕЦТВА

- 426.** Прочитайте текст. Укажіть ті його фрагменти, які є відгуками про твори мистецтва. Поясніть, із якою метою складають відгуки, хто їх зазвичай складає і хто є їх адресатами. У чому полягає відмінність відгуку від складеної фахівцем рецензії?

Ось відгук одного з сучасників про літографію Василя Касіяна – «Шевченко в Україні».

«Перед нами Шевченко під час його останньої подорожі на батьківщину 1859 року. Знявши бриль, підставивши обличчя вітрові, Тарас простує високим берегом Дніпра. На суворому обличчі відбилися і напружена думка, і глибоке душевне хвилювання. Внизу, під кручею, “реве ревучий”, чайки в’ються над хвилями. Поривчастий вітер гне додолу прибережні верби. Важкі грозові хмари вкрили небо, проте його бездонній глибині вже просвітліло...

Бентежний образ поета злився з образом збуреної природи. Отаким замисленим, упевненим і несхитним перед бурею увійшов Шевченко з цієї літографії в українське мистецтво. Без сумніву, цей образ полонив кожного українця».

Шевченкіана стала головною темою життя графіка Василя Касіяна. Гравюри «Гайдамаки», «Тарас Шевченко», «Шевченко серед селян», а також цикли ілюстрацій до «Кобзаря» збагатили українське образотворче мистецтво. Митець ілюстрував твори Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стефаника, Михайла Коцюбинського... Серед плакатів видатного майстра – «На бій, слов’яни!» (1942), цикл «Гнів Шевченка – зброя перемоги» (1942–1943), меморіальні плакати, присвячені Панасові Мирному, Олександрові Довженкові та багатьом іншим. (З календаря).

Зверніть увагу! Якщо **рецензія** – це кваліфікований аналіз твору мистецтва, оцінка професійної майстерності автора, висловлення аргументованих практичних зауважень, висвітлення допущених у ньому помилок та недоглядів, відзначення досягнень, точне визначення суспіль-

но-політичної або літературно-художньої вартості твору, то **відгук** – висловлення глядачем (слухачем) безпосередніх вражень від сприйнятого твору.

Відгуки часто складаються в невимушеному усному спілкуванні – під час глядацьких або читацьких конференцій, на презентаціях тощо. Якщо ж відгук оприлюднено у ЗМІ, йдеться про відповідний **жанр публіцистики**.

Для відгуку як жанру публіцистики характерні такі особливості: оперативність, актуальність, лаконічність, відверта підкреслена оцінність. Мета відгуку – висловлення власної оцінки твору, особливостей його індивідуального сприйняття. Складання відгуку не потребує фахової підготовки, володіння мистецтвознавчою термінологією і т. ін.

Обмінюючись враженнями про мистецький твір, глядачі й слухачі зазвичай якнайстисліше передають його зміст (або складають опис) та дають творові обґрунтовану оцінку. До речі, така оцінка далеко не завжди є об'єктивною, оскільки передає особистісне ставлення до твору.

Таким чином, **відгук** – це оцінка мистецького твору, яку склав глядач або слухач безпосередньо після ознайомлення з ним.

Здебільшого відгук має такі композиційні частини: **зачин** (що спонукає ознайомитись із твором і дати йому оцінку), якнайстисліший **переказ змісту** мистецького твору (або його **опис**) та невеликий **підсумок**, у якому висловлено його обґрунтовану оцінку й передано особисте до нього ставлення.

У тексті відгуку бажано використовувати вставні слова *на мою думку, як на мене, як мені здалося* тощо. Це позбавить текст відтінку безапеляційності.

- 427.** Прочитайте відгук. Укажіть у його тексті зачин, опис та підсумок-оцінку. Наскільки чітке уявлення про мистецький твір залишає цей відгук у читача? Чи є аргументованою оцінка творові живопису? Охарактеризувати тон відгуку.

У моєму житті мистецтво займає важливе місце. Воно є особливою формою суспільної свідомості, яка дає уявлення про художньо-образне життя суспільства, зокрема людини. Образотворчим мистецтвом я захоплювався з раннього дитинства, навіть встиг навчатися в художній школі. На мою думку,

я просто не маю права не згадати про найзагадковіший його світовий шедевр.

Леонардо да Вінчі – один з найвидатніших діячів Італійського Відродження. Він непорушно вірив у силу людського розуму. Мистецтво для нього було засобом пізнання природи і законів краси. Саме цей чоловік між 1503 і 1505 рр. написав «Джоконду». Це найбільш відома картина у всій історії живопису.

Досі не з'ясовано, кого насправді зображено на картині. Це жінка віком від двадцяти семи до тридцяти двох років. Вона поважно сидить в кріслі й ласкаво усміхається. Глянеш вперше – в її очах безмежне щастя, глянеш вдруге – глибокий смуток. Вже багато століть її погляд зачаровує всіх. Ще жодному живописцеві не вдалося так досконало зобразити портрет, як це зробив Леонардо. Одна з гіпотез свідчить, що це портрет Мони Лізи ді Антоніо ді Нольді Герардіні, жінки купця П'єрфоранческо Джокондо. Інша версія говорить, що це автопортрет Леонардо, однак правди не знає ніхто.

428. Самостійно складіть відгук про твір мистецтва за власним вибором або ж відгук про нещодавно переглянуту виставу чи кінофільм. Скористайтесь поданим нижче планом.

Орієнтовний план відгуку про виставу

1. Коли, за яких обставин, на сцені якого театру було переглянуто виставу. Бажано назвати імена автора п'єси та режисера.

2. Мої враження від:

- а) акторського складу та акторської гри;
- б) музичного та художнього оформлення.

3. Наскільки актуальними й цікавими є порушені у виставі проблеми.

4. Що сподобалось, вразило, запам'яталось.

ТЕМА 2. ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ІЗ ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

429. Пригадайте види переказів. Чим вони відрізняються? Яка мета кожного з них?

430. Пригадайте послідовність роботи над переказом. Ознайомтеся з пам'яткою. Складіть алгоритм дій під час докладного контрольного переказу.

ПАМ'ЯТКА

Як написати контрольний докладний переказ

1. Уважно прослухайте текст для докладного переказу.
2. За потреби запишіть на чернетці ключові слова й словосполучення, конкретні найменування (терміни, дати, цифри тощо).
3. Визначте стиль, тип, жанр мовлення, тему та основну думку тексту.
4. Під час повторного прослуховування тексту зробіть записи на чернетці у вигляді плану, окремих слів, словосполучень, потрібних для розкриття основної думки, зв'язку частин тексту тощо.
5. Поміркуйте над змістом і послідовністю викладу матеріалу переказу.
6. На чернетці напишіть докладний переказ тексту, підпорядковуючи висловлювання темі та основній думці, дотримуючись композиції, мовних і стильових особливостей, авторського задуму.
7. Висловіть свої міркування з приводу написаного відповідно до творчого завдання до тексту в обсязі 1-1,5 сторінки.
8. Відредагуйте написане для поліпшення мовного оформлення своєї роботи, подбайте про точність висловлення думок, грамотність, розстановку розділових знаків тощо.
9. Перепишіть роботу начисто охайно, без виправлень, відповідно до норм української літературної мови.
10. Здійсніть перевірку написаного в чистовому варіанті.

Зверніть увагу!

Перед написанням переказу з'ясуйте коло таких питань

Визначте тип, стиль тексту. Уточніть тему й основну думку тексту

Проаналізуйте композицію (наявність зачину, кінцівки). Складіть план тексту. Це допомагає краще запам'ятати структуру тексту

Проаналізуйте мовні засоби: фонетико-орфоепічні, лексичні, морфемно-словотвірні, граматичні. Визначте способи зв'язку тексту, засоби зв'язку речень у тексті

431. а) Прочитайте текст.

МИКОЛА ЛИСЕНКО

Ще підлітком Микола Лисенко почав записувати народні пісні й думи. Студентом університету записав цикл весільних пісень, який згодом був виданий. Дев'ятнадцятирічним юнаком Лисенко вже керував студентським хором і разом зі своїм троюрідним братом Михайлом Старицьким працював над оперою. Проте давався взнаки брак систематичної музичної освіти. Микола зрозумів: навчатися музики необхідно.

Лисенко вступив до одного з найавторитетніших навчальних закладів Європи – Лейпцизької консерваторії. Складний навчальний курс пройшов усього за два роки, поєднуючи навчання з концертуванням у Лейпцигу та Празі. Здобув славу одного з найкращих піаністів своєї доби.

Навчання в Німеччині пов'язане ще з однією подією в житті композитора. Саме тоді ним було започатковано вокальний цикл «Музика до «Кобзаря» Тараса Шевченка». Над циклом Лисенко працював майже сорок років, створивши на Шевченкові слова п'ятдесят одну пісню. У цьому циклі розкрилося глибоке розуміння поезії Кобзаря, усвідомлення її єдності з народною піснею.

Після повернення в Україну Микола Лисенко поринув у культурне життя. Виступав як піаніст, організував хор, з яким багато гастролював, творив музику. Написав оперу «Різдвяна ніч» за творами Миколи Гоголя. Дещо пізніше Лисенко приступив до роботи ще над однією оперою за сюжетом Гоголя, якій судилося стати одним з найвидатніших творів українського музичного мистецтва. Йдеться про «Тараса Бульбу».

Зовсім не випадково композитор звернувся до повісті Гоголя. Закоханість в український фольклор, безпосередня участь у археологічних розкопках на Хортиці розбудили в ньому величезний інтерес до героїчної історії рідного народу. Десять років віддав Микола Лисенко роботі над оперою. Розповідь про те, як народжувався твір, могла б стати захоплюючим романом про самовідданість митця, про наполегливі пошуки й радість творчих знахідок... На жаль, композитор так і не побачив своєї опери на сцені. «Тарас Бульба» був поставлений тільки 1924

року – через двадцять років по смерті Миколи Віталійовича. Відтоді опера не зникає з репертуару багатьох театрів.

Творчий доробок Миколи Лисенка дуже багатий. Крім опер «Тарас Бульба», «Енеїда», «Наталка Полтавка», «Утоплена», він створив кілька кантат на слова Тараса Шевченка, сотні пісень на слова Івана Франка, Лесі Українки, Адама Міцкевича, Генріха Гейне, Олександра Олеся. Чудовими є опери Лисенка для дітей: «Пан Коцький», «Коза-дереза», «Зима і Весна».

Творчість Миколи Лисенка є цілою епохою в музичній культурі України. Його мистецька школа породила згодом цілу плеяду чудових композиторів. Кожен з них ішов власним шляхом, проте в основі творчості кожного було те, що заповів Лисенко – любов до рідного народу та невмирущої народної пісні (375 слів) (За В. Туркевичем).

б) Поясніть лексичне значення слів: *цикл, вокальний, репертуар, кантата, плеяда*.

в) Складіть план тексту, скориставшись орієнтовним.

ОРІЄНТОВНИЙ ПЛАН

- I. Цікавість юного Миколи Лисенка до музичного мистецтва.
- II. Навчання в Лейпцизькій консерваторії.
 1. Навчання поєднувалось із концертуванням.
 2. Початок праці над циклом пісень на слова Тараса Шевченка.
- III. Заглибленість у культурне життя після повернення в Україну.
 1. Виступи як піаніста, гастролювання з хором.
 2. Робота над оперою «Різдвяна ніч».
- IV. Створення опери «Тарас Бульба».
 1. Що пробудило в композитора інтерес до героїчної історії України?
 2. Десять років віддав Лисенко роботі над оперою.
 3. Побачити твір на сцені не судилося.
- V. Творчий доробок Миколи Лисенка.
- VI. Мистецька школа Лисенка породила плеяду композиторів.

г) Напишіть докладний переказ, увівши до його тексту самостійно складений відгук про будь-який твір Миколи Лисенка.

ТЕМА 3. ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ

Мовленнєвий етикет – система стандартних, стереотипних словесних формул, уживаних у ситуаціях, що повторюються повсякденно: вітання, прощання, вибачення, запрошення, побажання.

В основу мовленнєвого етикету покладено функції, а саме:

- **функція ввічливості** – пов'язана з проявами ввічливого поведіння членів колективу один з одним;
- **регулююча функція** – теж стосується всіх проявів мовленнєвого етикету, бо вибір певної форми під час установлення контакту регулює характер стосунків адресата й адресанта;
- **функція впливу** – передбачає реакцію співбесідника – вербальну, жестову, діяльнісну;
- **функція звертальна** – тісно пов'язана з імперативною, бо привернути увагу – означає здійснити вплив на співбесідника;
- емоційно-експресивна функція є факультативною функцією, оскільки вона властива не всім одиницям мовленнєвого етикету.

Залежно від типових ситуацій спілкування мовленнєвий етикет можна поділити на різновиди:

- Одиниці вітання, привітання: *доброго ранку, вітаю вас, добридень, здоров був.*
- Одиниці звертання та привертання уваги: *будьте добрі скажіть, будь ласка, будьте ласкаві, чоловіче добрий, вельможний пане, вельмишановний добродію* тощо.
- Одиниці представлення під час знайомства:

а) у ділових стосунках використовують такі компоненти: *посада, професія звання ім'я та по батькові*, адже це важливо для здійснення функціональних обов'язків,

б) ділові стосунки дещо «пом'якшують» вимоги етикету навіть у таких випадках, коли відбувається знайомство між чоловіком і жінкою.

Не прийнято, щоб людина сама нав'язувала знайомство. Але ці вимоги відступають, якщо йдеться про суто ділову зустріч. Під час знайомства використовують кліше: *дозвольте відрекомендуватися, представити, знайомтеся* тощо.

Запрошення: *приходьте, ласкаво просимо, зайдіть* тощо.
 Побажання, поздоровлення: *дай Боже, хай щастить, на добраніч, хай Бог милує* тощо.

Згода і незгода: *так, я не заперечую ви маєте рацію, авжеж*.

Прохання: *дозвольте, просимо, якщо вам не важко, будь ласка не відмовте, благаю* та інші.

Подяка: *спасибі дякую, дуже вдячний, вік не забуду*.

Вибачення: *пробачте, перепрошую, даруйте, вибачте*.

Комплімент: *може стосуватися зовнішності, схвалення вчинків, виконаної роботи*.

432. а) Прочитайте текст. Письмово сформулюйте його основну думку і наведіть два-три приклади на її користь.

Український мовленнєвий етикет передбачає властиві українцям національно-специфічні правила мовленнєвої поведінки, втілені в системі стійких формул і виразів для прийнятих і запропонованих суспільством ситуацій чемного контакту зі співбесідником. До таких ситуацій належать: звертання до співрозмовника та привернення його уваги, вітання, знайомство, вдячність, пробачення, прощання тощо.

Українська народна педагогіка з допомогою національного мовленнєвого етикету вчить нас формувати щирі та доброзичливі взаємини з людьми. В її арсеналі чимало цінних порад, які втілені в афоризмах: «Що маєш казати, то наперед обміркуй», «Дав слово – виконай його», «Слухай тисячу разів, а говори один раз», «Говори мало, слухай багато, а думай ще більше».

В українському мовленнєвому етикеті є чіткі правила, хто з ким, коли і як повинен вітатися: молодший першим вітається з людиною старшого віку, чоловік – із жінкою (чи юнак з дівчиною). А у приміщенні першим вітається той, хто заходить: «Добрий день», «Доброго вечора», «Доброго ранку». Залишаючи приміщення, кажуть: «До побачення», «Бувайте здорові».

Основна вимога мовленнєвого етикету – увічливість, статечність, пристойність, уважність і чемність співрозмовників. Народна практика живого спілкування багата на слова ввічливості, які ще називають чарівними.

Український мовленнєвий етикет відзначається неординарністю, бо постав на власному національному ґрунті. Він від-

дзеркалює лагідну вдачу українців, схильність до коректності й толерантності в людських стосунках (За М. Стельмахович).

б) Що нового ви дізналися про мовленнєвий етикет, прочитавши текст. Поділіться думками про специфіку українського мовленнєвого етикету.

433. Завершіть речення, скориставшись текстом з попередньої вправи.

1. Український мовленнєвий етикет – це національний кодекс... . 2. І все ж основа мовленнєвого етикету незмінна – утвердження 3. Основна вимога мовленнєвого етикету – 4. Український мовленнєвий етикет – то велика духовна сила... .

434. Гра «Ланцюжок». Назвіть по черзі приклад етикетної формули: вітання, прощання, вибачення, вдячності, привітання, побажання, звертання, співчуття, прохання, поради, компліменту.

435. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви та розставляючи розділові знаки. Чи згодні ви з автором? Про які мовленнєві традиції українців йде мова?

Який же вибрати тон розмови? Найкращий з усіх доброзичливий і пр..язний. Він завжди допом..гає прокладати містки від людини до людини. Не мен..ше значення має й умі(н,нн)я володіти своїм голосом. У кожного народу є свій ідеал люд..с..кої краси. Є він і в нас. Чи це лише риси обли(ч,чч)я фігура одяг? Ні той ідеал що складався віками оспівувався в піснях і пер..ходив од роду до роду містив у собі гармонійну мову. У ній поеднуют..ся і м..лодійний голос і в..селий або (ніжно)журливий тон і співуч..сть (У,у)країнської вимови і задушевний щ..рий, пр..язний зміст. Віковий досвід народу нашого говорить (не)має краси людини без краси її мови. Коли ми настроїмося на доброзичливість і приязнь, у нас одразу м'якшає вираз обли(ч,чч)я, зявляе..ся усмішка, (с,з)мінюют..ся барви голосу. Усе це разом і (з,с)творює певне враження про нас в інш..х людей.

Значну роль у спілкува (н,нн)і відіграють і жести. «Так» і «ні» ми можемо (з,с)казати словом, а мож..мо головою. «Там» або «туди» – вказівним пальцем. Промовляюч.. вітання, (с,з) легка вклоняємося. Дивуюч..сь ми х..таємо головою знизуємо пл..чима, ро..водимо руками. Радіюч.. пр..кладаємо руку до сер..ця ро..криваємо обійми. Але всі оці жести супроводжуют.. слова відповідно забарвлююч.. їх (За А. Коваль).

436. Прочитайте українські народні вислови – доброзичливі побажання. Які правила мовленнєвого етикету вони відображають?

1. Дай, Боже, вашими устами мед пити. Щоб ти ходив, як води ходять! Доброму чоловіку продовж, Боже, віку! Щоб тебе добра година знала!

2. Година вам щаслива! Щоб ви бачили сонце, світ і діти перед собою!

3. Скільки в лісі пеньків, щоб у тебе було стільки синків!

4. Бодай на вас добра година та грошей торбина, а до того дітвори сотні півтори!

5. Великий рости, щасливий будь, себе не хвали, другого не гудь.

437. Змоделюйте описані ситуації. Зробіть висновок про залежність вживання етикетних формул від ситуації мовлення.

1. До вас звернулися з якимось проханням. Які етикетні формули ви будете вживати, даючи відповідь-відмову в розмові з учителем, другом, мамою, незнайомим?

2. Уявіть себе невихованим підлітком. Перелічіть такі моменти вашої поведінки, що викликають недобре ставлення оточуючих.

3. Як спонукати співрозмовника до того, щоб він припинив говорити? Назвіть мовленнєві формули спонукання до мовчання.

438. Прокоментуйте думку: «Молоді люди, які мають національну свідомість та гідність і дорожать нею, відроджуючи національні та етнічно-мовленнєві традиції свого народу, стараються спілкуватися чемно та поводитися гечно, чим викликають значну симпатію до себе та наслідування».

439. Створіть мультимедійні проекти «Як відрізняються одні й ті ж формули етикету в різних народів», «Етикетна роль міміки та жестів», «Правила використання займенників “ви” і “ти” в українському мовленнєвому етикеті».

ТЕМА 4. ТВІР-РОЗДУМ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНУ ТЕМУ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

440. Прочитайте текст, визначте його основну думку. До якого стилю мовлення він належить? Відповідь аргументуйте. Складіть план.

Добро і Зло – міфологічні персонажі, що виступають, як правило, у дуалістичних міфах, які базуються на протиставленні двох символів – корисних і шкідливих; персонажі давньоукраїнського фольклору.

Між Добром і Злом постійно точиться боротьба, яка за народними устремліннями, бажаннями повинна закінчуватися перемогою першого.

Етимологічний словник української мови зазначає історичну спорідненість слів добрий, добро зі словами на означення «хоробрий», «міцний», «корисний», «гарний», «граціозний». Слова «злий», «зло» споріднені у своєму походженні із лексемами, що означають «лихий», «грубий», «нахаба», «кривда», «несправедливість», «ударити», «фальш», «брехня».

У народі поняття Добра і Зла пов'язувалися з такими важливими категоріями, як людина, рід, діло, розум, доля, душа, серце та ін. У стародавніх іменах Доброслав, Добромиш теж не випадково є перша частина. Називаючи так дітей, батьки вірили, що в них буде добра, світла доля.

Усна народна творчість і нині розглядає Добро і Зло як антиподи, віддаючи перевагу першому. Наприклад: «Добре роби, добре й буде», «Добро довго пам'ятається, а лихо ще довше», «Хто людям добра бажає, той і собі має», «Добре діло роби сміло», «До доброї криниці стежка утоптана», «Добрий чоловік надійніше кам'яного мосту», «Від добра добра не шукають», «Все добре переймай, а зла уникай», «З добрим поживеш – добре й переймеш, з лихим зійдешся – і свого позбудешся».

Водночас добро і зло нині – це моральні категорії, у яких даються позитивна і негативна оцінка людям, явищам, подіям тощо. Добро розглядають як морально-позитивне в мотивах діяльності людини, суспільстві, зло – негоже, негативне. Протягом багатовікового розвитку історії Добро і Зло пояснювали як надприродні незалежні від людини сили, як вираження лише емоцій людини, як історичні поняття, що мають конкретний зміст і відображають реальні умови життя в суспільстві (З журналу).

ПАМ'ЯТКА

Як писати твір

1. Вдуматися в тему, сформулювати основну думку висловлювання.
2. Дбати про правильне розуміння теми та глибину і повноту її розкриття.
3. Для підтвердження своїх думок використовувати життєвий досвід, наводити лише достовірні факти та конкретний ілюстративний матеріал.
4. Викладати матеріал переконливо, дбати про доказовість основних положень.
5. Доцільно і правильно цитувати.
6. Дотримуватися композиційної стрункості, пропорційності частин твору, логічної послідовності у викладі думок.
7. Намагатись робити висновки і узагальнення, в яких міститиметься особисте ставлення до подій, оцінка фактів.
8. Користуватися різними типами мовлення, дотримуватися єдності обраного стилю мовлення.
9. Стежити за грамотністю.

441. Напишіть твір-роздум у публіцистичному стилі на тему «У чому сенс життя?»

Під час написання твору можете скористатися поданими афоризмами й опорними словами.

«Є тільки один шлях осягнення – діяти» (П. Коельо).

«Хто не йде вперед, йде назад: стану нерухомості не існує» (В. Белінський).

Опорні слова: *життєвий успіх, доля, особистість, бажання, моральні цінності, людські вчинки, саморозвиток, самовдосконалення.*

ТЕМА 5. ВИСТУП ПІД ЧАС БЕСІДИ, ДИСКУСІЇ, ПОЛЕМІКИ

- 442.** Прочитайте вислів: Із глибини віків до нас дійшов афоризм «У суперечці народжується істина». Як ви його розумієте?
- 443.** Пригадайте, що означають слова **дискусія**, **диспут**, **полеміка**, **дебати**. Що між ними є спільного і відмінного? За потреби скористайтеся словником.

Дискусія (від лат. – *дослідження*) – коректне за формою публічне обговорення будь-якого суперечливого наукового питання; для неї характерні чіткість формулювання теми, бажаність дійти єдиної думки, знайти загальне рішення, встановити істину, що дозволяє віднести дискусію до вищого розряду полемічного діалогу.

Дебати (від фр. – *сперечатися*) – обмін думками на зборах чи засіданні, як правило, у процесі обговорення доповіді.

Диспут (від лат. – *сперечатися, розмірковувати*) – публічне обговорення спірного наукового чи суспільно важливого питання; для нього характерна, як і для дискусії, бажаність дійти єдиної думки, встановити істину.

Полеміка (від грец. – *ворожий, войовничий*) – зіткнення різних або протилежних поглядів у процесі обговорення питань, гострий спір. Мета полеміки – не досягнення згоди, а перемога над протилежною стороною, ствердження власної позиції з використанням будь-яких засобів.

Проблема – складне теоретичне або практичне питання, що потребує вивчення, дослідження, розв'язання.

Істина – достовірне знання, що правильно відтворює реальну дійсність у свідомості людей.

- 444.** Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку, стиль мовлення. Зробіть короткий конспект прочитаного. Який елемент дискусії є, на вашу думку, найскладнішим і чому?

Усні виступи звичні в нашому житті. Кожному потрібно вміти виступити і на зборах, і з лекцією чи доповіддю, взяти участь у диспуті тощо.

Виступ під час дискусії – це роздум проблемного характеру. Автор такого роздуму намагається знайти розв'язання певної проблеми чи складного питання.

Щоб виступ під час дискусії був цікавим, промовець повинен сам бути зацікавленим у предметі свого виступу. Коли

кажуть: людина спроможна добре виступити перед аудиторією, вміє самостійно роздумувати, сперечатися, відстоювати свої думки, судження та ін., це означає: вона не просто володіє необхідними знаннями, а й уміє їх використовувати практично.

Отже, виступ дискусійного характеру здебільшого будуватиметься таким чином: у виступі мають бути вступна частина (вказівка на те, що говоритиме промовець і чому), основна частина (виклад власних поглядів на певну проблему чи питання, докази), висновки (пропозиції). У такому виступі часто використовується ілюстративний матеріал для доведення основної думки (тези) висловлювання. Ним може бути так званий місцевий матеріал (приклади з життя свого класу, школи тощо). Такий матеріал, безумовно, оживляє виступи, привертає увагу слухачів, викликає до нього інтерес. Крім того, під час такого виступу слід чітко уявляти, з якою метою промовець буде говорити, якої реакції слухачів він домагається.

Виступ дискусійного характеру намагайтеся будувати з доброзичливістю. Навіть виступ проти якоїсь ідеї, думки потрібно будувати як підтримку позитивного, що є в запереченнях того, хто з вами сперечається (*З підручника*).

445. Погрупуйте подані теми дискусій на суспільно-політичні і морально-етичні. З'ясуйте їх спільні та відмінні риси.

Що значить бути громадянином своєї держави? Чи потрібно відмовлятися від поганих звичок? Кого можна назвати патріотом? Що означає бути щасливим? Чи треба вчитися приймати неминуче? Яким я уявляю майбутнє України? Милосердні люди ще потрібні? Які причини злочинності серед молоді? Людина починається з добра? Реформи в Україні: за і проти. Сім'я чи кар'єра? Як забезпечити добробут і щастя в родині?

446. Ситуативне завдання. Уявіть ситуацію: між учнями виникла дискусія за темою «Чи потрібно відмовлятися від поганих звичок?» Думки учнів розділилися: одні говорили, що потрібно, адже вони негативно впливають на здоров'я. Інші стверджували, що життя занадто коротке і треба встигнути спробувати все. Якої думки дотримуєтеся ви? Підготуйтеся для виступу дискусійного характеру, скориставшись матеріалами радіо, газет і телебачення, за планом: чужа думка, що привернула увагу; погодження чи незгода доповідача з цією думкою; ствердження своєї думки (тези); докази (аргументи); висновок.

ПАМ'ЯТКА ВЕДУЧОМУ ДИСКУСІЇ

1. Необхідно починати з теми, сформулювати мету розмови.
2. Не заважати тим, хто хоче виступати.
3. Стимулювати активність учасників.
4. Узагальнювати різні точки зору.
5. Не виправляти самому невдалі висловлювання.
6. Не нав'язувати своєї точки зору.
7. Логічно закінчити дискусію, підбити підсумок.

447. Підготуйтеся до дискусії за темою «Що значить бути громадянином своєї держави?» Виберіть керівника дискусії. Обміркуйте запропоновані питання (за потреби додавши питання, сформульовані самостійно). Проведіть навчальну дискусію у класі.

Питання для обговорення

1. Чи лише наявністю паспорта підтверджується істинне, справжнє громадянство?
2. Які риси притаманні істинному громадянинуві? Назвіть відомих вам людей – істинних громадян.
3. Чого більше в істинного громадянина – прав чи обов'язків? Які обов'язки накладає громадянство?
4. Чи різняться громадянські обов'язки політика, робітника, вчителя, школяра, домогосподарки? Поясніть.

ТЕМА 6. ЯК ПИСАТИ ЕСЕ

448. Прочитайте текст. Зверніть увагу на особливості його побудови. Що ви знаєте про есе? Скористайтесь поданою нижче інформацією.

МИ – УКРАЇНЦІ

Слова українського гімну давно запали в душу і були вивчені за власним вибором у підлітковому віці. Мені подобаються вишиванки, я люблю їх вдягати – це гарний і рідний мені одяг. Українські майстрині вміють робити з вишиванок справжні витвори мистецтва. До мого раціону входить багато різних страв, серед яких має місце і сало, хоча найбільша перевага віддається його копченому різновиду. Із великим задоволенням танцюю гопак – чудовий, жвавий, енергійний і запальний танець, який приносить багато приемних емоцій. З Дніпром пов'язує багато спогадів, але перепливати його спадало на

думку лише у найекстремальніших фантазіях. Мій «Кобзар» лежить на тумбочці під рукою. Коли я шукаю розради для душі чи відповідей на складні питання, то перечитую емоційні і мудрі слова Шевченка. Рушники, що залишились від бабусі, приємно милують око. Ми із сестричкою свято бережемо їх як родинний скарб. Ми – українці!

Есе – публіцистичний твір, що пропонує роздум над якоюсь нетривіальною проблемою, есе передає індивідуальну позицію автора.

У чому виявляється творчість при написанні есе?

1. Не просто опрацюйте матеріал, а глибоко осмисліть його, визначивши головне і другорядне.

2. Узагальніть основні положення кількох джерел, унаслідок чого думки, викладені в кількох працях, у вашому тексті звучатимуть об'ємніше, повніше, переконливіше.

3. Виклад матеріалу робіть доступним, оригінальним, стилістично забарвленим, авторським.

4. Вибираючи ілюстративний матеріал з кількох джерел, добирайте найяскравіші приклади, які, на вашу думку, найкраще розкривають тему, свідчать про вашу обізнаність, підготовку, світогляд.

5. Порівнявши погляди різних авторів, висловіть і власну думку.

Структура есе

Вступ – це суть і обґрунтування вибору даної теми. Вступ складається із групи компонентів, пов'язаних логічно і стилістично.

На цьому етапі дуже важливо правильно сформулювати питання, на які ви збираєтесь знайти відповіді у своєму пошуку.

При роботі над вступом можуть допомогти відповіді на такі питання:

- чому тема, яку я висвітлюю, є важливою на даний момент?
- які поняття будуть вміщені у мої роздуми над темою?
- чи можу я поділити тему на декілька підтем?
- чи треба давати визначення термінам, ужитим у темі есе?

Основна частина – це теоретичні основи обраної теми та викладення основного питання. Ця частина передбачає розвиток аргументації, аналіз, а також їх обґрунтування, виходячи з конкретних даних, інших аргументів і позицій з цього питання. У цьому полягає основний зміст есе і це найскладніший етап. Тому важливе значення мають підтеми (підзаголовки), на основі яких здійснюється вживання аргументів.

Залежно від поставленого питання, аналіз здійснюється на основі таких категорій:

- причина – наслідок;
- загальне – особливе;
- форма – зміст;
- частина – ціле;
- постійна ознака – змінна ознака.

У процесі побудови есе важливо пам'ятати, що один абзац має містити одне твердження і відповідне доведення, підкріплене ілюстративним або науковим матеріалом.

Велике значення для написання есе має вміння спостерігати. Об'єктом ваших спостережень та описів можуть бути різноманітні речі, живі істоти, процеси, дії і навіть почуття. У художньому описі (есе) кожен змальовує предмет по-своєму, таким, яким бачить його саме він. Ви можете не називати всіх ознак предмета. Ваше завдання – дати яскраве уявлення про предмет, передати своє враження про нього, свою оцінку.

Завершальна частина – це узагальнення й аргументовані висновки з теми із вказівкою сфери застосування. Підсумок есе – це і додаткові пояснення, уточнення, підкріплення викладеного в основній частині. Для цього рекомендують уживати повторення, ілюстрації, цитати, вражаючи твердження.

Хоча творча робота здебільшого має трьохчастинну структуру, твір повинен бути цілісним, а не «склеєним» зі вступу, основної частини та висновку. Важливу роль тут відіграють «місточки» – переходи від однієї частини до іншої.

449. Напишіть есе на тему «Що таке багатство й бідність».

ТЕМА 7. РОЗГОРНУТЕ ПОВІДОМЛЕННЯ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

450. Прочитайте повідомлення. З якою метою його створено? Чи можна вважати тему тексту суспільною? Які ознаки публіцистичного стилю є в тексті?

ЯКОГО МИ ПЛЕМЕНІ-РОДУ?

Мова наша – одна з найдревніших і найбагатших серед тисяч мов світу.

Чи всі ми, носії цієї чудової мови, належно дбаємо про неї? Чи всі усвідомлюємо, яким скарбом володіємо? Коли б так.

Віками вкладали в наші голови переконання, що українська мова – безперспективна, провінційна, придатна лише для хатнього вжитку, що з нею, мовляв, у люди не виб'ється.

Згадаймо суржик, який ми чуємо, яким, може, й самі калічимо рідну мову щодня, згадаймо засилля іноземних слів останнього часу (пісню називаємо шлягером, терпимість – толерантністю, дурницю – нонсенсом, виставу – шоу, взаєморозуміння – консенсусом, магазин – шопом тощо).

Коли в давнину хлібороб чи козак-запорожець згадував спересердя нечистого, то одразу ж хрестився, спльовував через плече і просив у Всевишнього пробачення. Вірили наші предки, що через лайку в душу людську входить чорна енергія, яка, зрештою, спричиняє омертвіння, передчасну загибель самої душі.

«Нехай жодне слово не виходить із вуст ваших, тільки те, що буде», – вчив апостол Павло.

Не думаймо, що мова безпорадна й беззахисна. Скривджена, зраджена, вона вміє постояти за себе і навіть помститися. Мова дуже вразлива, чутлива до всіляких соціальних деформацій. Будь-яка наруга над нею призводить до душевного каліцтва, духовного зубожіння, бо зректися рідної мови – означає зректися усієї духовної спадщини, моральних устоїв, мудрості й досвіду народу.

«Жменька нас. Малесенька шопта...» – писав Василь Стус. Проте це не так. Нас не дрібочка, не жменька, а величезна армія. Нам заповнювати нові сторінки історії нашої Вітчизни. Від нас залежатиме, чи будуть наступні покоління манкуртами-безбатченками чи свідомими патріотами неньки України (За В. Карасевичем).

451. Уявіть, що вам треба виступити перед аудиторією. Підготуйте усне коротке повідомлення в публіцистичному стилі на одну із запропонованих тем: «Право на чисте довкілля», «Світ потребує милосердя», «Читання книг як засіб розвитку людини й суспільства», «Чи потрібно вчитися заощаджувати?», «Підприємництво й фінансова грамотність». Скористайтесь поданою нижче пам'яткою.

- Перед тим як почати спілкування, проаналізуйте мовленнєву ситуацію з таких позицій:
- де спілкуємось?
- хто адресат/адресатка?
- мета мовлення – повідомлення.
- Залежно від цього треба визначити: тему, основну думку висловлювання і звісно ж форму – діалогічну чи монологічну.
- Пригадаймо, що називається повідомленням?
- Які особливості розгорнутого повідомлення?

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над складанням повідомлення на задану тему

1. Поміркуй над темою заданого повідомлення.
2. Подумай, яка мета твого виступу.
3. Знайди та вибери матеріал, відмовляючись від другорядного.
4. Склади план та розташуй матеріал у відповідності до нього.
5. Проглянь матеріал ще раз, прагни до того, щоб було більше фактів та менше загальних фраз, які ні про що не говорять.
6. Потренуйся у вільному володінні текстом та чіткій вимові.
7. Попроси когось із друзів чи старших послухати твоє повідомлення, врахуй їх зауваження.
8. Під час виступу не відхиляйся від теми.
9. Слідкуй за мовленням: не вживай слів-паразитів (так, значить...), просторічних виразів та ін.
10. Під час виступу спілкуйся із слухачами.

Зміст

§ 1.	Повноцінне функціонування української мови – запорука європейського розвитку держави.....	4
§ 2.	Поняття норми в сучасній українській літературній мові. Нормативне й ненормативне мовлення. Типи норм	7
§ 3.	Лексична норма. Лексична помилка. Лексичне значення слів. Слово і контекст, залежність значення слова від контексту	12
ЛЕКСИЧНА НОРМА		12
§ 4.	Уживання слів відповідно до їхнього лексичного значення, стилю і жанру мовлення. Слововживання і вибір слова, лексична сполучуваність	15
§ 5.	Слова власне українські та запозичені	21
§ 6.	Лексичні та фразеологічні синоніми, антоніми, пароніми	25
§ 7.	Словники й довідкова література. Електронні словники. Особливості та складнощі перекладу	30
§ 8.	Орфоепічна помилка. Орфоепічний словник. Поняття милозвучності.....	37
ОРФОЕПІЧНА НОРМА.....		37
§ 9.	Основні правила вимови голосних і приголосних звуків	43
§ 10.	Наголос. Основні правила наголошування слів в українській мові.....	48
§ 11.	Орфограма. Орфографічна помилка. Орфографічний словник. Принципи української орфографії. Ненаголошені e , u в корені слова	55
ОРФОГРАФІЧНА НОРМА.....		55
§ 12.	Апостроф. Позначення м'якості приголосних	61
§ 13.	Чергування голосних і приголосних звуків в українській мові. Зміни приголосних при їх збігові	66
§ 14.	Чергування y/v , i/i як засіб милозвучності. Спрощення приголосних. Подвоєння букв.....	72
§ 15.	Правопис префіксів і суфіксів. Уживання великої літери.....	79

§ 16. Правила переносу слів. Написання складних слів. Написання слів іншомовного походження.....	86
§ 17. Морфологічна помилка. Іменник. Рід іменників. Складні випадки відмінювання іменників.....	98
МОРФОЛОГІЧНА НОРМА	98
§ 18. Прикметник. Відмінкові закінчення прикметників. Творення і вживання вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників. Прикметники, що перейшли в іменники	105
§ 19. Числівник. Складні випадки відмінювання числівників. Узгодження числівника з іменником. Уживання числівників на позначення часу і дат	109
§ 20. Займенник. Уживання займенників у тексті	116
§ 21. Дієслово. Дієвідмінювання дієслів. Творення видових пар, часових форм дієслів. Дієприслівник і дієприкметник. Активні та пасивні дієприкметники	119
§ 22. Прислівник. Ступені порівняння прислівників.....	128
§ 23. Поняття синтаксичної норми. Синтаксична помилка	134
СИНТАКСИЧНА НОРМА	134
§ 24. Складні випадки синтаксичного узгодження й керування	138
§ 25. Уживання прийменників в(у), на, при, по, за, із, за , похідних сполучників.....	140
§ 26. Варіанти граматичного зв'язку підмета й присудка	144
§ 27. Пасивні конструкції з формою на -но, -то , на -ся	147
§ 28. Односкладні речення. Порядок слів у реченні. Прості ускладнені речення	151
§ 29. Складне речення з сурядним і підрядним зв'язком	156
§ 30. Безсполучникове складне речення й розділові знаки в ньому.....	160
§ 31. Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку.....	163
§ 32. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою і в діалозі	166

§ 33. Пунктуаційна помилка. Тире між підметом і присудком.....	171
ПУНКТУАЦІЙНА НОРМА	171
§ 34. Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених звертаннями, однорідними членами. Узагальнювальне слово при однорідних членах	174
§ 35. Розділові знаки в реченнях із відокремленими членами .	178
§ 36. Розділові знаки в реченнях із вставними словами й реченнями. Кома після вигуків, стверджувальних і заперечувальних слів.....	181
§ 37. Розділові знаки в складному реченні	184
§ 38. Стилїстична помилка. Стилїстичне використання багатозначних слів, омонїмїв, синонїмїв, антонїмїв і паронїмїв	189
СТИЛІСТИЧНА НОРМА.....	189
§ 39. Стилїстичнї особливостї слів їншомовного походження. Стилїстичне забарвлення лексики	192
§ 40. Книжна й розмовна лексика. Оцїнна лексика.....	195
§ 41. Стилїстична роль неологїзмїв і застарїлої лексики.....	198
§ 42. Стилїстичне забарвлення фразеологїзмїв. Виразальнї можливостї фразеологїзмїв.....	200
§ 43. Стилїстичнї особливостї морфологїчних засобїв мови.....	203
Тема 1. Письмовий вїдгук про твір мистецтва.....	210
РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ	210
Тема 2. Письмовий переказ їз творчим завданням.....	212
Тема 3. Особливостї нацїонального мовленнєвого етикету.....	216
Тема 4. Твір-роздум на суспїльно-полїтичну тему в публїцистичному стилї	220
Тема 5. Виступ пїд час бесїди, дискусїї, полемїки.....	222
Тема 6. Як писати есе	224
Тема 7. Розгорнуте повїдомлення в публїцистичному стилї.....	227

Навчальне видання

Надія ТУШНІЦКА

Мар'яна ПИЛИП

УКРАЇНСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти
з навчанням польською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

В оформленні підручника на сторінках 6, 22, 26, 41, 47, 52, 71, 74, 78, 84, 94, 98, 113, 118, 140, 175, 179, 182, 196, 201 використано фотографії з колекцій вільних зображень електронних ресурсів

Редактор *Ольга Бойцун*

Художній редактор *Ігор Штурма*

Коректор *Вероніка Гоменюк*

Формат 60×90¹/₁₆. Ум. друк. арк. 14,5.

Обл.-вид. арк. 13,86. Тираж 88 пр. Зам. № 58П

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014

www.svit.gov.ua

e-mail: office@svit.gov.ua

svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ «Патент»

88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4078 від 31.05.2011